

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

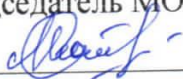
ГКУ РД "ЦОДОУ ЗОЖ"

Министерство образования и науки Республики Дагестан

ГКОУ "ООШ Ботлихского района"

РАССМОТРЕНО

Председатель МО

Алхазова М.А.
Протокол № 1 от «30» августа
2023 г.

СОГЛАСОВАНО

Зам. директора по УВР

Алиева Л.И.
Протокол № 1 от «30» 08
2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Аджиева Л.Н.
Приказ № 28-од от «31» 08
2023 г.

**Рабочие программы по аварскому языку и литературе
в 1-4 классах на 2023-2024 учебный год**

АВАР МАЦІАЛЪУЛ ПРОГРАММАЯЛЪЕ БАЯН

1 сагІат анкьида жаниб

ТІехъ – Авар мацІ «Букварь». 1 класс. ГІаммаб лъай къолеб школалъул цІалул пособие. Автор ХІ.С. Вакилов. Москва Санкт-Петербург , Просвещение 2019

Программаляе баян

Программа хІадур гъабуна байбихъул школада тІуразаризе хІасабалде росарал хІасилалги, Обществоялда инсанасул рухІияб рахъ, хъвадачІвадиялъул къагІидаби черетІеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги ХІ.С. Вакиловасул авторскияб программаги къочІое росун.

Учебно-тематический комплект:

1 класс авар мацІ «Букварь» - ХІ.С.Вакилов

1-4 классы - ХІ.С.Вакилов "Авар мацІ"

1 классалда 34 сагІат къун буго, анкьида жаниб 1 сагІат, цІалул анкъ – 34.

Курс лъугІун хадуб къолел хІасилал

Байбихъул школа лъугІарал цІалдохъаби гъал хадусел хІасилазде щола:

Написял хІасилал

1. Жиндирго ВатІаналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса чІухІиялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вукІин бичІІи.
2. Цоцзда рухъарал, амма цоцзда релътъинчІел тІабигІаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цІунараб, айкІибикъичІеб, обществоялда гІадамазул гІумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб бербалагъи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батІияб пикруялдехун цІуна-къараб балагъи бижизаби.
4. ЦебетІун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. ЦІалиялдехун интерес бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хъвада-чІвадиялъул къагІидабазул ва гІадамазул гІумруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб (ай социалияб)ритІухълъиялъулги эркенлъиялъулги къучІалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго чІараб, цогиялда бухъинчІебхасиятги цебетІезаби
7. Эстетикиял бичІІиял, хІажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гІадамазе кумекалъе хІадурав, ният лъикІав, хІалхъублъи гъечІев, гІадамазе лъикІлъи гъабулев инсан вахъинави.
9. ГІел бащадазда ва цІикІІаразда цадахъ хІалтІизеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетІезаби, тІадкІалъай бугеб, дагІбадулаб ахІвал-хІалалдаса ворчІизе нух батиялъул бажари цебетІезаби.
10. ХІинкъи гъечІеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб гІумру гъабизе мурад лъей; творческияб хІалтІуде гъира ккезаби, ай творческияб къагІидаялъ хІалтІизе бугеб бажари цебетІезаби; материалалял ва рухІиял бечелъабазул тІалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял хІасилал

1. ЦІалиялъул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гъел тІуразариялъул къагІидаби ралагъизе бажари.

2. Цебе лъураб масъалаялде ва гъеб масъала тIубазабиялзул шартIазде балагъун, жиндирго цIалиялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гъезда хадуб хал кквезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялзулгин символикиял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялзул, ай бухъеналзулал ва нахъгIунтIиялзулал масъалаби тIуразе, каламалзул алатал жигаралда хIалтIизари.
5. Информация балагъиялзул (баян кьолел тIахъаздаса), гъеб бакIариялзул, гъелда тIад хIалтIиялзул, гъелзул анализ гъабиялзул, гъеб гIуцIиялзул ва къеялзул, гъелзул магIна бичIчIизабиялзул батIи-батIиял къагIидаби хIалтIизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батIи-батIиял стилалзул ва жанразул текстал бичIчIун цIализе бажари.
7. Цо чIиванкъотIарал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел гIаммлъизаризеги, кинал ругониги гIаламатаздалъун тIелазде рикъизеги, цоцада рельтъинаризеги, гIиллаялзулабгин цIех-рехалзулаб бухъен чIезабизеги, гъезда тIаса пикрузагъир гъабизеги бажари, ай логикиял хIалтIаби гъаризе лъай.
8. Накъиталъе гIахъаллъи гъабулев чиясухъ гIенеккизеги, диалогалзулъ гIахъаллъизеги, батIи-батIиял пикраби рукIиналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр букIиналъе мукIурлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.
9. ГIаммаб мурад цебе лъезеги гъеб тIубазабиялзул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб хIалтIи щибасда гъоркъоб бикъизе, къотIи-къай гъабизеги, цадахъаб хIалтIуль цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб хIалалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-чIвадиялъе къимат къезеги бажари.
10. Лъилниги рахъ кквечIого, щивас загъир гъабураб пикруги хIисабалде босун, дагIба-рагIи къотIизе бажари.
11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бичIчIиял лъай.
12. ЦIалулъ жинца кьолел лъикIал яги квешал хIасилазул гIилла бичIчIизеги, нагагълъун цIалулъ нахъе ккани, гъениса ворчIизеги бажари.

Предметиял хIасилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда батIи-батIиял мацIал ва маданиятал рукIинги, гъел цоцада рухъарал рукIинги, мацIи щибаб миллаталзул аслу кколеблъиги бичIчIи.
2. МацIи миллияб маданияталзул аслуги гIадамал цоцада ричIчIиялзул ва гъезда гъоркъоб бухъен чIезабиялзул алатги кколеблъи цIалдохъабазда бичIчIи; авар мацIи Дагъистаналзул пачалихъияб мацIи кколеблъиги, гъелъ магIарулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мацIалзул (битIунабиялзул, лексикаялзул, грамматикаялзул, битIунхъваялзул, лъалхъул ишараби лъеялзул) нормабазул ва каламалзул этикаялзул къагIидабазул хIакъалзулъ авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва гIаммаб культура бихъизабулеб гIаламат хIисабалда битIараб кIалзул ва хъвавул каламалдехун лъикIаб бербалагъи букIинаби.
5. ЗахIматал гурел текстал гIуцIулаго, бухъеналзулал масъалаби тIуразаризе, дандекколел мацIалзул алатал тIаса рицизеги, цогидазда кIалъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мацIалзул алатазул хIисаб гъабизеги бажари.ГъалатIал гъечIеб хъвай-хъвагIаялъ жиндирго культуралялзул даража загъир гъабулеблъи бичIчIи; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялзул ва битIунхъваялзул къагIидабаздаса(правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялзул хал гъабизе бажари.

6. Фонетикаялзул ва графикаялзул, лексикаялзул, рагӀи лъугъиналзул (морфемикалзул), морфологиялзул ва синтаксисалзул; мацӀалзул аслиял бутӀабазул, гъезул гӀаламатазул ва гъел каламалзулъ хӀалтӀизариялзул хаслъабазул хӀакъалзулъ авалиял баянал лъай.

7. МацӀалзул грамматикиял категориял, гъелзул аслиял бутӀаби ратӀа рахъизе лъаялзул ва гъезул анализ гъабиялзул бажариял лъугъинари.

Курс лъазабун лъугӀун хадуб къолел хӀасилал

Цалдохъаби ругъунлъула:

- кӀалзулги хъвавулги калам батӀабахъизе;
- хӀарпалги гъаркъалги ратӀарахъизе;
- рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратӀарахъизе;
- гъаркъал хӀарпаздалъун рихъизаризе, гъаркъазул анализ гъабизе;
- геминатал битӀун абизе ва гъел хӀарпаздалъун рихъизаризе;
- лабиалиял гъаркъал битӀун абизе, гъел хӀарпаздалъун рихъизаризе;
- къокъаб тексталзулъ предложениял ратӀа гъаризе;
- предложение гӀуцӀизе (бицун);
- предложениялзулъ рагӀаби рихъизаризе;
- схемабаздаса пайдаги босун, рагӀи слогазде биххизе;
- слогалккун рагӀи цӀияб мухъиде босизе;
- предложениялзул интонация цӀунизе;
- тексталзул тема баян гъабизе, гъелзул аслияб пикру загъир гъабизе, текст бицине;
- хасал цӀаразул бетӀералда кӀудияб хӀарп хъвазе;
- тексталзулъ цоцазда рухъарал магӀнаялзул рахъаль дандекколел рагӀабазда хадуб халкквезе;
- сураталдасан яги гӀумруялзулъ лъугъараб асаралдасан текст гӀуцӀизе, тексталье цӀар ургъизе, гъелъие суалал лъезе;
- форма хисарал предложениял ва текстал гъоркъ рукӀахъе къачӀазе ва гъезул анализ гъабизе;
- рагӀабаздасан предложение, предложенияздасан текст гӀуцӀизе ва гъезуланализ гъабизе;
- мугӀалимасул кумекалдалъун абулеб къагӀидаги хъвалеб куцги батӀиял рагӀаби баян гъаризе, битӀун хъван ругищали хал гъабизе кколел рагӀаби ратизе;
- предметал, предметазул гӀаламатал, гъезул ишал рихъизарулел рагӀабазе суалал лъезе, гъел рагӀабазе къваригӀарал магӀнаялзулал суалал тӀаса рицизе.

Курсалзул материал

Хъвай-цӀали малъи

Хъвай-цӀали малъи гӀуцӀун буго кӀиго бутӀаялдасан:

1. ХӀадурлъиялзул заман.

2. ХӀарпал малъулеб (букварияб) заман. Хъвазе-цӀализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгун синтетикияб методалдалъун. Хъвай-цӀали малъи ккола цадахъаб тадбир: цӀализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шулалъизе гъабула калам цебетӀезабиялзул хӀалтӀаби тӀоритӀулаго, ай гъаркъаздасан рагӀи, рагӀабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гӀуцӀизе ругъун гъарулаго.

Фонетика. Каламалзул гъаркъал ва гъезул характеристика. РагӀул магӀнаги гъелзул гъаркъилаб гӀуцӀиги цоцада рухъарал рукӀин бичӀчӀи. РагӀуль жалго жидедаго чӀарал гъаркъал рихъизари. РагӀуль гъаркъазул къадар ва тартиб чӀезаби, сипат-суратаблъулулалгин

символиял схемабазуль гьел хъвай. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратIа гъари. Гьел схемабазуль рихъизари. Абиялъул бищунго гъитIинаб бутIа хIисабалда слог. РагIаби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. РагIулъ ударение тIаде кколеб бакI бихъизаби, ударение бугелги ударение гьечIелги слогал ратIа рахъи, РагIабазул слогалъулабгин гъаркъилаб анализ гъабизе (рагIулъ гъаркъазул къадар чIезабизе, рагIул бетIералда, бакъулъ, ахиралда букIаниги, гьеб гъаракъ бугеб бакI лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика. Гъаркъал ва хIарпал ратIа рахъи: хIарп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал хIарпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, ё, ю, я рагъарал хIарпал. Ъ гъаракъ ва хIарп. Ы хIарп. Гъез тIубалеб хъулухъ. Авар алфавиталъулгун (хIарпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

Цали. Слогалккун цIалиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва рагIабиккун цокIалаяб цIали. РагIаби, рагIабазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бичIчIун цIали. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация цIунун, цIали. ЗахIматал гурел гъитIинал текстал ва кучIдул бичIчIун ва пасихIго цIалиялъул бажари цебетIезаби. Живго жиндаго чIун яги мугIалимасул кумекалдалъун цIалараб текст, такрар гъабун (ай цIидасан), бицин. РагIаби, къокъал предложениял, захIматал гурел гIитIинал текстал гIедегIичIого битIун цIализе ругъун гъари. МугIалимас абун яги тIаде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, битIунхъваялъул къагIидабиги цIунун, цIализе ругъун гъари.

Хъвадари. Хъвадарулаго битIун гIодор чIезе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам битIун кквезе лъимал ругъун гъари. КIудиял ва гъитIинал хIарпал битIун хъвазе ва гьел рагIабазуль цолъизаризе бажари. Гигиеналъул нормабиги цIунун, хIарпал, слогал, рагIаби, предложениялхъвазе ругъун гъари. БацIадаб ва бичIчIулеб (ай бигъаго цIализе кIолеб) хатIаль хъвадаризе лъай. Цин мугIалимас тетрадазда къурал, цинги азбукаядла ругел рагIаби ва предложениял, тIаде балагъун, хъвазе лъай. МугIалимас абурал рагIухъе хъвалел рагIаби ва гьедиал рагIабаздаса данде гъарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, тIаде балагъун битIун хъваялъул тартиб ва къагIидаби лъай. ХIарпаздалъун рихъизаруларел графикал гIаламатаз (ай рагIабазда гъоркъоб хутIараб чIобогояб бакIаль, рагIаби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) тIубалеб хъулухъ бичIчIи.

РагIи ва предложение. РагIи анализ гъабиялъул материал ва цIех-рех гъабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бичIчIи. РагIул лексикияб магIнаялда хадуб халкквей. РагIи гъаркъаздасан гIуцIун букIунеблъи лъай. Цоцазулгун гъоркъоблъи гъабиялъуль рагIул бугеб кIвар лъай. Предметал, предметаул гIаламатал ва предметаул ишал рихъизарулел рагIаби каламалъуль битIун хIалтIизаризе бажари. РагIаби ва предложениял ратIарахъизе бажари. Предложениялъуль рагIаби ратIа гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъуль интонация цIунизе лъай.

БИТIУНХЪВАЙ

ТIоцебесеб классалда гьал хадусел битIунхъваялъул къагIидабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- рагIаби ратIатIун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал хIарпаздалъун рихъизари;
- хасал цIаразул бетIералда ва предложениялъул авалалда кIудияб хIарп хъай;
- рагIаби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебетIезаби. Тексталъул хIакъалъуль авалияб бичIчIи. Тексталъуль

предложениял ратIа гъари. Тексталъулъ предложениял цолъизари. ГIенеккун рагIараб ва жинцаго цIалараб текст бичIчи. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдагъун каламалъул хIакъалъулъ авалияб бичIчи лъугъин. Схемазул кумекалдагъун калам магIна бугел бутIабазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст гIуцIи. Жиндир гIумруялъулъ ккарал лъугъа-бахъиназул, хIаязул хIакъалъулъ, сюжетияб сураталдасан гъитIинабго хабар херхине бажари. БицанкIабазе жавабал къезе, кучIдул рекIехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъулъ хIалтIизаризе, рекIехъе лъазарурал кучIдул пасихIго рикIкIине бажари.

Авар мацIалъул курс

I класс

РагIи. Предложение. Текст. Калам. ГIадамазе калам сундуе къваригIун бугеб. Каламалъул бутIа хIисабалда рагIи. МагIнаялъул рахъалъ данде кколелрагIаби цоцазда рухъин. Каламалъул бутIа хIисабалда предложение, текст ва гIумруялда жаниб гъезул бугеб кIвар.

РагIабазул бетIералда кIудияб хIарп.Гъаркъал ва хIарпал. Гъаркъал ва хIарпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Рагъарал варагъукъал гъаркъал рихъизарулел хIарпал. Авар мацIалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал: [гъ], [гъ], [гI], [къ], [къ], [кI], [лъ], [тI], [хъ], [хъ], [хI], [цI], [чI]. Геминатал ва гъел рихъизарулел хIарпал: кк, кIкI, лълъ, сс, хх, цц, цIцI, чч, чIчI. Лабиалиял гъаркъал ва гъел рихъизарулел хIарпал: гв, кв, ккв, кIв, кIкIв, къв, къв, св, хв, хъв, хъв, цв, шв, гъв, гъв, гв, чв, чIв, цв, цIв.

РагIи ва слог. Слогалккун рагIаби цIияб мухъиде роси.

Каламалъул бутIаби. Щив? щий? щиб? шал? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметал рихъизарулел рагIаби ккей. Кинав? кинай? кинаб? кинал? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметадул гIаламатал рихъизарулел рагIаби ккей. Щиб гъабураб? Щиб лъугъараб? Щиб гъабулеб бугеб? Щиб лъугъунеб бугеб? абурал суалазе жаваблъун рачIунел рагIаби предметалъул иш бихъизабулел рагIаби ккей.

Авар мацIалъул календарно-тематикияб план <u>1 класс</u> (анкъида жаниб 1 сагIат, кинабниги – 33сагIат)			
№	Дарсил тема	СагIат	Къо-моцI
	<u>Букварияб заман</u>	33	
	ХIадурлъиялъул заман (3 с)		
1	Берцинхъваялъул тIоцебесеб тетрадь хIалтIулаб мухъ. ТIехъ гъ.3-5 Б / хъ гъ.1 Хоноккараб гургинлъи бащадаб элемент хъвай. ТIехъ гъ.6 Б / хъ гъ.2	1	
2	Халатал ва къокъал гъетIарал хIуччал. ТIехъ гъ.7-9 Б / хъ гъ.3 Халатал ва къокъал гъетIарал хIуччал. ТIехъ гъ.10-11 Б / хъ гъ.4	1	

3	Гъоркъан ва тласан кичларал гьетларал хлуччал. Тлехъ гь.12-13 Б / хъ гь.5 Гъоркъан ва тласан кичларал гьетларал хлуччал. Тлехъ гь.14-15 Б / хъ гь.6 Хларпал малъулеб заман (22 с)	1	
4	Гъитинаб ва кудияб а, А хларпал хъвай. Тлехъ гь.16-17 Б / хъ гь.7-8 Гъитинаб ва кудияб о,О хларпал хъвай. Тлехъ гь.18-19 Б / хъ гь.8-9 Гъитинаб ва кудияб и, И хларпал хъвай. Тлехъ гь.20-21 Б / хъ гь.10-11 Гъитинаб ва кудияб у, У хларпал хъвай. Тлехъ гь.22-24 Б / хъ гь.9-10 Гъитинаб ва кудияб е, Е хларпал хъвай. Тлехъ гь. 25-26 Б / хъ гь.11	1	
5	Гъитинаб ва кудияб н, Н хларпал хъвай. Тлехъ гь.27-28 Б / хъ гь.12-14 Гъитинаб ва кудияб м, М хларпал хъвай. Тлехъ гь.29-31 Б / хъ гь.15-16	1	

6	Гытїнаб ва кїудияб л, Л хїарпал хъвай. Тїехъ гь.32-33 Б / хъ гь.17 Гытїнаб ва кїудияб б, Б хїарпал хъвай. Тїехъ гь.34-35 Б / хъ гь.18 Гытїнаб ва кїудияб г, Г хїарпал хъвай. Тїехъ гь.36-37 Б / хъ гь.19-20	1	
7	Гытїнаб ва кїудияб р, Р хїарпал хъвай. Тїехъ гь.38-39 Б / хъ гь.21-22 Гытїнаб ва кїудияб с, С хїарпал хъвай. Тїехъ гь.40-42 Б / хъ гь.23-25 Гытїнаб ва кїудияб т, Т хїарпал хъвай.	1	

	Тїехъ гь.43-45 Б / хъ гь.26-27 Гытїнаб ва кїудияб х, Х хїарпал хъвай. Тїехъ гь.46-47 Б / хъ гь.28-29		
8	Гытїнаб ва кїудияб з, З хїарпал хъвай. Тїехъ гь.48-49 Б / хъ гь.30 Гытїнаб ва кїудияб э, Э хїарпал хъвай. Тїехъ гь.50-51 Б / хъ гь.31 Гытїнаб ва кїудияб й, Й хїарпал хъвай. Тїехъ гь.52-53 Б / хъ гь.32 Гытїнаб ва кїудияб ж, Ж хїарпал хъвай. Тїехъ гь.54-56 Б / хъ гь.1-2	1	
9	Гытїнаб ва кїудияб к, К хїарпал хъвай. Тїехъ гь.57-59 Б / хъ гь.3 Гытїнаб ва кїудияб ш, Ш хїарпал хъвай. Тїехъ гь.60-61 Б / хъ гь.4 Гытїнаб ва кїудияб щ, Щ хїарпал хъвай. Тїехъ гь.62-63 Б / хъ гь.5 Гытїнаб ва кїудияб ц, Ц хїарпал хъвай. Тїехъ гь.64-66 Б / хъ гь.10	1	
10	Гытїнаб ва кїудияб г1, Г1 хїарпал хъвай. Тїехъ гь.67-69 Б / хъ гь.6	1	
11	Гытїнаб ва кїудияб т1, Т1 хїарпал хъвай. Тїехъ гь.70-73 Б / хъ гь.7 Гытїнаб ва кїудияб в, В хїарпал хъвай. Тїехъ гь.74-75 Б / хъ гь.8	1	
12	Гытїнаб ва кїудияб д, Д хїарпал хъвай. Тїехъ гь.76-77 Б / хъ гь.12 Гытїнаб ва кїудияб к1, К1 хїарпал хъвай. Тїехъ гь.78-80 Б / хъ гь.9	1	
13	Гытїнаб ва кїудияб х1, Х1 хїарпал хъвай. Тїехъ гь.81-83 Б / хъ гь.13	1	

14	ГытІинаб ва кІудияб гь, Гь хІарпал хъвай. ТІехь гь.84-86 Б / хъ гь.16	1	
15	ГытІинаб ва кІудияб лъ, Лъ хІарпал хъвай. ТІехь гь.87-89 Б / хъ гь.17 ГытІинаб ва кІудияб ч,Ч хІарпал хъвай . ТІехь гь.90-91 Б / хъ гь.18	1	
16	ГытІинаб ва кІудияб я, Я хІарпал хъвай. ТІехь гь.92-94 Б / хъ гь.19 ГытІинаб ва кІудияб ц1, Ц1 хІарпал хъвай. ТІехь гь.95-98 Б / хъ гь.20	1	
17	ГытІинаб ва кІудияб п, П хІарпал хъвай. ТІехь гь.99-101 Б / хъ гь.21 ГытІинаб ва кІудияб ч1, Ч1 хІарпал хъвай. ТІехь гь.102-105 Б / хъ гь.22	1	
18	ГытІинаб ва кІудияб хъ, Хъ хІарпал хъвай. ТІехь гь.106-108 Б / хъ гь.25	1	
19	ГытІинаб ва кІудияб къ, Къ хІарпал хъвай.	1	

	ТІехь гь.109-112 Б / хъ гь.27		
20	ГытІинаб ва кІудияб хъ, Хъ хІарпал хъвай. ТІехь гь.113-115 Б / хъ гь.28	1	
21	ГытІинаб ва кІудияб къ, Къ хІарпал хъвай. ТІехь гь.116-117 Б / хъ гь.29	1	
22	ГытІинаб ва кІудияб гь, Гь хІарпал хъвай. ТІехь гь.118-121 Б / хъ гь.30	1	
23	ГытІинаб ва кІудияб ф, Ф хІарпал хъвай. ТІехь гь.122-123 ГытІинаб ь, ы, ь хІарпал хъвай. ТІехь гь.124-125 Б / хъ гь.26	1	
24	ГытІинаб ва кІудияб ю, Ю, е, Е хІарпал хъвай. ТІехь гь.126-127 Б / хъ гь.31	1	
25	Гьаркъал ва хІарпал. К1в, щв, кв лабиалиял гьаркъал бит1ун хъвай. ТІехь гь.11,14-15 Б / хъ гь.132 Гв, гъв, св, чв, ч1в хІарпалгун раг1аби хъвай. ТІехь гь.133-135 Б / хъ гь.23-24	1	
26	Авар алфавит. Букварь лъуг1ун хадуб 8 с ТІехь гь.5-9 Раг1и. Предложение. Текст. ТІехь гь. 10-14	1	
27	Раг1и. Предложение. Текст. ТІехь гь.14-16 Раг1и. Предложение. Текст. ТІехь гь.17-20	1	

28	Раг1и. Предложение. Текст. Т1ехъ гь.20-23 Диктант Х1№26 Т1ехъ гь.24	1	
39	Гьаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.25-29 Гьаркьал ва х1арпал. Т1ехъ гь.29-33	1	
30	Гьаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.34- 37 Гьаркьал ва х1арпал . Т1ехъ гь.38-41	1	
31	Диктант Х1 № 53 Т1ехъ гь.41	1	
32	Щив?Щий?Щиб? Щал? абурал суалазе жаваблъун рач1унел раг1аби. Т1ехъ гь.42-45 Кинав?Кинай?Кинаб?Кинал? абурал раг1абазе жаваблъун рач1унел раг1аб Щиб гьабураб ? Щиб лъугъараб? абурал раг1абазе жаваблъун рач1унел раг1аби. Т1ехъ гь.49-51и. Т1ехъ гь.46-48	1	
33	Такрар гьаби	1	

Авар каламалъул календарно-тематикияб план 1 класс

(анкьиди жаниб 1 сагIат, кинабниги – 33 сагIат)

№	Дарсил тема	СагIат	Къо-мех
		33	
	ХIадурлъиялъул заман (3 с)		
1.	Букваралъулгун лъай – хъвай гъаби. Калам КIалзул вахъвавул калам. ТIехъ гъ.4-5	1	
2	Предложение.ТIехъ гъ.6-7.Предложение ва рагIи.ТIехъ гъ.8-9	1	
3.	РагIи ва слог. Каламалъул гъаркъал.ТIехъ гъ.10-13 Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Слогалъул гъаркъалцоцалъ журай. ТIехъ гъ.14-15	1	
	ХIарпал малъулеб заман (22 с)		
4.	А ,О, И, У, Е гъаркъал ва хIарпал ТIехъгъ.16-26	1	
5.	Н, М гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.27-31	1	
6.	Л , Б, Г гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.32-37	1	
7.	Р, С, Т, Х гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.38-47	1	
8.	З,Э, Й, Ж гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.48-56	1	
9	К, Ш, Щ, Ц гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.57-66	1	
10	ГI гъаракъ ва хIарп.ТIехъ гъ.67-69	1	
11.	ТI, В гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.70-75	1	
12	Д, КI гъаракъал ва хIарпал.ТIехъ гъ.76-80	1	
13.	ХI гъаракъ ва хIарп.ТIехъ гъ.81-83	1	

14.	Гъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.84-86	1		
15.	Лъ, Ч гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ. 87-91	1		
16.	Я, Ц1 гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.92-98	1		
17.	П, Ч1 гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.99-105	1		
18.	Хъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.106-108	1		
19.	Къ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.109-112	1		
20.	Хъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.113-115	1		
21.	Къ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.116-117	1		
22.	Гъ гъаракъ ва х1арп. Т1ехъ гъ.118-121	1		
23.	Ф, ь ,ъ, ,ы гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.122-125	1		
24.	Ю, Ё гъаракъал ва х1арпал. Т1ехъ гъ.126-127	1		
25.	Гъаркъал кВ,к1в,щв, гв, гъв, св, чв, ч1в. Т1ехъ гъ.128-134	1		
	Букварь лъуг1ун хадуб 8 с			
26	Вацал г1адин рук1а. Къуруц. Их. Лъималазул анищал. Т1ехъ гъ.135-141	1		
27.	Маргъаби. Бицанк1аби ва кицаби. Т1ехъ гъ.4-17	1		
28.	Т1абиг1ат берцинаб их. Т1ехъ гъ.18-23	1		
29.	Лъик1ав гъудул. Гъудулзабазул адаб ц1уни. Г1алик1и. Т1ехъ гъ.24-29	1		
30.	Гъелъ конфеталги къеч1о. Гъудул- гъалмагъзабазде. Гъудуллъ. Т1ехъ гъ.29-32	1		
31	Кету. Катит1инч1. Х1елеко. Гъойги оцги.Т1ехъ гъ.33-38	1		
32	Цидул баркала. Ц1унц1ра. Гъудгъуд. Т1ехъ гъ.39-45 Сих1ираб г1анк1.....	1		
33	Цидул баркала. Ц1унц1ра. Гъудгъуд. Т1ехъ гъ.39-45 Сих1ираб г1анк1.....	1		

Рабочая программа по аварскому языку в 2 классе
на 2023-2024 учебный год

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гъабуна байбихъул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIвадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва шулияб гIелмияб лъай къей, гъеб жидер практикалъулъ хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдохун материалистияб бербалагъи лъугъинаби. Гъеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихъул классазда рахъдал мацI малъула кIиги аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

1. **НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикаб бичIчIи лъугъинаби);
2. **Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гъединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гъединго байбихъул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;

б) сверухъ бугеб х1акъикъаталъул, г1адамазул жамг1ияталъул ва т1абиг1аталъул х1акъалъулъ лъималазул бугеб цо ч1ванкъот1араб бич1ч1и бечелъизаби;

в) жалго жидедаго ч1ун, х1алт1иялъул къаг1идаби лъай;

г) ц1алул дарсазде, т1ехъалде (лъаялъул иццалде) гъира бижицаби.

Авар мац1 лъазабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Гъелъул маг1на ккола щивав ц1алдохъанасул хаслъи х1исабалде боси, тартибалда материал лъацаби ва гъеб гъваридго бич1ч1и.

Курсалъул г1аммаб характеристика

Авар мац1алъул кумекалдалъун программаялъ к1вар буссиначун буго «Филология» абураб г1елмияб бут1аялъул гъал хадусел масъалаби т1уразариялде:

1. Дагъистаналъул мац1ал ва маданиятал бат1и-бат1иял рук1иналъул ва гъел цоцада рухъарал рук1иналъул х1акъалъулъ авалияб бич1ч1и лъугъинаби;
2. К1алзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебет1езаби;
3. Цоцада хурхен гъабиялъулаб бажари цебет1езаби;
4. Рух1ияб ва эстетикаб бич1ч1и лъугъин;
5. Творческаб къаг1идалял х1алт1иялъул бажари цебет1езаби.

Рахъдал мац1 малъиялъул мурадалде щевезе, программаялъ гъал хадусел практикал масъалаби т1уразаризе рихъизарун руго:

- цебе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мацӀалъул алатал тӀаса рициялъул бажари, цӀалдохъабазул калам, рекӀель щибниги жо цебетӀезабизеги гъваридго пикру гъабизеги бугеб гъунар цебетӀезаби;
- авар мацӀалъул гӀуцӀиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагӀул гӀуцӀиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хӀакъалъуль бищунго гӀадатиял баянал цӀалдохъабазе щвей;
- жиндирго пикру бицине, захӀматаб гуреб хъвавул текст гӀуцӀизе, диалогалъуль гӀахъаллъизе, битӀун хъвазе ва цӀализе бугеб бажари лъугъинаби;
- жиндирго калам камиллъизабизе хӀаракат бахъи, мацӀ лъазабизе гъира бижизаби, мацӀалъул бацӀцӀалъи цӀуниялъуль жалги гӀахъалал рукӀин цӀалдохъабазда бичӀчӀи, гъезуль мацӀалдехун бугеб къиматаб бербалагъи цӀикӀкӀинаби.

Авар мацӀалъул курс байбихъула хъвазе-цӀализе малъиялдаса. Хъвазе-цӀализе малъула сентябралдаса байбихъун апрелалде щвезегӀан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугӀалимасул ихтияр буго хъвай-цӀали малъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялъуни цӀикӀкӀинабизе. Хъвазе-цӀализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикиаь методалдалъун. Хъвай-цӀали малъиялъул масъалаби цӀализе малъиялъул дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялъул дарсаздаги тӀурала, ай хъвай-цӀали малъи ккола цадахъаб тадбир: цӀализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебетӀезабиялъул хӀалтӀаби тӀоритӀулаго.

Хъвай-цӀали малъи гӀуцӀун буго кӀиги бутӀаялдасан:

1. ХӀадурлъиялъул заман.
2. ХӀарпал малъулеб (букварияб) заман.

Гъеб к1иябго заманалда муг1алимас унго-унгояб к1вар къезе ккола лъималаз гъаркъал рит1ун рахъиялде, гъезда хъвазец1ализе малъиялде, гъезул раг1ул нахърател бечед гъабиялде, калам цебет1езабиялде.

Дарсазда лъимал ругъун гъарула предложениял раг1абазде, раг1аби слогазде риххизе; раг1абазуль гъаркъазул тартиб бижизабизе, гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабизе. Лъималаз лъазабула гъаркъал х1арпаздалъун рихъизаризе; раг1аби, слогал г1уц1изе ва ц1ализе; бич1ч1ун, бит1ун цин слогалккун, цинги раг1абиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам ц1ализе.

Ц1ализе ругъун гъариялда цадахъ лъималазда хъвазеги малъула. Гъел ругъун гъарула гъаркъал х1арпаздалъун хъвазе, къот1-къот1араб азбукайлъул кумекалдалъун х1арпаздасан, слогаздасан раг1аби данде гъаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса х1арпал ва раг1аби бит1ун хъвазе, муг1алимас абурал хъваялъульги ц1алиялъульги бат1алъи гъеч1ел раг1аби ва гъединал раг1абаздасан данде гъарурал къокъал предложениял хъвазе, предложениялъул авалалда ва г1адамазул, х1айваназул ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп хъвазе.

Бит1унхъваялъул ва ц1алиялъул иш мурадалде цвелятье г1оло ц1ик1к1араб к1вар къола раг1уль ва слогалуль щибаб гъаракъ бат1абахъиялде ва бихъизабиялде, гъел гъаркъазул тартиб ва цоцазда гъоркъоб бухъен ч1езабиялде; ц1алдохъабазул каламалъул лугби камиллъизариялде ва гъаркъал, слогал, раг1аби бит1ун абиялде.

Хъвай-ц1али малъиялъул дарсазда лъималазул цогидазухъ г1енеккизе, муг1алимасул ва цогидал ц1алдохъабазул калам т1убанго бич1ч1изе бугеб бажари камил гъабула. Лъимал ругъунлъула классалда цере к1алъазе, муг1алимас лъурал суалазе жавабал къезе, къвариг1араб жо гъикъизе, ц1алараб жоялъул, лъаг1алил ункъабго заманалда жаниб г1адамаз гъабулеб х1алт1ул хаслъиялъул ва хисардулеб т1абиг1аталда хадуб жидерго халкквезул, ралагъарал фильмазул х1акъалъуль бицине.

Гъединго хъвай-ц1али малъиялъул дарсал т1орит1улаго, ц1алдохъабазул лъугъуна ц1алиялъул бищун г1адатаб бажари. Т1оцебесеб классалда лъимал ругъунлъула бич1ч1ун, бит1ун, г1едег1ич1ого ц1ализе, т1ехъгун ва текстгун х1алт1изе.

Хъвазе-цӀализе малъулелъул, лъималазул психологиял хаслъабиги хӀисабалде росун, мугӀалимас дарсазда батӀибатӀиял хӀалтӀаби тӀоритӀула, гъединго лъимал тӀамула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гъабизе ва кучӀдул ахӀизе.

Хъвазе-цӀализе малъун хадуб авар мацӀалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар мацӀалъул курс гӀуцӀун буго гъал хадусел бутӀабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия
- Графика
- Лексика
- РагӀул гӀуцӀи (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтаксис)
- БитӀунхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялъул къагӀидаби (пунктуация)
- Калам цебетӀей.

Программаялда авар мацӀалъул курсалъул хӀакъалъуль, лъималазул гӀелазул хаслъабиги хӀисабалде росун, бищун гӀадатал (авалиял) баянал къун руго. МацӀалъул гӀемерисел бутӀаби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гъель рес къола, лъималазул лъаялъул даражаги хӀисабалде босун, гъел мацӀалъул бутӀаби ва темаби гъварид ва гӀатӀид гъаризе.

Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги цӀалдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда цӀалдохъабазе щола гъаркъазул ва хӀарпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталъул, ударениялъул ва слогалъул хӀакъалъуль авалиял баянал. Лъималазда бажарула рагӀуль гъаркъал битӀун абизе, абураб ва хъвараб рагӀуль гъаркъал ва хӀарпал данде кквезе,

алфавиталда ругел хларпазул цларал битлун абизе, раглуль гьаркьазул тартиб члезабизе, хларпал гьоркьор риччачлого ва гьезул бакл хисичлого раглаби хъвазе, слогалккун раглаби рикьизе, рагьарал ва рагьукьал гьаркьал ратла рахьизе, лабиалиял гьаркьал битлун абизе ва раглуль гьел хларпаздалъун битлун рихьизаризе, геминатал битлун абизе ва раглуль гьел хларпаздалъун битлун рихьизаризе. III-IV классаздаги гьеб темаялда тлад хлалтли гьабула гьоркьоса кьотличлого. Лъималазда малъула гьаркьал хларпаздалъун рихьизаризе, гьаркьал ритлун рахьизе, гьел рихьизарулел хларпал ритлун хъвазе, рагли слогазде бикьизе, раглуль ударение бугебги гьечлебги слог батла бахьизе.

Лексикаялда хурхарал хлалтлаби гьарула ункьабго лъагалида жаниб. Гьединач хлалтлаби тлоритлула грамматика, раглул глущли ва битлунхъвай малъиялда цадахъ. Грамматикаялъул, цлалул, битлунхъваялъул ва калам цебетлезабиялъул дарсазда лъималазда лъала предметал, глаламатал, ишал рихьизарулел раглабазул цларал ритлун хлалтлизаризе, жидерго пикру загьир гьабизе, кьвариглараб рагли балагьизе. Гьединго гьез лъай-хъвай гьабула синонимазулгун, антонимазулгун, битлараб ва хъвалсараб, цо ва глемер магланаялъул раглабазулгун.

Раглул глущиялъулгун цлалдохьабаз лъай-хъвай гьабула 3 абилеб классалда. Гьезда лъала раглуль магланаял бутлаби рихьизаризе, суффиксазул кумекалдалъун цлиял раглаби лъугьинаризе, кьибил цоял раглаби цого цо раглул формабаздаса ратла гьаризе; раглул форма яги цияб рагли лъугьинабулаго, аслуялъуль рагьарал ва рагьукьал гьаркьал битлун хисизе.

Байбихьул классазда малъула каламалъул бутлабиги. Тлоцебесеб классалда, терминалги абичлого, определение кьечлого, суалазул кумекалдалъун, лъимал ругьун гьарула предмет, предметалъул глаламатал, предметалъул иш бихьизабулел раглаби каламалъуль хлалтлизаризе, суалазда рекьон предложениязда жанир гьел ратла рахьизе. Клябилеб классалда предмет, предметалъул глаламатал, предметалъул иш бихьизабулел раглабазул кьучлалда лъималаз лъай-хъвай гьабула предметияб цларалъулгун, прилагательнаялъулгун ва глагоалъулгун. Лъабабилеб ва укьабилеб классазда гьелго каламалъул бутлаби дагьалги гьваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб цлар падежазде свериабизе, гьединго прилагательнаял жинсазде ва глемерлъул формаялде хисизаризе жеги глатидго ругьунлъула. Предметияб цларалъул, жинсиял глаголазул, прилагательнаязул жинс, цолъул ва глемерлъул форма, глагоалъул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб цларалъул гладатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, баклалъул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абичлого, практикияб кьагидаялъ). Гьелда тладеги, 3 – 4 классазда цлалдохьабаз лъай-хъвай гьабула цларубаклалъулгун ва риклкеналъулгун.

Наречиялгулгун лъималаз лъай-хъвай гъабула практикияб къаг1идаялъ. Наречиялгул х1акъалгулъ гъезда лъала жиб иш лъугъараб куц, бак1, заман, къадар, г1илла-мурад баян гъабулеб каламалгул бут1а кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? щай? Киг1ан? абурал суалазе жаваблгун бач1унеблъи.

Байбихгул классазда предложениялгул х1акъалгулъ ц1алдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абулеб жоялгул мурадалдеги интонациялдеги балагун, гъелгул тайпаби;
2. Предложениялгул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал;
3. Предложениялда жаниб раг1абазул бухъен;
4. Т1ибит1араб ва т1ибит1ич1еб предложение;
5. Г1адатаб ва жубараб предложение;
6. Предложениялгул тайпа цоял членал;
7. Раг1абазул дандрай.

Гъезул х1акъалгулъ баян ц1алдохъабазе щибаб классалда дагъ-дагъккун щола.

Т1оцебесеб классалда лъимал ругун гъарула калам предложениязде биххизе, раг1абаздаса предложениял рат1а гъаризе, гъел, интонацияги ц1унун, ц1ализе, предложениялгул авалалда к1удияб х1арп хъвазе, ахиралда т1анк1 лъезе.

К1иабилеб классалда ц1алдохъабазда малгула предложениялгул бет1ерал членал, кколеб интонацияги ц1унун, предложение ц1ализе, предложениялгул ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда ц1алдохъабазе щола раг1абазул дандраялгул, хабарияб, суалияб, т1алабияб ва ах1ул предложениязул, предложениялгул бет1ерал ва бет1ерал гурел членазул, г1адатал т1ирит1арал ва т1ирит1ич1ел

предложениязул, г1адатал ва жураарал предложениязул х1акъалъуль баянал. Ункъабилеб классалда лъимал ругъун гъарула тайпа цоял членалгун предложениял г1уц1изе ва гъел рит1ун ц1ализе, гъезуль лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалъул бут1аби лъазарулаго, гъоркъоса къот1ич1ого, т1орит1ула предложениялъуль раг1абазул бухъен ч1езабиялда, раг1абазул дандраял рат1а гъариялда ва гъел г1уц1иялда хурхарал х1алт1аби. Классалдаса классалде гъварилъула г1адатаб предложениялъул синтаксисияб разбор гъабиялъул къаг1идабиги.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби абураб бут1аялъуль аслияб бак1 ккола тексталда т1ад гъабулеб х1алт1иялъги гъеб текст бич1ч1изе ва г1уц1изе, гъединго тексталда т1аса жиндирго пикру бицине ругъун гъариялъул х1алт1абазги. Предложениялдаго г1адин, щибаб классалда тексталда т1ад х1алт1ула т1убараб ц1алул соналда. Х1акъикъаталда к1алзул ва хъвавул формаялда тексталда т1ад х1алт1и щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мац1алда т1аса цвараб лъаялдаса жидер калам цебет1езабиялъуль пайда босизе.

«**Текст. Бухъараб калам цебет1езаби**» абураб разделалъуль тексталда т1ад гъабулеб х1алт1и гъал хадусел бут1абаздасан г1уц1ун буго:

- тексталъул х1акъалъуль бич1ч1и (текст ккола маг1наялъул ва грамматикияб рахъалъ к1иги я ц1ик1к1ун цоцазда рухъарал предложениял); текст ва г1аммаб темаялъ цолъизарич1ел, бат1аго ругел предложениял цоцаздаса рат1а гъариялъул бажари лъугъинаби;
- тексталъул тема (тексталъуль цо сундулниги х1акъалъуль бицунеб жоялда тема абула); тексталъул тема ч1езабизе бажари, ай тексталъуль сундул х1акъалъуль бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталъул аслияб пикру; муг1алимасул кумекалдалъун тексталъул аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда ц1ар лъей; тексталда ц1ар лъезе бажари (тексталъул аслияб пикруялде ва гъелъул темаялде мугъги ч1ван);
- тексталъул г1уц1и; хабарияб текст бут1абазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бут1а ва ахир);

- тексталъул бутлабазда гъоркъоб бугеб бухъен; тексталъуль жидер кумекалдалъун аслияб бутла ва байбихъи яги аслияб бутла ва ахир цоцазда рухъарал раглаби ратизе бажари; глуцлулеб тексталъул бутлабазда гъоркъоб бухъен члезабизе бажари;
- тексталъул щибаб бутлаялда жанир ругел предложениязда гъоркъоб бухъен; жидер кумекалдалъун предложениял цоцазда рухъарал раглаби ратизе бажари, масала: цларубаклал, союзал;
- тексталъуль сипат-сурат гъабиялъул ресал; тексталъуль метафорал, эпитетал, дандекквеял, олицетворениял рихъизаризе бажари; гъел киналго жидер каламалъуль хлалтлизаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гъаби);
- изложениялъул хлакълъуль бичлчи; хладурараб, яги киназго цадахъ глуцлараб, ялъуни живго жиндаго члун глуцлараб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги хлакълъуль сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун) цли гъабун хъвазе бажари;
- сочинениялъул хлакълъуль бичлчи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда тласан, гъединго цо кинаб бугониги темаялда тласан текст глуцлизе бажари; цебеккунго киналго глахъллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда тлад хлалтлулаго, хлисабалде росула гъелъул хласил, глуцли ва сипат-сурат гъабиялъул ресал.

Каламалъул культура борхизабиялъе глоло программаялъ тлалаб гъабулеб буго ричлчлизе бигъаял гъал хадусел литературиял нормабазулгун лъай-хъвай гъабизе:

- раглаби битлун аби (орфоэпиял нормаби);

- предложениял бит1ун г1уц1и ва раглабазул дандраязуль раглабазул формаби бит1ун х1алт1изари (грамматикиял нормаби);
- магл1наялзул рахъги х1исабалде босун, раглаби бит1ун х1алт1изари (раглаби х1алт1изариялзул къаг1идаби);
Ц1алдохъанасул калам цебет1езабиялзуль х1акъикъиял х1асилал къезе ккани, гъезда литературияб мац1алзул нормабиги сипат-сурат гъабиялзул ресалги лъай г1оларо, къвариг1уна авар мац1алзул ва ц1алиялзул дарсазда, гьоркъоса къот1ич1ого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мац1алзул нормабазда т1ад х1алт1и практикияб къаг1идааяль гъабула. Гъеб х1алт1и т1обит1ула рахъдал мац1алзул темаби лъазарулагоги, класс тун къват1исел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, ц1алиялзул дарсаздаги т1убараб ц1алул лъаг1елалъ. Ц1алдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалзуль ккарал гъалат1ал цоцаз рит1изаризе ва бат1и-бат1иял тайпабазул словараздаса пайда босизе. Ц1алдохъабазул калам цебет1езабиялъе чара гъеч1ого х1ажалзула тайпа цоял членалгун г1адатал предложениялги к1иго г1адатаб предложениялдасан г1уц1араб жуларал предложениялги цоцазда дандекквезе, бит1араб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналзул союзраглабигун ва союзраглаби гъеч1ого жуларал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

Бит1араб каламгун предложениялги нахърилълъиналзул союзраглабигун ва союзраглаби гъеч1ого жуларал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе х1адурлъулаго, гъединго творческиял х1алт1абазуль риччарал гъалат1азул анализ гъабулаго, гъезул хаслъабазулгун лъай-хъвай гъабула. Гъелда т1адеги, нилъеда лъала байбихъул классазул ц1алдохъабаз жидер к1алзул ва хъвавул каламалзуль гъедиал предложениял г1ат1идго х1алт1изарулеллъи. Гъединлъидал муг1алимас х1аракат бахъизе ккола гъезул г1уц1иги, гъел каламалзуль х1алт1изариялзул хаслъиги лъималазда бич1ч1изабизе.

Муг1алимас, гьоркъоса къот1ич1ого, к1вар къезе ккола ц1алдохъанасул, гъалат1ал риччач1ого, бит1ун хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялде. Гъелъие программаялда къун руго х1арпаздакъун гъаркъал рихъизариялзул, цо мухъида инч1ел раглаби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялзулги, раглаби рат1а т1ун хъваялзулги, к1удияб х1арп хъваялзулги къаг1идаби.

Берцинго хъваялъе, хатӀ куцаялъе программаялда хасаб заман бихъизабун гъечӀо. Гъединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ мугӀалимас тӀадчӀей гъабула цӀалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги бацӀцӀадгоги букӀинабиялде. Гъаниб къола хатӀалъул хашлъи тӀагӀинабиялде руссарал ругъунлъиялъул тӀадкъаял, рихъизарула мисалиял хӀарпал ва рагӀаби.

Дидактикаялъул кӀвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хӀалтӀабазул хӀасилазул къучӀалда цӀалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классазда авар мацӀалъул хъвавул хӀалтӀабазул аслиял тайпабилъун ккола: тӀаде балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, гӀинзул ва берзул диктант, творческияб диктант, хӀадурлъиялъул ва тӀасабищул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе къезе кколеб рагӀабазул 2 классалда къадар букӀине бегъула: 8–10 рагӀи

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазулъ ругел рагӀабазул къадар гӀага-шагарго гъадинаб букӀине бегъула: 30–40 рагӀи

Ругъунлъиялъул изложениязе чӀезабун буго гъаб къадар: 30–40

Щибаб дарсида ц1алдохъаби ругъунлъула ц1алул т1ехъгун х1алт1изе, бит1ун хъваялъеги ц1алиялъеги жиндие къвариг1унел къаг1идаби, гъезда хурхарал х1алт1аби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, х1алт1абазе къурал киналго т1адкъаял тартибалда т1уразе, гъезул мурад бич1ч1изе.

Квалквал гъеч1ого, хадубккунги церехун ине лъималазе г1ураб лъай щвеялъул мурадалда пайда босизе ккола бат1ибат1иял дидактикиял х1аяздаса, хасго рек1елгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикаяб ва бит1унхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбихъул классазул лъималазда к1оларо цо жоялда т1аде халат бахъун жидерго к1вар буссиабизе, гъел хехго свакала. Гъединлъидал дарсида ц1алдохъабигун х1алт1иялъул къаг1идаби бат1и-бат1иял рук1ине ккола (муг1алимазухъ г1енекки, гара-ч1вари, т1ахъалгун ва тетрадалгун х1алт1и, хъвавул ва к1алзул х1алт1аби иргаялда т1орит1и, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гъаби).

Программаялда къурал темабазе саг1тал рикъун руго мисалияб къаг1идаялъ. Жиндирго х1албихъиялде, ц1алдохъабазул лъаялде ва щибаб классалда гъабулеб х1алт1ул шарт1азде балагъун, муг1алимасул ихтияр буго мустах1икъаблъун бихъулеб бак1алда саг1тазул хиса-баси гъабизе.

Курс лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Байбихъул школа лъуг1арал ц1алдохъаби гъал хадусел х1асилазде щола:

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса ч1ух1иялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вук1ин бич1ч1и.

2. Цоцазда рухьарал, амма цоцазда релььинчлел тлабиглаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цлунараб, ай клибикъичлеб, обществоялда гладамазул глумруялда, гъезул гьоркъоблъиялда бухьараб бербалагьи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагьи бижизаби.
4. Цебетлун хисулеб дунялалде черх ругьунлъизаби.
5. Цалиялдехун гъира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хьвада-члвадиялъул къаглидабазул ва гладамазул глумруялда, гъезул гьоркъоблъиялда бухьараб (ай социалияб) ритлухълъиялъулги эркенлъиялъулги къучлалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухьинчлеб хасиятги цебетлезаби.
7. Эстетикиял бичлчлиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугьинари.
8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъикллъи гъабулев инсан вахъинави.
9. Глел бащадазда ва цликкларазда цадахъ хлалтлизеги щулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладклалъай бугеб, даглабадулаб ахлвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
10. Хлинкъи гъечлеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къаглидаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалиял ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял хласилал

1. Ціалялгул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гьел тІуразариялгул къагІидаби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъалаялде ва гьеб масъала тІубазабиялгул шартІазде балагъун, жиндирго ціалялда рухъарал ишазе къимат кьезеги, гьезда хадуб хал кквезеги, гьезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация кьезе ишараялгулгин символикял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялгул, ай бухъеналгулал ва нахъгІунтІиялгулал масъалаби тІуразе, каламалгул алатал жигаралда хІалтІизари.
5. Информация балагъиялгул (баян кьолел тІахъаздаса), гьеб бакІариялгул, гьелда тІад хІалтІиялгул, гьелгул анализ гъабиялгул, гьеб гІуцІиялгул ва кьеялгул, гьелгул магІна бичІчІизабиялгул батІи-батІиял къагІидаби хІалтІизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батІи-батІиял стилалгул ва жанразул текстал бичІчІун ціализе бажари.
7. Цо чІванкъотІарал предметметал дандекквезеги, гьезул анализ ва синтез гъабизеги, гьел гІаммлъизаризеги, кинал ругониги гІаламатаздалъун тІелазде рикъизеги, цоцада релъгъинаризеги, гІиллаялгулабгин цІех- рехалгулаб бухъен чІезабизеги, гьезда тІаса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял хІалтІаби гъаризе лъай.
8. Накъиталъе гІахъаллъи гъабулев чиясухъ гІенеккизеги, диалогалгулъ гІахъаллъизеги, батІи-батІиял пикраби рукІиналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр букІиналъе мукІурлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гьелъие далил бачинеги разилъи.
9. ГІаммаб мурад цебе лъезеги гьеб тІубазабиялгул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб хІалтІи щибасда гъоркъоб бикъизе, къотІи-къай гъабизеги, цадахъаб хІалтІуль цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб хІалалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-чІвадиялъе къимат кьезеги бажари.

10. Лъилниги рахъ кквечлого, щивас загъир гъабураб пикруги х1исабалде босун, даг1ба-раг1и къот1изе бажари.
11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бич1ч1иял лъай.
12. Ц1алулъ жинца къолел лъик1ал яги квешал х1асилазул г1илла бич1ч1изеги, нагагълъун ц1алулъ нахъе ккани, гъениса ворч1изеги бажари.

Предметиял х1асилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда бат1и-бат1иял мац1ал ва маданиятал рук1инги, гъел цоцада рухъарал рук1инги, мац1 щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бич1ч1и.
2. Мац1 миллияб маданияталъул аслуги г1адамал цоцада рич1ч1иялъул ва гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабиялъул алатги кколеблъи ц1алдохъабазда бич1ч1и; авар мац1 Дагъистаналъул пачалихъияб мац1 кколеблъиги, гъель маг1арулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мац1алъул (бит1унабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, бит1унхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикаялъул къаг1идабазул х1акъалъуль авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва г1аммаб культура бихъизабулел г1аламат х1исабалда бит1араб к1алзул ва хъвавул каламалдехун лъик1аб бербалагъи бук1инаби.
5. Зах1матал гурел текстал г1уц1улаго, бухъеналъулал масъалаби т1уразаризе, дандекколел мац1алъул алатал т1аса рищизеги, цогидазда к1алгъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мац1алъул алатазул х1исаб гъабизеги бажари.
6. Гъалат1ал гъеч1еб хъвай-хъваг1аялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабулеблъи бич1ч1и; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва бит1унхъваялъул къаг1идабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.

7. Фонетикаялзул ва графикаялзул, лексикаялзул, раг1и лъугъиналзул (морфемикалзул), морфологиялзул ва синтаксисалзул; мац1алзул аслиял бут1абазул, гъезул г1аламатазул ва гъел каламалзулъ х1алт1изариялзул хаслъабазул х1акъалзулъ авалиял баянал лъай.

8. Мац1алзул грамматикиял категориял, гъелзул аслиял бут1аби рат1а рахъизе лъаялзул ва гъезул анализ гъабиялзул бажариял лъугъинари.

Курсалзул материал

Каламалзул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1и.

Г1адатаб гара-ч1вариялзулъ цогидаз бицунеб жоялзул маг1на ва мурад бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб калам данд рекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Пасих1го ц1аларал яги художествияб къаг1идаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва куч1дузул маг1на бич1ч1и ва лъурал суалазда рекъон гъезул х1асил бицин. Бицараб маргъаялзул ва хабаралзул х1асилалда т1асан къурал суалазе жаваб гъаби. Аск1ов г1одов ч1ун, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалзухъ г1енеккизе бугеб бажари цебет1езаби (ай гъеб каламалзул анализ гъабизеги, данде къот1арун, диалог гъоркъоб къот1изе тунгут1изеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гъабиялзул масъала х1асил кколеб куцалда т1убазабиялъе г1оло цере лъурал шарт1азда ва мурадазда рекъон гаргадиялзул къаг1идаби т1аса рици. Диалогалзулъ г1ахъаллъизе лъай.

К1алгъа-ралъай байбихъизе, гъоркъоб къот1изе тунгут1изе, лъуг1изабизе ва жиндирго г1акълуялдалъун жиндехунго рак1 ц1азабизе бажари. Лъилниги, сундулниги х1акъалзулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, хабар бицине бажари. Каламалзул этикалзул нормаби (ай салам къезеги, къо-мех лъик1 гъабизеги, т1аса лъугъинеги, баркала къезеги, лъидехунниги гъаригун хит1аб гъабизеги) лъай. Бит1ун абиялзул нормаби ва интонация ц1уни.

Ціали.

Ціалул текст бичічи. Къваригараб материал батиялзул мурадалда тіаса бищун ціали. Тексталуль рихьдаего къураб информация бати. Тексталуль бугеб информациялзул къучіалда цо кинаб бугониги хіасилалде рачіине. Тексталуль бугеб информациялѣ баян кѣй ва гѣб гіаммлізаби. Тексталул хіасилалул, гѣлзул гіуціиялзул ва маціалул хасліиялзул анализ гѣаби ва гѣзие кѣимат кѣй.

Хъвадари.

Гигиеналул тіалабазда рекъон бичічулеб (бигѣаго ціализе кіолеб), берцинаб хатіаль хъвадаризе лѣай. Лѣазарурал къагііабазда рекъон абун ва тіаде балагъун хъвай. Ціалараб ва гіенеккун рагіараб тексталул хіасил мухіканго яги тіаса бищун хъвай. Жиндир гіумруялзуль ккараб лѣугѣабахіиналул, сверухъ бугеб тіабигіаталухъ халкквеялзул, пайдаял ишазул, літературиял асаразул ва гѣ.ц. хіакъалуль сипат-сурат гѣорлѣ ккезабун, ялѣуни жиндирго пікру загьир гѣабун, гѣитіиналго харбал херхине.

Хъвай-ціали малѣи

Тіадехун абухѣе, хъвай-ціали малѣи гіуціун буго кііго бутіаялдасан:

1. Хіадурлѣиялзул заман.
2. Хіарпал малѣулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-ціализе малѣула гѣаркѣилаб аналитикиябгун синтетикиаб методалдалѣун.

Хъвай-ціали малѣи ккола цадахѣаб тадбир: ціализе малѣиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гѣарула, гѣебги щулалѣизе гѣабула калам цебетіезабиялзул хіалтіаби тіоритіулаго, ай гѣаркѣаздасан рагііи, рагіабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гіуціизе ругъун гѣарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъл ва гъезул характеристика. Раг1ул маг1наги гъелъул гъаркылаб г1уц1иги цоцада рухъарал рук1ин бич1ч1и.

Раг1уль жалго жидедаго ч1арал гъаркъл рихъизари. Раг1уль гъаркъазул къадар ва тартиб ч1езаби, сипат-суратаблъулалгин символиял схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъл гъаркъл рат1а гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъит1инаб бут1а х1исабалда слог. Раг1аби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. Раг1уль ударение т1аде кколеб бак1 бихъизаби, ударение бугелги ударение гъеч1елги слогал рат1а рахъи,

Раг1абазул слогалъулабгин гъаркылаб анализ гъабизе (раг1уль гъаркъазул къадар ч1езабизе, раг1ул бет1ералда, бакъуль, ахиралда бук1аниги, гъеб гъаракъ бугеб бак1 лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гъаркъл ва х1арпал рат1а рахъи: х1арп гъаркыл ишара ккола. Гъаркъл х1арпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал х1арпал. Ъ гъаракъ ва х1арп. Ы х1арп. Гъез т1убалеб хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (х1арпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

Ц1али.

Слогалккун ц1алиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва раг1абиккун цок1алаяб ц1али. Раг1аби, раг1абазул дандраял, предложениял ва къокълал текстал бич1ч1ун ц1али. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация ц1унун, ц1али.

Зах1матал гурел гьит1инал текстал ва куч1дул бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялъул бажари цебет1езаби. Живго жиндаго ч1ун яги муг1алимасул кумекалдагъун ц1алараб текст, такрар гъабун (ай ц1идасан), бицин.

Раг1аби, къокъал предложениял, зах1матал гурел г1ит1инал текстал г1едег1ич1ого бит1ун ц1ализе ругъун гъари. Муг1алимас абун яги т1аде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, бит1унхъваялъул къаг1идабиги ц1унун, ц1ализе ругъун гъари.

Хъвадари.

Хъвадарулаго бит1ун г1одор ч1езе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам бит1ун кквезе лъимал ругъун гъари. К1удиял ва гьит1инал х1арпал бит1ун хъвазе ва гьел раг1абазулъ цолъизаризе бажари.

Гигиеналъул нормабиги ц1унун, х1арпал, слогал, раг1аби, предложениял хъвазе ругъун гъари. Бац1ц1адаб ва бич1ч1улеб (ай бигъаго ц1ализе к1олеб) хат1алъ хъвадаризе лъай.

Цин муг1алимас тетрадазда къурал, цинги азбукаялда ругел раг1аби ва предложениял, т1аде балагъун, хъвазе лъай. Муг1алимас абурал раг1ухъе хъвалел раг1аби ва гъединал раг1абаздаса данде гъарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, т1аде балагъун бит1ун хъваялъул тартиб ва къаг1идаби лъай.

Х1арпаздагъун рихъизаруларел графикал г1аламатаз (ай раг1абазда гъоркъоб хут1араб ч1обогояб бак1алъ, раг1аби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) т1убалеб хъулухъ бич1ч1и.

Раг1и ва предложение.

Раг1и анализ гъабиялъул материал ва ц1ех-рех гъабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бич1ч1и. Раг1ул лексикияб маг1наялда хадуб халкквей. Раг1и гъаркъаздасан г1уц1ун бук1унеблъи лъай. Цоцазулгун гъоркъоблъи гъабиялъулъ раг1ул бугеб к1вар лъай. Предметал, предметадул г1аламатал ва предметадул ишал рихъизарулел раг1аби каламалъулъ бит1ун х1алт1изаризе бажари.

Раг1аби ва предложениял рат1арахъизе бажари. Предложениялъуль раг1аби рат1а гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъуль интонация ц1унизе лъай.

Бит1унхъвай.

Т1оцебесеб классалда гъал хадусел бит1унхъваялъул къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал х1арпаздалъун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Тексталъул х1акъалъуль авалияб бич1ч1и. Тексталъуль предложениял рат1а гъари. Тексталъуль предложениял цолъизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1ч1и. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалъун каламалъул х1акъалъуль авалияб бич1ч1и лъугъин. Схемазул кумекалдалъун калам маг1на бугел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялъуль ккарал лъугъа-бахъиназул, х1аязул х1акъалъуль, сюжетиаб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал къезе, куч1дул рек1ехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъуль х1алт1изаризе, рек1ехъе лъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

Авар мац1алъул курс

2 класс (34 сағат, анқыда жаниб 1 сағат) Тіоцебесеб классалда малъараб материал такрар гъаби

Каламалъул бутла хІисабалда рагІи, предложение, текст ва гІумруялда жаниб гъезул бугеб кІвар.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал. Авар мацІалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва хІарпал.

Каламалъул гъаркъал. ХІарпал. Слог

Гъаркъал ва хІІрпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал, хІарпаздалъун гъел рихъизари. Рагъарал гъаркъал ва хІарпал. Рагъукъал гъаркъал ва хІарпал. КъосинчІого рагІабазулъ гъел битІун абизе, цІализе ва ратІа гъаризе лъай.

Е,Ё,Ю,Я хІарпал. Й гъаракъ ва хІарп. Авар мацІалъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва хІарпал. Ш – Щ рагъукъал гъаркъал ва хІарпал.

Геминатал (хІухъелалъул тІадецуй кутаклъизабун абулел) ва гъел рихъизарулел хІарпал: кк, кІкІ, чч, чІчІ, сс, хх, цц, цІцІ, лълъ.

Лабиялиял (кІутІби цере цІутІизарун рахъулел) гъаркъал ва гъел рихъизарулел хІарпал: кв, ккв, кІв, кІкІв, къв, къв, хв, хъв, хъв, ев, цв, шв, гъв, гъв, гв, чІв, цв, цІв.

Ъ гъаракъ ва хІарп. Ъ хІарп. Гъез тІубалеб хъулухъ.

Алфавит. ХІарпазул цІарал. Алфавиталъул кІвар.

РагІи ва слог. РагІи слогазде бикъи. Цо мухъида инчІеб рагІи цоги мухъиде, слогазде бикъун, босиялъул къагІидаби.

Ударение. РагІабазул магІна хисиялъулъ ударениялъул бугеб кІвар. РагІулъ ударение бугебги гъечІебги слог.

Калам

Калам ва г1умруялда жаниб гьелъул бугеб к1вар. К1алзул ва хъвавул калам.

Каламалъул этика. Салам къеялъул раг1аби.

Предложение ва текст

Каламалъул бут1а х1исабалда предложение. Предложениялъул бет1ерал членал: подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение.

Предложениялъуль раг1абазда гьоркъоб бугеб бухьен ч1езаби (суалаздалъун).

Предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъвазе, ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъезе ругъун гъари.

Предложениялда жаниб маг1наялъул рахъаль ц1ик1к1араб к1вар жиндир бугеб раг1и, гъаракь борхизабун, бихъизабизе ругъун гъари.

Текст. Тексталъул г1аламатал, тексталъуль предложениял маг1наялъул рахъаль цоцада рухьин, тексталда ц1ар лъей. Тексталъул тайпаби.

Каламалъул бут1аби

Предметал, предметазул г1аламатал ва предметазул ишал рихъизарулел раг1аби (дандекквей).

Предметияб ц1ар (лъай-хъвай гъаби). Г1аммаб маг1на. Предметияб ц1аралъул суалал: щив? щий? щиб? щал?

Каламалъуль предметияб ц1аралъул бугеб к1вар.

Г1адамазул ц1аразул, фамилиязул ва инсул ц1аразул, х1айваназда лъурал т1ок1ц1аразул, улкабазул, шагъаразул, росабазул, къват1азул, г1оразул, х1оразул, муг1рузул ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп. Цолъул ва г1емерлъул формаялда предметияб ц1ар хиси (практикияб къаг1идаяль лъай-хъвай гъаби).

Глагол (лъай-хъвай гъаби). Глammaб маг1на. Глаголалъул суалал: щиб гъабураб? щиб лъугъараб? щиб гъабилеб? щиб гъабизе бугеб? щиб гъабулеб? щиб гъабулеб бугеб? Каламалъуль глаголазул бугеб к1вар. Глаголал цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Глаголал бат1и-бат1иял заманабазде хиси (халкквезе). Г1ага-шагараб маг1наялъулги г1аксаб маг1наялъулги глаголал.

Прилагательное (лъай-хъвай гъаби). Глammaб маг1на. Прилагательнаялъул суалал: кинав? кинай? кинаб? кинал? Прилагательнаял каламалъуль х1алт1изари. Прилагательнаял цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Г1ага-шагараб маг1наялъулги г1аксаб маг1наялъулги прилагательнаял.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби

Тексталъул тема. Текст ва г1аммаб темаяль дандрач1ел, рат1а т1урал предложениял дандекквей. Тексталъуль предложениял маг1наялъул рахъаль цоцазда рухъин.

Тексталда ва гъелъул бут1абазда ц1ар лъей. Тексталда жанир аслияб маг1на загъир гъабулел раг1аби.

Тексталъул тайпаби: хабариял, сипатиял ва пикриял (лъай-хъвай гъаби). Хабарияб тексталъул бут1аби: байбихъи, аслияб бут1а ва ахир (лъай-хъвай гъаби). Тексталъул ц1ияб мухъ.

Изложениялъул х1акъалъуль бич1ч1и къей. Хабарияб тексталъул 30–45 раг1и бугеб изложение хъвай (суалаздалъун).

Сочинениялъул х1акъалъуль бич1ч1и къей. Муг1алимасул нухмалъбиялда гъорлъ сураталдасан яги суратаздасан текст г1уц1и ва хъвай. Лъималазул г1умруялъул, х1алт1ул, х1айваназул, х1аязул, ц1алул ва гъ.ц. х1акъалъуль текст г1уц1и. Киназго цадахъ 30–40 раг1и бугеб хабарияб текст г1уц1и.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал такрар гъаби

Гъаркъал ва х1арпал. Каламалъул бут1аби. Каламалъул бут1аби х1исабалда текст ва предложение.

Берцинго хъвай

Т1оцебесеб классалда хъвай-хъваг1аялъул рахъалъ щвараб бажари шула гъаби.

Хъвазе бигъалъи-зах1малъиги х1исабалде босун, гъит1инал х1арпазул т1елал:

1) и, ш, г, г1, т, т1, н, р, у;

2) л, м, ц, ц1, щ, Ъ, Гъ, Ы;

3) а, о, ю, ф, д, б, я;

4) с, е, ё, ч, ч1, Ъ, Гъ, Лъ, в;

5) э, х, х1, хъ, хъ, ж, з, к, к1, къ, къ.

К1удиял х1арпазул т1елал:

1) И, Ш, Ц, Ц1, Ч, Ч1, Л, М, А;

2) О, С, З, Х, Х1, Е, Э, Я;

3) Ж, У, Н, К, К1, Ю, Р, В, Ф;

4) Г, П, Т, Д, Б;

5) Хъ, Хъ, Къ, Къ, Лъ, Гъ, Гъ, Т1.

Хъвазе зах1матал раг1аби: пальто, учитель, учительница, стакан, тетрадь, махх, гъой, куй, рукъ, (рокъоб), г1ор (г1урул), болнух, оцх1ут1, биххи, раххан, ххвел, ххей, ххине, бесси, бусси, руссун, ссан, бецци, ицц, ццин, бильлъин, лълъар, релълъин, бац1ц1ин,

бец1ц1и, буц1ц1ин, бич1ч1и, ч1ч1вад, рич1ч1и, гвенд, коллектив, театр, кьаб-кьаби, сверун, т1адеялдаса-т1аде, мадагъадар, дагъ-дагъккун, лъаб-лъабккун, бецаруз, ничгъеч1, ц1урахинк1, баг1аргьоло, г1ужрукъ, гомог, гонгал, гозо, гузби, г1азу, росу, г1анк1, г1анк1у, гъабу, зулму, пикру, г1елму, кету.

Курс лъазабун лъуг1ун хадуб кьолел х1асилал

Напсиял х1асилал:

- жиндирго Ват1аналдаса, дагъистаналъул миллатаздаса ва гьелъул тарихалдаса ч1ух1и; жив маг1арул миллаталъул чи вук1ин бич1ч1и;
- рахъдал мац1 нилъер культуралялъул аслу бук1ин бич1ч1и ва гьелъ маг1арулазул миллатазда гьоркъоб шулияб бухъен ч1езабулеблъи лъай;
- гъалат1 гьеч1еб к1алзул ва хъвавул калам г1аммаб культуралялъул г1аламат бук1ин лъай;

школалдехун ва ц1алиялдехун бугеб бербалагьи, кидаго лъик1ав ц1алдохъанлъун вук1ине бажари;

- лъик1аб даражаялда ц1ализеги ц1ализе бугеб пагъмуялъе жинцаго къимат къезеги бажари;

- цо къасдалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жинцаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби;

- цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурав, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.

- муг1алимас къураб къиматалда разилъи.

Метапредметиял х1асилал:

Бат1и-бат1иял т1адкъаял т1уразаризе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*Познавательные УУД*):

- учебникалда бугеб материал лъик1 лъай: ай ц1алул т1адкъаял т1уразаризе къвариг1араб баян (информация) балагьи, суратаздалъун, схемабаздалъун къураб баян бич1ч1и; предметал дандекквей, гъезуль г1аммал ва бат1алъиялъул г1аламатал рихъизари; бат1и-бат1иял баянал (справкаби) къолеб учебникалъул ва ц1алул пособиязул материалалдаса пайда боси (муг1алимасул нухмалъиялдалъун);

Хурхен гъабизе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*коммуникативные УУД*):

- диалогалъуль г1ахьаллъизе бажари (лъурал суалазе жавабал къезе, суалал жинцаго лъезе, бич1ч1улареб жо мух1кан гъабизе);

- т1адкъял т1уразарулаго, г1алмагъасда цадахъ х1алт1изе бажари: х1алт1аби гъариялъул ирга ч1езабизе ва ц1унизе, гъалат1азул х1акъалъуль г1алмагъасда бицине, цогидазулгун данд бан гъоркъоб лъураб ц1алул суал т1убазабиялъуль г1ахъаллъизе;

Гъабулеб ц1али низамалда ккезабизе ругъун гъариялъе т1орит1улел х1алт1аби (*регулятивные УУД*):
жив х1алт1улеб бак1алда ц1алиялъе рук1ине кколел щарт1ал ч1езаризе бажари; - кьураб мисалалдаги данде ккун,
жиндирго х1алт1ул хал гъабизе, къвариг1араб жо т1аде жубазе, мисалалъе кьуралда данде ккеч1они, жиндирго х1алт1и хисизе бажари;

- муг1алимасда цадахъ малъулеб материалалъул тартиб ч1езабизе бажари;

- бищун к1вар бугел г1аламатал х1исабалдеги росун, предметал ва лъугъабахъинал т1елазде рикъизе ва рат1а-рат1аго лъезе бажари.

Предметиял х1асилал:

Рахъдал мац1алъул курс лъазабулаго, к1иабилеб классалъул ц1алдохъаби ругъунлъула:

- рахъдал мац1алъул алфавиталъул х1арпал абизе;

- рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1арахъизе;

- раг1уль ударение бугеб слог батизе;

- геминатал гьорлъ ругел раг1аби бит1ун абизе (ц1ализе) ва хъвазе;
- лабиалиял гьаркъал гьорлъ ругел раг1аби бит1ун абизе (ц1ализе) ва хъвазе;
- раг1аби, предложениял, 30–40 раг1и бутел текстал, гъалат1ал риччач1ого, бит1ун хъвазе;
- раг1аби слогазде рикъизе, цо мухъида инч1еб раг1и цоги мухъиде, слогазде бикъун, босизе;
- г1адамазда, х1айваназда, шагъаразда, росабазда, г1оразда лъурал ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп хъвазе;
- Й ва Щ, ш х1арпалги авар мац1алъе хасиятал рагъукъал х1арпалги гьорлъ ругел раг1аби бит1ун хъвазе;
- Ъ, ь х1арпаз т1убалейб хъулукъ бихъизабизе;
фонетикияб разбор гъабизе (раг1аби слогазде рикъи, ударение бугеб слог бати, раг1улъ гьаркъазул ва х1арпазул тартиб ч1езаби, ицц, гъвет1, учитель г1адал раг1абазулъ гьаркъазулги х1арпазулги къадар ч1езаби);
- раг1уе бит1ун суал лъезе ва суалазул кумекалдалъун предмет, предметалъул г1аламат ва предметалъул иш бихъизабулел раг1аби раг1а рахъизе;
- к1иго-лъабго раг1удасан г1уц1араб предложениялъулъ раг1абазда гьоркъоб бухъен ч1езабизе, подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение бихъизабизе;
- раг1абаздасан, суалазул кумекалдалъун гъезда гьоркъоб бухъен ч1езабулаго, предложение г1уц1изе;

- предложениялзул авалалда клудияб хларп хъвазе, ахиралда тланкл, суалияб ва ахлул ишараби лъезе;
- тексталзул тема члезабизе ва тексталда цлар лъезе;
- текст предложениязде биххизе;
- магланаялхъги балагъун, тексталзул бутлабазда гьоркъоб бухъен члезабизе;
- суалазул кумекалдалъун хабарияб тексталзул 30–45 рагли бугеб изложение хъвазе;
- кьураб темаялда тласан лъабго-щуго предложениялдасан текст глуцлизе ва хъвазе;
- тексталзул маглана бугел бутлаби цлияб мухъидаса хъвазе

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
2 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихьизабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Програм мияб къо	ХIужж аялъул къо	
1.	РагIи. Предложение. Текст.	Каламалъул бутIа хIисабалда рагIи, предложение, текст ва гIумруялда жаниб гъезул бугеб кIвар. Текст предложениязде биххи. Предложениял гIуцIи.	1			X1.15 гъум. 10
2.	Гъаркъал ва хIарпал.	Гъаркъазул ва хIарпазул хаслъи.	1			X1. 34 гъум. 19
3.	Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ва хIарпал.	Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал, хIарпаздалъун гъел рихьизари.	1			X1. 39 гъум. 21

4.	Рагъарал гъаркъал ва хларпал.	Рагъарал гъаркъал ва хларпал. Къосинчлого раглабазулъ гъел битлун абизе, цлализе ва ратла гъаризе лъай.	1			X1. 46 гъум. 24
----	-------------------------------	---	---	--	--	-----------------

5.	Е, Ё, Ю, Я хларпал.	Е, ё, ю, я хларпал. Авар мацлалда гъезул хаслъи ва гъез тлубалек къвариглел.	1			X1. 50 гъум. 25
6.	Рагъукъал гъаркъал ва хларпал.	Рагъукъал гъаркъал ва хларпал. Къосинчлого раглабазулъ гъел битлун абизе, цлализе ва ратла гъаризе лъай.	1			X1. 56 гъум. 28
7.	[Й] рагъукъаб гъаракъ.	[Й] гъаракъ ва й хларп. Авар мацлалда гъелъул бугеб хаслъи.	1			X1. 60 гъум. 31

8.	Авар мацӀалӕ хасиятал рагъукъал гъаркъл ва хӀарпал.	Авар мацӀалӕ хасиятал рагъукъал гъаркъл ва гъел рихъизарулел хӀарпал. 13 хӀарпалъул авар мацӀалда жаниб бугеб кӀвар ва гъез кколеб бакӀ.	1			X1. 74 гъум. 37
9.	Диктант.	Грамматикиял тӀадкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
10.	Ш – Щ рагъукъал хӀарпал ва гъаркъл.	[Щ], [Ш] рагъукъал гъаркъл ва гъел хӀарпаздалъун рихъизари.	1			X1. 80 гъум. 40
11.	Геминатал.	Геминатал (хӀухъелалъул тӀадецуь кутаклъизабун абулел) гъаркъл.	1			X1. 85 гъум. 43

12.	[КК], [К1К1], [ЧЧ] рагъукъал гъаркъал.	[КК], [К1К1], [ЧЧ] рагъукъал гъаркъал. Кк, к1к1, чч геминатал рихъизарулел х1арпазул бит1унхъвай.	1			X1. 90 гъум. 45
13.	[Ч1Ч1] рагъукъаб гъаракъ.	[Ч1Ч1] рагъукъаб гъаракъ. Ч1ч1 геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 96 гъум. 47
14.	[СС] рагъукъаб гъаракъ.	[СС] рагъукъаб гъаракъ. Сс геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 102 гъум. 50
15.	[ХХ] рагъукъаб гъаракъ.	[ХХ] рагъукъаб гъаракъ. Хх геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 110 гъум. 53
16.	[ЦЦ] рагъукъаб гъаракъ.	[ЦЦ] рагъукъаб гъаракъ. Цц геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 115 гъум. 55

17.	[Ц1Ц1] рагъукъаб гъаракъ.	[Ц1Ц1] рагъукъаб гъаракъ. Ц1ц1 геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 121 гъум. 58
18.	[ЛъЛъ] рагъукъаб гъаракъ.	[ЛъЛъ] рагъукъаб гъаракъ. Лълъ геминат бихъизабулеб х1арпалъул бит1унхъвай.	1			X1. 127 гъум. 61
19.	Лабиалиял гъаркъал.	Лабиалиял (к1ут1би цере ц1ут1зарун рахъулел) гъаркъал ва гъел рихъизарулел х1арпал: кв, ккв, к1в, к1к1в, къв, къв, хв, хъв, хъв, св, щв, шв, гъв, гъв, гв, ч1в, цв, ц1в. Лабиалиял гъаркъал хъвавулъ рихъизарулел къаг1идаби.	1			X1. 137 гъум. 65
20.	Ъ, Ъ х1арпал.	Ъ, Ъ х1арпал. Ъ х1арпалъ мукъулукил т1арада лъугъунел гъаракъ бихъизаби. Ъ х1арпалъ рагъукъаб гъаркъил тамахлъи бихъизаби.	1			X1. 142 гъум. 68

21.	Алфавит.	Алфавит. Х1арпазул ц1арал. Алфавиталъул к1вар.	1			Х1. 149 гъум. 71
-----	----------	---	---	--	--	------------------

22.	Раг1и ва слог.	Слог, раг1уль слогазул къадар. Цо мухъида инч1еб раг1и цоги мухъиде, слогазде бикъун, босиялъул къаг1идаби.	1			Х1. 160 гъум. 75
23.	Ругъунлъиялъул изложение.	Суалазда рекъон изложение.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
24.	Ударение.	Ударение. Раг1абазул маг1на хисиялъуль ударениялъул бугеб к1вар. Раг1уль ударение бугебги гъеч1ебги слог.	1			Х1. 168 гъум. 78
25.	Калам.	Калам ва г1умруялда жаниб гъелъул бугеб к1ар. К1алзул ва хъвавул калам. Каламалъул этика.	1			Х1. 181 гъум. 85

26.	Предложение ва текст.	Каламалъулъ предложениялъул бугеб к1вар. Предложениялъул бет1ерал членал (грамматикайб аслу): подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение. Предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъвай, ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишараби лъей. Предложениялда жаниб маг1наялъул рахъалъ ц1ик1к1араб к1вар жиндир бугеб раг1и, гъаракъ борхизабун, бихъизаби. Текст,	1			X1. 197 гъум. 93
		текстальул г1аламатал, текстальулъ предложениял маг1наялъул рахъалъ цоцада рухъин, тексталда ц1ар лъей. Текстальул план, текстальул тайпаби: хабарияб, сипатияб, пикрияб.				

27.	Авар мац1алъе хасиятал гъаркъалва геминатал.	Авар мац1алъе хасиятал рагъукъал гъаркъал ва гъел рихъизарулел х1арпал: гъ, гъ, г1,къ, къ, к1, лъ, т1, хъ, хъ, х1, ц1, ч1. Геминатал (х1ухъелалъул т1адецуь кутаклъизабун абулел) ва гъел рихъизарулел х1арпал: кк, к1к1,чч, ч1ч1, сс, хх, цц, ц1ц1, лълъ.	1			X1. 204 гъум. 97
28.	Предметияб ц1ар.	Предметияб ц1ар. Гъелъул г1аммаб маг1на ва г1аламатал. Предметияб ц1аралъул суалал: щив? щий? щиб? щал? Каламалъуль предметияб ц1ар х1алт1изаби.	1			X1. 231 гъум. 111

29.	Хасал цларал. Хасал цларазул битунхъвай.	Цо-цо предметазул цларал гламалги хасалги рукунеллги бичичизаби. Гаммал ва хасал цларал цоцздаса ратла гъари. Хасал цларазул бетлералда клудияб хларп хъвазе бугеб бажари цебетлезабула.	1			X1. 252 гъум. 122
30.	Сураталдасан сочинение.	Сюжетияб сураталдаса сочинение глуци ва хъвай.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
31.	Прилагательное.	Гламаб маглна. Прилагательнаял галаматал. Прилагательнаял каламалгуль халтизари. Прилагательнаял цолгул ва глемерлгул формаялде хиси. Глагашагараб магнаялгулги глаксаб магнаялгулги прилагательнаял.	1			X1. 277 гъум. 132

32.	Глагол.	Гламмаб магІна. Глаголалъул гІаламатал. Каламалъулъ глаголазул бугеб кІвар. Глаголал цолъул ва гІемерлъул формаялде хиси. Глаголал батІи-батІиял заманабазде хиси. Гагашагараб магІнаялъулги гІаксаб магІнаялъулги	1			X1. 300 гъум. 142
-----	---------	--	---	--	--	-------------------

		глаголал.				
33.	ЛъагІалида жаниб лъазабураб материал такрар гъаби.	ЛъагІалида жаниб малъарал аслиял темаби такрар ва шула гъари. Гъаркъал ва хІарпал. Каламалъул бутІаби. Каламалъул бутІаби хІисабалда текст ва предложение. Сураталдасан хабар гІуцІи.	1			X1. 315 гъум. 149
34.	Контролияб диктант.	Грамматикиял тІадкъаялгун контролияб диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

Рабочая программа по аварской литературе в 2 классе на 2022-2023 учебный год

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 2 классов
под редакцией Х1.С.Вакилов, Ч.М.Меджидова
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2019 год.

Количество часов на год: 34 часа

Количество часов в неделю: 1 час

Литературияб ц1али

Программаялъе баян

Программа х1адур гьабуна байбихьул школадда т1уразаризе х1исабалде росарал х1асилазулги, обществоялда чиясул хьвада-ч1адиясул къаг1идабазда бухъараб концепциялъулги, Байбихьул школалъул лъай къеялъул федералияб пачалихъияб стандарталъулги къуч1алда.

Литературияб ц1али байбихьул школалъул системаялда аслиял предметаул цояб ккола. Гьелъ рахьдал мац1алда ц1алиялъул махщел ва тексталда т1ад х1алт1иялъул бажари лъугъинабула, художествияб литература ц1алиялде интерес бижибабула ва лъимералъе рух1ияб ва эстетикияб тарбия къезе, гьесул г1акълу цебет1езабизе квербакъула. Гьединго литературияб ц1алиялъул курс т1адег1анаб даражаялда лъазабиялъ рес кьола байбихьул классазул цогидал предметада лъик1ал х1асилал рихъизаризе.

Байбихьул школалъул литературияб ц1алиялъул курс буссун буго гьал хадусел мурадал т1уразариялде:

- бич1ч1ун, бит1ун, чвахун ва пасих1го ц1ализе гъваридго лъазабизе; бат1ибат1иял тайпабазул текстазда т1ад х1алт1изе бажаруледухъ, калам цебет1езабизе; т1ехъалдехун ва ц1алиялдехун бугеб интерес щулалъизабизе; ц1алиялъул даража борхизабизе ва, жалго жидедаго ч1ун, асарал ц1алиялъулъги къвариг1араб т1ехъ т1аса бищиялъулъги х1албихъи бук1инабизе; - художествиябгин творчествоялъулаб ва нахъг1унт1иялъулаб пагъмуги, художествиял асарал ц1алулаго, чидае рек1ел асар загьир гьабизе бугеб бажариги цебет1езабизе; раг1удехун берцинаб (эстетикияб) балагъи лъугъинабизе ва художествияб асар бич1ч1изе бажаризе;
- художествиял асараздалъун байбихьул классазул ц1алдохъабазул рух1ияб х1албихъи бечелъизабизе; рух1ияб асаралъул ва гьудуллъиялъулги, жавабчилъиялъулги, лъик1лъиялъулги, рит1ухълъиялъулги х1акъалъулъ бич1ч1иял куцай; Дагъистаналъул ва цогидал миллатазул культураялъул адаб-хъатир гьабизе ц1алдохъабизе куцай.

Байбихъул школалда предмет х1исабалда литературияб ц1алиялъ лъимал ц1ализариялъул гуребги, гъезие тарбия къеялъулги масъалаби т1урала.

Ц1алдохъабазул ригъалъе хасал, рух1ияб ва эстетикияб рахъалъ бечедал художествиял асараз ц1алдохъабазе к1удияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго г1адамазе, ай т1олабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда аслияб куцалъ к1вар къола ц1ализе бугеб бажари лъугъинабиялде ва лъималазул калам цебет1езабиялде. Ц1алдохъабаз гъваридго лъазабула бич1ч1ун ва пасих1го ц1ализе, жалго жидедаго ч1ун, текстал ц1ализе; гъел ругъунлъула т1ехъалъул х1асил бич1ч1изе ва гъелдаса сверухъ бугеб т1абиг1аталъул х1акъалъуль цъараб лъай г1ат1илъизабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лъазабулаго, ц1алдохъабазул хурхен гъабиялъулаб культураялъул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лъугъуна монолог ва диалог г1уц1изеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1изеги, жалго жидедаго ч1ун, учебникалъул баян къолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразуль къвариг1араб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда ц1алдохъан ругъунлъула бит1ун, гъалат1ал риччач1ого, ц1ализе. Бит1ун, чвахун ц1ализе бажарулеб лъимералъе гъоркъоса къот1ич1ого т1ахъал ц1ализе рокъула, гъесда лъала текстал ц1алиялъул ва гъелгун х1алт1иялъул къаг1идаби, гъединго гъесда бажарула ц1аларал асаразул х1асил бич1ч1изе, живго жиндаго ч1ун, жиндие къвариг1араб т1ехъ т1аса бищизе ва гъелъие къимат къезе.

Литературияб ц1алиялъул курсалъ ц1алдохъабазул художествиял асарал ц1алиялде интерес бижизабула. Ц1алдохъаби ругъунлъула поэзиялъулаб раг1ул берцинлъи бич1ч1изе, раг1ул искусствоялъул сипат-сураталъе къимат къезе.

Къокъго абун, «Литературияб ц1али» абураб предметалъ байбихъул классазда г1емерал, к1вар бугел масъалаби т1урала ва гъит1инаб лъимер гъоркъохъеб школалда лъик1 ц1алдезе х1адур гъабула.

Курсалъул г1аммаб характеристика

Ц1алул дарсал гъарула т1оцебесеб классалдаса байбихъун (х1арпал малъулеб заман лъуг1ун хадуб), гъоркъоса къот1ич1ого, ункъабилеб класс лъуг1изег1ан. Ц1ализе ругъун гъарулаго, мугъч1вай гъабула, т1оцебесеб классалда «Азбука» малъулаго, лъималазе щвараб лъаялдеги бажариялдеги.

Ц1алул курс г1уц1ун буго маг1арулазул, г1урусазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул хъвадарухъабазул ва шаг1ирзабазул художествиял асараздасан. Гъединго ц1алул курсалъуль къун руго г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асаралги. Художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал дандекквеялъ квербакъула литературияб искусство жеги гъваридго бич1ч1изе.

Литературияб ц1алиялъул х1асил программаялъуль гъал хадусел бут1абазде бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул тайпаби;
3. Художествияб асаралда т1ад х1алт1и;
4. Ц1ализе кколел асарал. Ц1алиялъул культура.

Т1оцебесеб **«Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура»** абураб бут1аялъуль хъвазе ва ц1ализе, г1енеккизе ва гаргадизе бугеб бажариялде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллъиялде к1вар бусси набун буго.

Программаялъ т1алаб гъабулеб буго щибаб ц1алул дарсазда бит1ун, чвахун, бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялъул бажари камил гъабизе. Гъединаб бажари лъугъуна бат1и-бат1иял асарал, гъезул бут1аби гъоркъоса къот1ич1ого ц1алиялдалъун.

К1иабилеб классалда лъималаз г1исинал текстал раг1абиккун (зах1матал раг1аби слогалккун) ц1алула. Ц1алул хехлъи, 1 классалда дандеккун, цо минуталда жаниб 30–40 раг1уде бахуна.

Ц1ализе малъиялда цадахъ программаялъ к1вар буссинабула накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясда г1енеккизе, гъес бицараб жоялъул анализ гъабизе, гъелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бахъизе, гъединго бицараб жо мух1кан гъабизе, суалал къезе бугеб бажари лъугъинабиялде.

Программаялда къураб материалалъ квербакъула гаргадизе (ай жиндирго пикру загъир гъабизе, суалал лъезе ва гъезие жавабал къезе, диалогалъуль г1ахъаллъизе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдохъаби ругъунлъула жидеда цебе мурад лъезе, бицунеб жоялда хадуб халккезе, гъелъие къимат къезе, цогидазухъ сабурго г1енеккизе ва гъ.ц.

Программаялда к1удияб к1вар кьола хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдохъаби ругъунлъула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул кьуч1алда изложениял ва къокъал сочинениял хъвазе.

Программаялъул к1иабилеб бут1аялъуль ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула **тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гъел ругъунлъула текст бут1абазде биххизе, гъел бут1абазда ц1арал лъезе, план г1уц1изе, ц1алараб текст къокъго ва т1убанго бицине, тексталъуль аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загъир гъабизе. Ц1алдохъабазда лъала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гъезда бажарула тексталъул х1асилги бет1ерги цоцазда рухъизе, ц1алул, г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал ва художествиял текстал рат1арахъизе, гъезул бугеб к1вар бихъизабизе.

Программаялъуль хасаб бак1 ккола **художествияб асаралда т1ад гъабулеб х1алт1иялъ**. Лъимал ругъунлъула художествиял ва нахъг1унт1иялъулал текстазуль дунял бихъизабулел къаг1идаби цоцаздаса рат1арахъизе (муг1алимасул кумекалдалъун), художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал текстазул хаслъаби рич1ч1изе, жалго бет1ергъанал текстал г1уц1изе.

Ц1алдохъаби ругъунлъула художествияб асар бич1ч1изе ва гъелъие къимат къезе, гъеб г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асараздаса бат1абахъизе. Гъезда лъала художествиял асаразул хаслъаби.

Программаялда кьураб материалалда рекъон лъималаз чара гъечлого гъабизе ккола художествиял асаразул гIадатияб анализ: цин цIалдохъабаз текст тIубанго лъазабула, цинги гъеб цIалула ва гъелъул анализ гъабула, хадуб, художествиябгин эстетикияб къиматги кьун, байбихьи ва ахир, загъир гъабураб аслияб пикру тесталъул хIасилалда ва цIаралда дандеги ккун, цIидасан гъеб тексталде кIвар буссинабула.

Художествиял асаразул анализ гъабулаго, цIалдохъабаз лъугъабахъиназул тартиб чIезабула, героязулгун ва гъез гъарурал ишазулгун лъайхъвай гъабула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагьи рагъула, цIалараб жоялъул аслияб пикру загъир гъабула. Гъединаб анализалъ квербакъула моралиябгин рухIияб бечелъи (ай гъудуллъи, адабхIурмат, лъикIлъи ва тIалаб-агъаз гъаби щиб кколебали) бичIчIизе.

Программаялъулъ бугеб материалалъ сверухъ тIабигIаталдаги хIайваназул хъвада-чIвадиялдаги хадуб халкквеялда бухъараб бажариги цебетIезабула. **«ЦIализе кколел асарал. ЦIалиялъул культура»** абураб бутIаялъулъ рихъизарун руго батIи-батIиял темаби ва гъезда тIасан цIализе кколел асарал. ЦIалдохъабаз цIализе кколел асаразда гъорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул рагIул устарзабаз хъварал, лъималазул гIумруялде гIагарал, гIисинал, художествиял ва гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литературалялъул киналго аслиял жанрал: маргъаби, кучIдул, харбал, абиял, кицаби, бицанкIаби, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Гъаниб кьураб тематика байбихъул школалъул гIелалъул лъималазде гIагараб буго. Тематикалялъул хIасилалъ сверухъ бугеб дунялалдехун интерес бижизабула, лъималазул кIвар буссинабула жидерго гIел бащадаздехун ва цIикIкIараздехун, тIабигIаталдехун, тарихалдехун, нильер ватIаналъул культуралялдехун бугеб гъоркъоблъиялде, гъединго тематикалялъ рес кьола батIи-батIиял автораз цого цо тематикаялда тIаса хъварал асарал дандекквезе. ЦIализе кьураб тематикалялъ лъимералъул сверухъ дунял бичIчIизе бугеб интерес гIатIилъизабула, цIализе бугеб махщел цIикIкIинабула ва цIалиялъул культура лъугъинабула. Гъелда тIадеги, цIализе кьурал асараз кIудияб кумек гъабула лъималазе рухIиябгин эстетикияб тарбия къезе.

Курс лъуг1ун хадуб кьолел х1асилал

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гъезул тарихалде к1удияб рокъи бижизаби.
2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго бат1ияб пикруялдехун ц1уна-къараб балагъи бижизаби.
3. Ц1алиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби.
5. Эстетикияб бич1ч1и лъугъинаби.
6. Цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурал, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.
7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.
8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.
2. Сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухъен гъабизеги каламалдаса пайда боси.

3. Накъиталъе г1ахьаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахьаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.
4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гъел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада релълъинаризе лъай.
5. Предметазул ва предметазда гъоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гъоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гъ. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гъесул культураялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикиял (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъуль бицунел) предметазда гъоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.
6. Ц1алиялда цере лъурал мурадал ва масъалаби рич1ч1изе ва гъел т1уразаризе лъай.
7. Цебе лъураб масъалаялда рекъон ц1алиялда хурхарал х1алт1аби планалда росизе, гъезда хадуб хелкквезе ва гъезие къимат къезе бугеб бажари лъугъинаби.
8. Ц1алуль жиндирго лъик1ал яги квешал х1асилал рихъизе бугеб бажари лъугъинаби.
9. Цебе лъураб мурад т1убаялъе г1оло цадахъ х1алт1изе бажари.

Предметиял х1асилал

1. Литература т1олабго дунялалъулаб ва миллияб культура г1адин бич1ч1и, гъелъ рух1ияб бечелъи ва г1адатал ц1унулеллъи лъай.
2. Т1ехъ культурияб бечелъи бук1ин бич1ч1и.
3. Раг1ул искусство г1адин художествиял асараздехун бербалагъи бук1инаби.
4. Маг1арулазул ва Россиялъул цогидал миллатазул литературалялъул рух1ияб бечелъи бич1ч1и.

5. Инсан цеветлезабиялге литератураялгул бугеб кIвар бичIчи; ВатIаналгул ва гьелгул халкьялгул, сверухъ тIабигIаталгул, культураялгул, лъикIлги-квешлъиялгул, гьудул-гьалмагълъиялгул, ритIухълъиялгул хIакьялгулъ бичIчи лъугъинаби; гьоркьоса къотIичIого цIалдезе кколеблъи бичIчи.
6. ЦIалиялгул бугеб кIвар бичIчи; цIалиялгул батIи-батIиял тайпабаздаса пайда боси (лъай-хъвай гьабиялгул, аслияб жо балагъиялгул, тIасабищул, лъазабиялгул); героязул хъвада-чIвадиялге къураб къимат хIужжабаздалгун къучIаб букIин бихъизабизеги, гьоркьоб лъураб жоялда тIаса жиндирго пикру загьир гьабизеги, текстазул батIи-батIиял тайпаби ричIчIизеги, гьезие къимат къезеги бажари.
7. Жиндие къваригIараб литература, живго жиндаго чIун, цогидазул кумек гьечIого, тIаса бищизеги цебе букIаралдаса цIикIкIараб информация бичIчIизе ва щевезе баян къолел тIахьал (источникал) хIалтIизаризеги бажари.
8. БатIи-батIиял текстазул анализ гьабизе, ай гIиллаялгулабгин цIехрехалгул бухъен чIезабизеги, асаралгул аслияб пикру загьир гьабизеги, текст бутIабазде биххизеги, гьел бутIабазда цIарал лъезеги, гIадатаб план гIуцIизеги, асаралгул загьирлъи, пасихIлъи бихъизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго рагIабаздалгун цIидасан цIализеги бажари.
9. БатIи-батIиял текстазда тIад хIалтIизеги, цIалул ва художествиял, гIелмиялгин нахъгIунтIиялгулал текстазул хаслъаби рихъизаризеги бажари; художествиябгин творчестваб пагъму цебетIезаби; художествиял асаразда, суратазда тIасан яги жиндирго хIалбихъиялгул хIакьялгулъ живго бетIергъанаб текст гIуцIизе бажари.

Курсалгул материал

Каламалда ва ц1алиялда сверухъ гъарулел х1алт1абазул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1изе бажари (аудирование)

Г1инда раг1араб цогидазул калам бич1ч1и. Цогидас ц1алулеб асар г1енеккун дандрекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб асаралда т1аса лъурал суалазе жавабал къезе бажари, лъугъа-бахъиналъул тартиб ч1езаби, раг1араб каламалъул мурад бич1ч1и, г1енеккун раг1арал г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал ва художествиял асаразда т1аса суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалъул хаслъиялдаги каламалъул пасих1лъиялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебет1езаби.

Ц1али

Раг1изабун ц1али. Раг1абазулъ слогал ва х1арпал гъоркъор риччач1ого ва гъел ругеб бак1 хисич1ого, раг1аби, предложениял ва текстал бич1ч1ун, бит1ун ц1али. Слогалккун ц1алиялдаса байбихъун дагъ-дагъккун бич1ч1ун, бит1ун т1уранго раг1аби ва раг1абазул дандраял ц1али; классалдаса классалде, т1убараб текст бич1ч1уледухъ, ц1алиялъул хехлъи ц1ик1к1инаби. К1удияб гуреб, гъит1инаб текст пасих1го ц1али: ц1алулаго бит1ун абиялъул ва интонациялъул нормаби ц1уни; ц1алиялъул мурад бич1ч1и, ц1алулев чиясул ц1алараб асаралдехун бугеб гъоркъоблъи бихъизабизе бажариледухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухъен гъабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон х1инцлъизабун (хъадарлъизабун) яги хехлъизабун ц1алиялъул темпалдаса пайда боси. Интонацияги ц1унун, бат1ибат1иял тайпаялъул предложениял ц1али. Бат1и-бат1иял текстазул маг1наялъулал хаслъаби рич1ч1и ва интонациялъул кумекалдакъун гъел рихъизари. К1удияб гъеч1еб текст живго жиндаго ч1ун пасих1го ц1ализе бажари (ц1алулаго данде кколеб гъаракъ-бакъан ва хехлъи (темп) т1асабищизе, логикияб ударение бит1ун лъезе, лъалхъи гъабизе).

Сасун ц1али. Жанраялъул ва к1одолъи-гъит1инлъиялъул рахъалъ рич1ч1изе бигъаял асарал раг1изабун ц1алиялдаса дагъ-дагъккун сасун ц1алиялде рач1ин. Ц1алараб тексталъул маг1на бич1ч1и. Ц1алиялъул тайпа ч1езаби: лъазабиялъул, лъай-хъвай гъабиялъул ва т1асабищиялъул; тексталъул къвариг1араб информация балагъи, гъелъул хаслъаби рич1ч1и.

Бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1и

Муг1алимас бицараб жоялзул ва т1ехьалдаса ц1алараб тексталзул маг1на боси. Х1асилалда т1асан кьурал суалазе кьокьго жавабал кьей. Малъарал ва жинцаго ц1аларал г1исиналго асаразулъ рехсарал лъугъа-бахъиназул тартиб раг1алда ч1езаби, героязул ишазе ва раг1абазе бит1араб кьимат кьей.

Гара-ч1вариялда г1ахьаллъи. Жинцаго суалал кьей, малъарал асаразда т1асан лъурал суалазе кьокьгоги г1ат1идгоги жавабал кьей.

Текст бут1абазде биххи, гьезда ц1арал лъей, ц1алараб жоялзул аслияб маг1на загьир гъаби (муг1алимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул х1акъалзулъ авалияб бич1ч1и кьей.

Маг1на г1агарал раг1аби дандекквей; раг1ул маг1на баян гъаби, цо-цо раг1абазул г1емер маг1на бук1ин лъай; муг1алимасул кумекалдалъун тексталзулъ героязул, т1абиг1аталзул, лъугъа-бахъиналзул х1акъалзулъ бицунел раг1аби ва предложениял рихъизари.

Практикияб къаг1идаялъ маргъаби, харбал, куч1дул рат1а гъари.

Библиографияб культура

Т1ехь искусствоялзулаб хасаб тайпа. Т1ехь – лъаялзул ищц. Ц1алул, художествиял ва къариг1арал баянал кьолел (справкаялзулал) т1ахьал. Т1ехьалзул бут1аби: т1ехьалзул х1асил яги т1ехьалзул бут1рул, титулалзулаб гьумер, аннотация, суратал.

Живго жинцаго ч1ун аннотация хъвазе бажари.

Тлахъазул тайпаби: художествиял асаразул тӀехь, тӀехь мажмугӀ, данде гъарурал асаразул тӀехь, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян кӀолел тӀахъал (справочник, ай сундулниги хӀакъалъуль кӀокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб тӀехь, словарал, энциклопедиял, ай, кӀокъ гъабун, гӀемерал гӀелмабазул баян кӀолел тӀахъал).

Библиотекаялдаса жидее кӀваригӀарал тӀахъал росизе лъай. Лъималазул гӀумруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литературалялдаса пайда боси.

Художествияб асаралда тӀад хӀалтӀи Художествияб текстальул

хаслъаби, ай гъелъул цогидазда рельъбинчӀел пасихӀал, рекӀелъе рортулел мацӀалъул алатал рихъизари (мугӀалимасул кумекалдалъун). Асаралъул хӀасилги гъелъул цӀарги дандрекъон кколеллги бичӀчи.

ЦӀалараб асаралъул хӀасил рухӀиябгин эстетикияб букӀин бичӀчи, героязул хъада-чӀвади ритӀухъ гъабулеб гӀилла бачинеги гъезул ишазе кӀимат къезеги бажари.

ПасихӀал, рекӀелъе рортулел мацӀалъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквеяздаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго чӀун, текст цӀи гъабун бицин. Къураб тексталье хасаб лексикалялдаса пайдаги босун, гъеб текстальул кӀвар бугеб ва жибго жиндаго чӀараб гӀадаб цо лъугъа-бахъин цӀи гъабун бицин (мугӀалимасул кумекалдалъун). Тлахъазул текстазе суратаздалъун баян кӀей.

Асаралъул героясе характеристика кӀей (гъесул сипат-сурат, хасаб тӀабгӀ, хасият-гӀамал, калам ва гъес гъарулел ишал рихъизари). Лъугъа-бахъиналъе ва героясе характеристика кӀолел рагӀаби ва предложениял тестальуль рати. Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гъабизе ва гъеб иш ритӀухъ гъабизе гӀилла бачине бажари. Героязул ишал цоцазда дандекквей. Героялдехун авторасул бугеб бербалагги тӀагинаби.

Художествиял асарал жиндирго рагӀабаздалъун рициналъул къагӀидаби лъай (дуруго бицин, гъоркъоса бищун бицин ва кӀокъго бицин).

Мух1канго, дуруго текст бицин (текст бут1абазде биххи, щибаб бут1аялъул ва т1убараб тексталъул аслияб пикру загьир гъаби, щибаб бут1аялъе ва т1убараб тексталъе ц1арал къей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загьир гъаби, к1вар бугел яги аслиял раг1аби рихъизари, ц1арал лъей; план г1уц1и ва гъелда рекъон т1убанго текст мух1канго жиндирго раг1абаздалъун бицин.

Къураб асаралъул кесек гъоркъоса бищун бицин: асаралъул героясе характеристика къей (тексталъулъ героясул х1акъалъулъ хабар г1уц1изе рес къолел раг1аби ва предложениял т1аса рици), иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъулъ бицин (тексталъулъ иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъулъ бицине рес къолел раг1аби ва предложениял т1асарици). Бат1и-бат1иял асараздаса цоцада дандекколел геройзул сипат-суратал, гъезул ишал ва гъез г1ахъаллъи гъабулел лъугъабахъинал дандекквезе.

Шиг1риял асарал ц1алулаго, г1исинал лъугъа-бахъинал, ишазул т1олалго рахъал рихъизе бугеб гъунар цебет1езаби. Лъугъа-бахъиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бич1ч1иялъул бажари цебет1езаби.

Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел ва цогидалги текстазда т1ад х1алт1и

Асаралъул ц1ар ва гъеб ц1ар асаралъул х1асилалда дандрекъон кколеблъи бич1ч1и. Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел текстазул хаслъаби, мух1кан гъарун, ч1езари. Бат1и-бат1иял тайпабазул текстазул анализ гъабиялъул г1адатиял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби: тексталъул аслияб пикру загьир гъаби, г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби (г1илла гъеч1еб х1асил бук1унаро). Текст бут1абазде биххи. Гъел бут1абазул темаби баян гъари. К1вар бугел яги аслиял раг1аби ралагъи. Текст ц1идасан бициналъул алгоритм г1уц1и. Схемаялда, моделалда, к1вар бугел, аслиял раг1абазда мугъги ч1ван, текст ц1идасан бицин. Текст г1ат1идго, ай дуруго бицин. Текст къокъго бицин (ай тексталъул х1асилалъулъ аслияб, к1вар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (бат1и-бат1ияб жоялъул баян къолеб) материалалда, г1амлъизабулел суалазда ва ц1алул т1адкъаязда т1ад х1алт1изе бажари.

Гаргадизе, к1алъазе бажари (каламалъул культура)

Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1ч1и. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал рич1ч1изеги, гъезие жавабал къезеги, тексталда т1аса жинцаго суалал къезеги, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса къот1ич1ого, к1вар къун г1енеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда т1аса х1еренго жиндир пикру загьир гъабизеги бажари. Каламалъул низам ц1уни. К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул къуч1алда иш гъабиялъул, г1адамазда гъорлъ вук1иналъул низамалъулгун яги къаг1идаялъулгун лъай-хъвай гъаби.

Раг1иялда т1ад х1алт1и (раг1ул бит1араб ва хъвалсараб маг1наги гъелъул г1емер маг1наги бук1ин лъай), активиял раг1абазул нахърател дагъабги ц1убазаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1ч1и. Лъурал суалазда яги къураб темаялда т1асан к1удияб гъеч1еб калам г1уц1изеги ва гъелъул аслияб пикру загьир гъабизеги бажари. Цалараб ялъуни раг1араб жоялъул х1асил бицин.

Жинца бицунеб пикруялъул план г1уц1и. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон к1алъаялъул къаг1идаби т1аса рици. Суратазда ва ц1алараб яги къураб темаялда т1асан к1алзул формаялда къокъаб хабар г1уц1и.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура)

Хъвавул каламалъул нормаби ц1уни: х1асил ц1аралда рекъонккезаби (гъелъуль героязул г1амал-хасият, иш лъугъараб бак1 ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) х1алт1изари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, ц1аларал асараздаги т1асан гъит1иналго сочинениял хъвай.

Ціалізе кколел асарал

Маг1арулазул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялзулал асарал.

Ціалізе кколел асаразул жанрал: маг1арулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, абундачал, драмаялзулал асарал ва гъ.ц.

Тематикаял гъорлѐ рачуна лъаг1алил 4 заманалъул, Ват1аналъул, гъелъул тарихалъул ва т1абиг1аталъул, нилъер х1айваназул ва х1анч1азул, лъик1лъиялъул, рит1ухълъиялъул, вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул, г1адамазул лъик1абги квешабги хъвада-ч1адиялъул, ях1-намусалъул х1акъалъуль, гъединго эркенаб зах1маталъул, лъималазул г1умруялъул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе г1оло къркъолел бах1арзазул х1акъалъуль бицунел асарал.

Ц1алул курсалъуль темабазул къадар 2 класс Рии рак1алде щвезаби

Риидал маг1арул т1абиг1аталъул бицунел харбал ва куч1дул. Ч1ах1иял г1адамаз ва лъималаз гъарулел пайдаял х1алт1абазул бицунел асарал.

Меседил хасалихълъи

Хасалихъе т1абиг1аталъул ва гъеб ц1униялъул, бач1ин бак1ариялъул ва ахакъ, хурзабахъ гъарулел х1алт1абазул х1акъалъуль къокъал, пасих1ал харбал ва куч1дул.

Т1абиг1аталде экскурсия.

Х1анч1иги х1айваналги - нильер гьудулзаби

Х1айваназул ва х1анч1азул х1акъалъуль къокъал куч1дул, харбал, маргъаби ва бицанк1аби. Гъел ц1униялда ва гъезул г1умруялда, бет1ербахъиялда т1асан гара-ч1вари.

Эркенаб зах1мат – г1умруялъул къуч1

Зах1маталъул, бат1й-бат1ияб махщалил, гъединго лъималазул г1умруялъул ва пайдаял ишазул х1акъалъуль асарал. Лъималазул рук1а-рахъиналда, хъвада-ч1вадиялда т1асан гара-ч1вари.

Лъималазул г1умру ва гъезул ишал

Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъуль харбал, куч1дул, кицаби ва абиял. Лъималаз цоцазе ва ч1ах1иязе гъабулеб кумекалда т1асан гара-ч1вари.

Хасел – лъималазе рохел

Хасалил г1аламатазул, Ц1ияб соналде гъабулеб х1адурлъиялъул, хасало лъималаз гъарулел расандабазул, х1айваназ ва х1анч1аз хасел т1амулеб куцалъул бицунел асарал. Хасалил т1абиг1аталде экскурсия. **Хъизан ва школа**

Хъизаналъул ва школалъул, к1удиязулги г1исиназулги цоцадехун бук1ине кколеб гъоркъоблъиялъул х1акъалъуль куч1дул ва харбал.

Халкъияб к1алзул гъунаралъул асарал 2 абилеб классалъул ц1алдохъабазе

мустах1икъал зах1маталъул, х1айваназул, г1ажайбал лъугъа-бахъиназул, лъик1лъиквешлъиялъул бицунел халкъиял маргъаби, куч1дул, кицаби, абиял ва бицанк1аби.

Лъик1лъи, х1алимлъи, х1урмат

Г1адамазул лъик1абги квешабги хъвада-ч1вадиялъул, цоцазе гъабулеб х1урматалъул, ях1-намус бугел унго-унгоял г1адамазул х1акъалъуль харбал ва куч1дул.

Т1абиг1ат берцинаб их

Ихдалил т1абиг1аталъул, гъелъул берцинлъиялъул, х1айваназул г1умруялъул, хурзабахъ ва ахакъ гъарулел х1алт1абазул, лъималаз гъарулел расандабазул х1акъалъуль харбал ва куч1дул. Ихдалил байрамазул бицунел асарал (8 Март, оцбай ва гъ.ц.)

Ихдалил т1абиг1аталде экскурсия.

Нильер Ват1ан

Ват1аналъул, шагъаразул ва росабазул, гъаваялда, ральдада ва ракъдада бах1арчилъи бихъизабурал Дагъистаналъул бах1арзазул х1акъалъуль куч1дул ва харбал. Экскурсия «Нильер росу», «Нильер район».

Росу

Росдал т1абиг1аталъул, г1адамазул г1умруялъул, гъез гъарулел х1алт1абазул, г1ухъбузул, рекъарухъабазул, ахихъабазул х1акъалъуль асарал.

Класстун къват1ибехун ц1али

Ц1ализе кколеб материал. Жиндир к1одолъи 8-30 гъумералдаса т1аде инч1еб лъималазул художествияб ва г1елмиябгун художествияб т1ехъ. Жидецаго ц1алулел куч1дузул, маргъабазул, харбазул к1одолъи бук1ине бегъула 1-10 гъумералдаса т1аде инч1еб.

Ц1алул тематика. Ват1аналъул, бах1арчиял ишазул, лъималазул, х1айваназул, г1ажайбал лъугъа-бахъиназул ва гъ.ц. х1акъалъуль бицунел асарал.

Т1ехъалъулгун гъабудеб х1алт1и. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- т1ехъалъул жилд, гъумер, ахир бихъизабизе;
- муг1алимас ц1алун г1енеккарал ялъуни жидецаго ц1аларал асаразда т1асан къурал суалазе бит1ун жавабал къезе;
- асаразул ва гъезул авторазул ц1аразде балагъун, х1асил бицине;
- ц1алараб жоялъул тема бицине;
- къурал г1аламатазда т1ахъал т1аса рицизе;
- героязул г1амал-хасияталъе, гъез гъарулел ишазе ва гъез г1ахъаллъи гъабудел лъугъа-бахъиназе бит1ун къимат къезе; □ классалъул ц1алул бок1оналъул низам ц1унизе.

**Адабияталъул теориялъул х1акъалъуль лъазе кколел авалиял баянал
(практикияб къаг1идаялъ лъазаризе)**

Пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал, ай *синонимал, антонимал, эпитетал, дандекквеял, метафорал, олицетворениял* тексталъуль рати ва практикияб къаг1идаялъ гъел рат1а гъаризе лъай (муг1алимасул кумекалдалъун).

Художествиял асар, раг1ул искусство, автор (хабар бицине гъунар бугев чи, хабар бицунев чи), тема, герой (гъесул сипат-сурат, гъес гъабураб иш, загъир гъарурал пикраби, гъесул калам); героялдехун авторасул бугеб бербалагъи г1адал литературиял бич1ч1иял лъай (муг1алимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул г1уц1иялъул хаслъабазул х1акъалъуль г1аммаб бич1ч1и цвей.

Прозаялъулаб (харбихъего хъвараб) ва шиг1рияб калам, шиг1рияб асаралъул хаслъаби рихъизари (ритм /гъаракъ рекъей/, рифма).

Асаразул жанр. К1алзул гъунаралъул халкъиял ва авторасул асарал (рат1а рахъизе).

К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул гъит1инал жанрал (кинидохъ ах1улел куч1дул, абиял, кицаби, бицанк1аби ва абундачал): гъезул маг1на бич1чи, гъел цоцаздаса рат1а рахъизе лъай.

Х1айваназул, рук1а-рахъиналъулал ва г1ажаибал маргъаби. Маргъабазул художествиял хаслъаби: маргъадулаб герой, пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал, г1уц1и. Литературияб (авторасул) маргъа.

Хабар, кеч1 – жанраялъул, гъезул г1уц1иялъул х1акъалъуль г1аммаб бич1чи.

Творческияб х1алт1и

Ц1аларал асаразда релъгъарал харбал г1уц1и яги маргъаби ургъи, сипатияб яги пикрияб цо-цо рахъ хабаралъуль ккезаби; муг1алимасул суалазул кумекалдакъун маргъаялъул сюжет г1ат1ид гъаби.

Литературияб асар, ролаздеги бикъун, ц1али; гъелъул инсценировка гъаби, гъеб пасих1го ц1али ва мац1алъул ресаздакъун асаралъул х1акъалъуль бицин, хисараб тексталда т1ад гъабулеб х1алт1ул бат1и-бат1иял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъездаса пайда боси (г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби, рук1арахъиналъул тартиб ва х1алт1и гъабиялъул этапал ц1уни).

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН 2 КЛАСС (34 саг1ат, анкьида жаниб 1 саг1ат)

№	Дарсил тема	Темаялье баян	Саг1ат	Бихьизабураб кьо		Рокьобе х1алт1и
				Программияб кьо	Х1ужжаялгул кьо	
1.	Малье, эбел, рахьдал мац1. Каникулазда. Т1угьдул. Г1айиб ккараб гьвет1. Ц1ад. Цо кьоаль риидал.	Рахьдал мац1алгул бугеб к1варалгул бицин. Риидал маг1арул т1абиг1аталгул бицунел харбал ва куч1дул. Асаразул аслияб пикру загьир гьаби. Щвараб лъаялье кьимат лъей.	1			Гьум. 4-10 «Ц1ад» рек1ехье лъазабизе.

2.	Хасалихълѣи. Магѣида тѣде тѣогѣилаб катан рехана. Дие бокѣула хасалихълѣи. Роржиналда цебе.	Хасалихъе тѣабигѣаталѣул ва гѣеб цѣуниялѣул, бачѣин бакѣариялѣул ва ахакъ, хурзабахъ гѣарулел хѣалтѣабазул хѣакъалѣулъ къокъал, пасихѣал харбал ва кучѣдул.	1			Гѣум. 12-15 «Дие бокѣула хасалихълѣи» пасихѣго цѣализе лѣазабизе.
3.	Хасалихълѣи – художник. Хаслихълѣи. Букѣараб цѣакъаб заман. Хасалихълѣиялѣул гѣури.	Тѣабигѣаталде экскурсия. Хасалихълѣиялѣул тѣабигѣаталѣул суратал. Хасалихълѣиялѣул бицанкѣаби. Кицабазулъ хасалихълѣиялѣул сипатсурат. Пасихѣго цѣали. Художествияб пасихѣлѣи бихъизаби.	1			Гѣум. 16-21 Хабаралѣул къокъаб хѣасил бицине.
4.	Гѣитѣинав вехъ. Тайи. Хѣазги церги. Сундуе щиб бокѣулеб?	Хѣайваназул ва хѣанчѣазул хѣакъалѣулъ къокъал кучѣдул, харбал, маргѣаби ва бицанкѣаби. Гѣел цѣуниялда ва гѣезул гѣумруялда, бетѣербахъиялда тѣасан гарачѣвари.	1			Гѣум. 23-28 Хабаралѣул къокъаб хѣасил бицине. «Тайи» чвахун цѣализе лѣазабизе.

5.	Руз. Г1анк1удал т1анч1азул кеч1.	Х1айваназул ва х1анч1азул х1акъалъуль къокъал куч1дул, харбал, маргъаби ва бицанк1аби. Планалда, суалазда рекъон хабар бицин.	1			Гъум. 28-30 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. «Г1анк1удал т1анч1азул кеч1» чвахун ц1ализе лъазабизе.
6.	Музыкант. Боржун ана х1инч1.	Маргъабазул художествиял хаслъаби, маргъадулал героязе характеристика къей. Нахъг1унт1иялъул тексталъул хаслъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 30-33 «Боржун ана х1инч1» берцинго ц1ализе лъазабизе.

7.	Чед. Воре, чед глodore рехуге. Гъабураб гурони батуларо. Наги тлутлги.	Захлматалъул, батлйбатлйяб махщалил, гъединго лъималазул глумруялъул ва пайдаял ишазул хлакълъуль асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 35-39 Хабаралъул къокъаб хласил бицине лъазабизе.
8.	Дун клудияв глун вуго. Лена. Гъабичлого хлалтлй бокъулев. Гъаз диеги гъабула кумек.	Лъималазул рукларахъиналда, хъвадачлвадиялда тласан гарачлвари. Героязе характеристика къей. Захлматалъул хлакълъуль кицаби.	1			Гъум. 39-42 Хабаралъул къокъаб хласил бицине лъазабизе. Клучлдул чвахун цлализе лъазаризе.

9.	Сулахъ. Векъарухъанги васги. Х1ажи вук1ине ккола лъик1ав чи.	Героязе характеристика къей. Зах1маталъул х1акъалъулъ кицаби. Хабаралъул аслияб пикруялда кицаби рухъин. Героязе къимат къей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. Гарач1вариялъулъ г1ахъаллъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 43-46 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. К1еч1 чвахун ц1ализе лъазабизе.
10.	Эркенлъи. Квенги рат1лидаго рельлъараб бук1ун батила.	Зах1маталъул, бат1ибат1ияб махщалил, гъединго лъималазул г1умруялъул ва пайдаял ишазул х1акъалъулъ бицин. Героязе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 47-49 Суалазе жавабазе х1адурлъизе.

11.	Ц1алдохъан. Бах1арчияб иш. Макъиль.	Лъималазул г1умруялзул ва ишазул х1акъалзулъ бици. Лъималаз цоцазе ва ч1ах1иязе гъабулеб кумекалда т1асан гарач1вари. Героязе къимат къей.	1			Гъум. 51-54 «Ц1алдохъан» рек1ехъе лъазабизе.
12.	Сапар. Дир ясалзул кеч1.	Кеч1 пасих1го ц1али. Тексталул тема ва аслияб пикру загъир гъаби. Хабаралул план г1уц1и. Героясе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум.55-58 Хабаралул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. К1еч1 чвахун ц1ализе лъазабизе.
13.	Ц1акъаб дару. Дада ч1ахъай. Мурад х1инкъуч гуру. Мокъокъил т1анч1и.	Героязе характеристика къей. Хабаралул аслияб пикру загъир гъаби. Героязе къимат къей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. Гарач1вариялзулъ г1ахъаллъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 59-65 «Дада ч1ахъай» рек1ехъе лъазабизе.

14.	Хасел. Глазу. Хасалил гъури. Дуда лъалебищ?	Хасалил г1аламатазул, хасало лъималаз гъарулел расандабазул, х1айваназ ва х1анч1аз хасел т1амулеб куцалъул бицин. Хасалил х1акъалъуль бицанк1аби.	1			Гъум. 67-71 «Глазу» рек1ехъе лъазабизе.
15.	Ц1ияб сон. Нижер рохел. Глазу байдал х1анч1и.	Ц1ияб соналде гъабулеб х1адурлъиялъул бицин. Хасалоялдехун авторасул бугеб бербалагъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 70-73 «Ц1ияб сон» рек1ехъе лъазабизе.
16.	Хасел. Маг1арухъ хасел. Гъабго кинаб г1алхул х1айван. Рохъоб хасел.	Хасалил т1абиг1аталде экскурсия. Хасало лъималаз гъарулел расандабазул, х1айваназ ва х1анч1аз хасел т1амулеб куцалъул бицин.	1			Гъум. 74-80 «Хасел» рек1ехъе лъазабизе.

17.	Дир дахладада. Унго-унгояв гъудул. Савдвт – санитарка.	Хъизаналъул ва школалъул, кӀудиязулги гӀисиназулги цоцадехун букӀине кколеб гъоркъоблъиялъул хӀакъалъуль бицин. Героязул ишазе, гӀамалхасияталъе къимат къей.	1			Гъум. 82-85 Хабаралъул къокъаб хӀасил бицине лъазабизе. КӀечӀ чвахун цӀализе лъазабизе.
18.	Нич. ТӀоцебе хъвалеб рагӀи. ЦӀалдохъанасде кагъат. Щибаб жоялъе жинди-жиндир бакӀ.	Героязе къимат къей. Герояздехун авторасул ва жидер бугеб бербалагъи. ГарачӀвариялъуль гӀахъаллъи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 86-90 Хабаралъул къокъаб хӀасил бицине лъазабизе.
19.	ЧанкӀкӀараб къадако. Гъале дун кӀудияв гӀун вуго.	ХӀанчӀазул хӀахъалъуль бицанкӀаби. КӀудиязулги гӀисиназулги цоцадехун букӀине кколеб гъоркъоблъиялъул хӀакъалъуль бицин. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 90-94 Суалазе жавабазе хӀадурлъизе.

20.	Бицанклаби. Кицаби ва абиял. Бицардаби. Борхылги царалги кьиса (маргъа).	Халкъияб клалзул гьунаралъул асаразе баян кьей.	1			Гъум. 96-100 Кицабазул маг1на рагъизе лъазабизе.
21.	Бекерун кету бач1анила. Х1анч1ил г1акълу.	Х1айваназул, ч1ух1иялъул х1акъалъулъ бищунел халкъиял маргъаби. Ролазде бикъун ц1али. Асаразул аслияб маг1на бич1чи. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 101-103 Маргъабазул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
22.	Ханасулги анц1ила лъабго сон барай ясалъулги г1акълу. Царал диван.	Маргъабазул героязе къимат кьей. Маргъабазул аслияб пикру бич1чи. Халкъиял ва литературиял асарал данде кквей.	1			Гъум. 104-107 Маргъабазул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

23.	8 Март. Эбелги лъималги. Дида гуро абун буклараб. Цояв киназего глолон, киналго цоясе глоло.	Гладамазул лъиклабги квешабги хъвадчлвадиялъул бицин. Яхлнамус бугел унго-унгоял гладамазул хлакълъулъ харбал ва кучлдул. Ролазде бикъун цлали.	1			Гъум. 110-115 Суалазе жавабазе хладурлъизе.
24.	Дир гъеб бацлида рак1 гурхлана. Ритлучлил тлинч1.	Ролазде бикъун, цлали. Асаразул героязе къимат къей. Жиндирго пикру загъир гъаби. Аслияб маг1на загъир гъаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 115-120 Асаразул къокъаб хласил бицине лъазабизе.

25.	Их бачлана. Их. Ихдалхинчл. Гагу. Ѓоркѡан жага, тласан багли.	Ихдалил тлабиглаталѡул, ѡельѡул берцинлѡиялѡул, хурзабахѡ ва ахакѡ ѡарулел хлалтлабазул, лѡималаз ѡарулел расандабазул хлакѡалѡулѡ харбал ва кучлдул. Пасихлал, рекелѡе рортулел мацлалѡул алатал: дандекквеял, матафорал, эпитетал.	1			Ѓѡум. 122-126 «Их» рекелѡе лѡазабизе. Хабаралѡул кѡокѡаб хласил бицине.
26.	Глажаибаб ѡветл. Ихдалил глаламатал.	Шиглрияб тексталѡул хаслѡиялда хадуб халкквей. Асаразул героязе кѡимат кѡей. Жиндирго пикру заѡир ѡаби. Аслияб магна заѡир ѡаби. Ихдалил кицаби. Кицаби раклалда члезари.	1			Ѓѡум. 127-131 Суалазе жавабазе хладурлѡизе.

27.	Ват1ан. Дагъистан. Шамил имамасул васият.	Ват1аналъул, нилъер халкъазул гъудуллъиялъул х1акъалъуль бицин. Имам Шамил х1акъалъуль баян къей. Васият, биография ва гъезул хаслъи.	1			Гъум. 133-134 Цояб кеч1 рек1ехъе лъазабизе. Суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.
28.	Шамилил г1олохъанлъи. Бергъенлъиялъул къо.	Имам Шамилил г1олохъанлъиялда т1асан накъит гъаби. Дагъистаналъул бах1арзазул х1акъалъуль бицин. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 135-138 Хабаразул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
29.	Ралъдал вас.	Гъаваялда, ралъдада ва ракъдада бах1арчилъи бихъизабурал Дагъистаналъул бах1арзазул х1акъалъуль бицин. Асаралъул аслияб пикру загъир гъаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 138-140 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

30.	Совет солдатасе памятник.	Совет солдатасе Германиялъул тахшагъар Берлиналда бараб памятникалъул бицин. Асаралъул героясе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 140-142 Суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.
31.	Эбел тарасе рогъо. Эркенлъиялъул хиралъи. Дир ракъ.	Ват1аналъул х1акъалъулъ бицин. Ват1аналъул х1акъалъулъ кицаби лъазари. Р.Х1амзатовасул «Эбел тарасе рогъо» асаралъул аслияб пиру загъир гъаби.	1			Гъум. 142-144 «Эбел таасе рогъо» рек1ехъе лъазабизе.

32.	Нилъер ватлан. Халкъалъул гъудуллъи.	Нилъер халкъазул гъудуллъиялъул хлакълъуль бицин. Асаразул аслияб пирку загъир гъаби. Жиндирго пикру загъир гъаби. Ролазде бикъун цали. Ватланалъул хлакълъуль кицаби лъазари.	1			Гъум. 145-147 Суалазе жавабал къезе хладурлъизе.
33.	Щибха кколеб лачен?	Бицадул план глуцли. глуцлараб планалда рекъон бицине ругъунлъи.	1			Гъум. 148-150 Бицадул къокъаб хласил бицине хладурлъизе.

34.	МагIарул росу. ЛъикIаб хIалтIи.	Росдал тIабигIаталъул, гIадамазул гIумруялъул, гъез гъарулел хIалтIабазул, гIухъбузул, рекъарухъабазул, ахихъабазул хIакъалъуль асарал. Экскурсия «Нилъер росу», «Нилъер район».	1			Гъум. 152-154
-----	---------------------------------	--	---	--	--	---------------

Рабочая программа по аварскому языку в 3 классе
на 2022-2023 учебный год

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гъабуна байбихъул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва шулияб гIелмияб лъай къей, гъеб жидер практикалъулъ хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдехун материалистияб бербалагъи лъугъинаби. Гъеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихъул классазда рахъдал мацI малъула кIиги аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

- 1. НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикаб бичIчIи лъугъинаби);
- 2. Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гъединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гъединго байбихъул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;
- б) сверухъ бугеб хIакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хIакъалъулъ лъималазул бугеб цо чIиванкъотIараб бичIчIи бечелъизаби;
- в) жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;

г) ц1алул дарсазде, т1ехьалде (л1аял1ул ищцалде) г1ира бижизаби.

Авар мац1 л1азабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Г1ел1ул маг1на ккола щивав ц1алдох1анасул хасл1и х1исабалде боси, тартибалда материал л1азаби ва г1еб г1варидго бич1ч1и.

Курсал1ул г1аммаб характеристика

Авар мац1ал1ул кумекалда1ун программаял1 к1вар буссиначун буго «Филология» абураб г1елмияб бут1аял1ул г1ал хадусел мас1алаби т1уразариялде:

1. Даг1истанал1ул мац1ал ва маданиятал бат1и-бат1иял рук1инал1ул ва г1ел цоцада рух1арал рук1инал1ул х1ак1ал1уль авалияб бич1ч1и л1уг1инаби;
2. К1алзул ва х1вавул диалогияб ва монологияб калам цебет1езаби;
3. Цоцада хурхен г1абиял1улаб бажари цебет1езаби;
4. Рух1ияб ва эстетикияб бич1ч1и л1уг1ин;
5. Творческияб к1аг1идаял1 х1алт1иял1ул бажари цебет1езаби.

Рах1дал мац1 мал1иял1ул мурадалде щевезе, программаял1 г1ал хадусел практикиял мас1алаби т1уразаризе рих1изарун руго:

- себе л1ураб мурадалда ва мас1алабазда рек1он мац1ал1ул алатал т1аса рициял1ул бажари, ц1алдох1абазул калам, рек1ель щибниги жо цебет1езабизеги г1варидго пикру г1абизеги бугеб г1унар цебет1езаби;

- авар мацIалъул гIуцIиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагIул гIуцIиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хIакъалъуль бищунго гIадатиял баянал цIалдохъабазе щвей;
- жиндирго пикру бицине, захIматаб гуреп хъвавул текст гIуцIизе, диалогалъуль гIахъаллъизе, битIун хъвазе ва цIализе бугеб бажари лъугъинаби;
- жиндирго калам камиллъизабизе хIаракат бахъи, мацI лъазабизе гъира бижизаби, мацIалъул бацIцIалъи цIуниялъуль жалги гIахъалал рукIин цIалдохъабазда бичIчи, гъезуль мацIалдехун бугеб къиматаб бербалагъи цIикIкIинаби.

Авар мацIалъул курс байбихъула хъвазе-цIализе малъиялдаса. Хъвазе-цIализе малъула сентябралдаса байбихъун апрелалде щвезегIан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугIалимасул ихтияр буго хъвай-цIали малъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялъуни цIикIкIинабизе. Хъвазе-цIализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикиаб методалдалъун. Хъвай-цIали малъиялъул масъалаби цIализе малъиялъул дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялъул дарсаздаги тIурала, ай хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго.

Хъвай-цIали малъи гIуцIун буго кIиго бутIаялдасан:

1. ХIадурлъиялъул заман.
2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Гъеб кIиябго заманалда мугIалимас унго-унгояб кIвар къезе ккола лъималаз гъаркъал ритIун рахъиялде, гъезда хъвазе-цIализе малъиялде, гъезул рагIул нахърател бечед гъабиялде, калам цебетIезабиялде.

Дарсазда лымал ругъун гъарула предложениял раглабазде, раглаби слогазде риххизе; раглабазуль гъаркъазул тартиб бижиабизе, гъезда гъоркъоб бухъен члѣзабизе. Лымалаз лъазабула гъаркъл хларпаздалъун рихъизаризе; раглаби, слогал глѣцлѣизе ва цлалѣизе; бичлчлун, битлун цин слогалккун, цинги раглабиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам цлалѣизе.

Цлалѣизе ругъун гъариялда цадахъ лымалазда хъвазегѣ малъула. Гъл ругъун гъарула гъаркъл хларпаздалъун хъвазе, къотл-къотлараб азбукалялъл кумекалдалъун хларпаздасан, слогаздасан раглаби данде гъаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса хларпал ва раглаби битлун хъвазе, муглалимас абурал хъваялъулъги цлалиялъулъги батлалъи гъечлел раглаби ва гъединал раглабаздасан данде гъарурал къокъл предложениял хъвазе, предложениялъл авалалда ва гладамазул, хлайваназул цларазул бетлералда клудияб хларп хъвазе.

Битлунхъваялъул ва цлалиялъул иш мурадалде швеялъе глоло цликлараб клвар къола рагълулъ ва слогалълулъ шибаб гъаракъ батлабахъиялде ва бихъизабиялде, гъл гъаркълзул тартиб ва цоцазда гъоркъоб бухъен члѣзабиялде; цлалдохъабазул каламалъл лугби камиллъизариялде ва гъаркъл, слогал, раглаби битлун абиялде.

Хъвай-цлали малъиялъул дарсазда лымалазул цогѣдазухъ гленеккизе, муглалимасул ва цогѣдал цлалдохъабазул калам тлѣубанго бичлчлѣизе бугеб бажари камил гъабула. Лымал ругъунлъула классалда цере клалъазе, муглалимас лъурал суалазе жавабал къезе, къвариглараб жо гъикъѣизе, цлалараб жоялъул, лъаглалѣл ункълбго заманалда жаниб гладамаз гълбулеб хлалтлѣул хаслъиялъул ва хисардулеб тлабиглаталда хадуб жидерго халккъевязул, ралагъарал фильмазул хлакълълулъ бицине.

Гъединго хъвай-цлали малъиялъул дарсал тлоритлѣулаго, цлалдохъабазул лъугъуна цлалиялъул бищун гладатаб бажари. Тлѣцѣбесѣб классалда лымал ругъунлъула бичлчлун, битлун, глѣдегличлѣого цлалѣизе, тлѣхъгун ва текстгун хлалтлѣизе.

Хъвазе-цлалѣизе малълѣлълъл, лымалазул психологиял хаслъабиги хлѣсабалде росун, муглалимас дарсазда батлѣбатлѣиял хлалтлаби тлоритлѣула, гъединго лымал тламула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гълбизе ва кучлдул ахлѣизе.

Хъвазе-цӀализе малъун хадуб авар мацӀалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар мацӀалъул курс гӀуӀун буго гъал хадусел бутӀабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия
- Графика
- Лексика
- РагӀул гӀуцӀи (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтаксис)
- БитӀунхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялъул къагӀидаби (пунктуация)
- Калам цебетӀей.

Программаялда авар мацӀалъул курсалъул хӀакъалъуль, лъималазул гӀелазул хаслъабиги хӀисабалде росун, бищун гӀадатал (авалиял) баянал къун руго. МацӀалъул гӀемерисел бутӀаби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гъелъ рес къола, лъималазул лъаялъул даражаги хӀисабалде босун, гъел мацӀалъул бутӀаби ва темаби гъварид ва гӀатӀид гъаризе.

Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги цӀалдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда цӀалдохъабазе щола гъаркъазул ва хӀарпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталъул, ударениялъул ва слогалъул хӀакъалъуль авалиял баянал. Лъималазда бажарула рагӀуль гъаркъал битӀун абизе, абураб ва хъвараб рагӀуль гъаркъал ва хӀарпал данде кквезе, алфавиталда ругел хӀарпазул цӀарал битӀун абизе, рагӀуль гъаркъазул тартиб чӀезабизе, хӀарпал гъоркъор риччачӀого ва гъезул бакӀ хисичӀого рагӀаби хъвазе, слогалккун рагӀаби рикъизе, рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратӀа рахъизе, лабиалиял гъаркъал битӀун абизе ва рагӀуль гъел хӀарпаздалъун битӀун рихъизаризе, геминатал битӀун абизе ва рагӀуль гъел хӀарпаздалъун битӀун рихъизаризе. III-IV классаздаги гъеб темаялда тӀад хӀалтӀи гъабула гъоркъоса къотӀичӀого. Лъималазда малъула гъаркъал хӀарпаздалъун рихъизаризе, гъаркъал ритӀун рахъизе, гъел рихъизарулел хӀарпал ритӀун хъвазе, рагӀи слогазде бикъизе, рагӀуль ударение бугебги гъечӀебги слог батӀа бахъизе.

Лексикаялда хурхарал хӀалтӀаби гъарула ункъабго лъагӀалида жаниб. ГъединачӀ хӀалтӀаби тӀоритӀула грамматика, рагӀул гӀуцӀи ва битӀунхъвай малъиялда цадахъ. Грамматикаялълул, цӀалул, битӀунхъваялълул ва калам цебетӀезабиялълул

дарсазда лымалазда лъала предметал, глаламатал, ишал рихьизарулел раглабазул цларал ритлун хлалтизаризе, жидерго пикру загьир гъабизе, къвариглараб рагли балагъизе. Гъединго гъез лъай-хъвай гъабула синонимазулгун, антонимазулгун, битлараб ва хъвалсараб, цо ва гемемер магнаялзул раглабазулгун.

Раглул глущиялзулгун цалдохъабаз лъай-хъвай гъабула 3 абилеб классалда. Гъезда лъала раглул магнаял бутлаби рихьизаризе, суффиксазул кумекалдалъун циял раглаби лъугъинаризе, кьибил цоял раглаби цого цо раглул формабаздаса ратла гъаризе; раглул форма яги цияб рагли лъугъинабулаго, аслуялзул рагъарал ва рагъукъал гъаркъал битлун хисизе.

Байбихьул классазда малъула каламалзул бутлабиги. Тлоцебесеб классалда, терминалги абичлого, определение кьечлого, сулазул кумекалдалъун, лымал ругъун гъарула предмет, предметалзул глаламатал, предметалзул иш бихьизабулел раглаби каламалзул хлалтизаризе, сулазда рекъон предложениязда жанир гъел ратла рахъизе. Клябилеб классалда предмет, предметалзул глаламатал, предметалзул иш бихьизабулел раглабазул кьучлалда лымалаз лъай-хъвай гъабула предметияб цларалзулгун, прилагательнаялзулгун ва глаголазулгун. Лъабабилеб ва укъабилеб классазда гъелго каламалзул бутлаби дагъалги гъваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб цлар падежазде свериабизе, гъединго прилагательнаял жинсазде ва гемемерлзул формаялде хисизаризе жеги глатидго ругъунлзула. Предметияб цларалзул, жинсиял глаголазул, прилагательнаязул жинс, цолзул ва гемемерлзул форма, глаголазул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб цларалзул глалатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, баклалзул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абичлого, практикияб къагъидаялъ). Гъелда тладеги, 3 – 4 классазда цалдохъабаз лъай-хъвай гъабула цларубаклалзулгун ва риклкеналзулгун. Наречиялзулгун лымалаз лъай-хъвай гъабула практикияб къагъидаялъ. Наречиялзул хлакълзул гъезда лъала жиб иш лъугъараб куц, бакл, заман, къадар, гилла-мурад баян гъабулеб каламалзул бутла кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? цай? Киглан? абурал сулазе жаваблъун бачлунеблъи.

Байбихьул классазда предложениялзул хлакълзул цалдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абулеб жоялзул мурадалдеги интонациялдеги балагъун, гъелзул тайпаби;
2. Предложениялзул бетлерал ва бетлерал гурел членал;

3. Предложениялда жаниб раглабазул бухъен;
4. Тибибгараб ва тибитичлеб предложение;
5. Гладатаб ва жубараб предложение;
6. Предложениялзул тайпа цоял членал;
7. Раглабазул дандрай.

Гъезул хлакълзуль баян цалдохъабазе щибаб классалда дагъ-дагъккун щола.

Тоцебесеб классалда лъимал ругъун гъарула калам предложениязде биххизе, раглабаздаса предложениял ратла гъаризе, гъел, интонацияги цлунун, цлализе, предложениялзул авалалда клудияб хларп хъвазе, ахиралда тланк1 лъезе.

Киабилеб классалда цалдохъабазда малзула предложениялзул бетлерал членал, кколеб интонацияги цлунун, предложение цлализе, предложениялзул ахиралда тланк1, суалияб ва ахлул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда цалдохъабазе щола раглабазул дандраилзул, хабарияб, суалияб, тлалабияб ва ахлул предложениязул, предложениялзул бетлерал ва бетлерал гурел членазул, гладатал тиритларал ва тиритичлел предложениязул, гладатал ва жуларал предложениязул хлакълзуль баянал. Ункъабилеб классалда лъимал ругъун гъарула тайпа цоял членалгун предложениял глуцлизе ва гъел ритлун цлализе, гъезуль лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалзул бутлаби лъазарулаго, гъоркъоса къотичлого, тлоритлула предложениялзуль раглабазул бухъен члезабиялда, раглабазул дандраил ратла гъариялда ва гъел глуцлиялда хурхарал хлалтлаби. Классалдаса классалде гъварилзула гладатаб предложениялзул синтаксисияб разбор гъабиялзул къаг1идабиги.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби абураб бут1аялъуль аслияб бак1 ккола тексталда т1ад гъабулеб х1алт1иялъги гъеб текст бич1ч1изе ва г1уц1изе, гъединго тексталда т1аса жиндирго пикру бицине ругъун гъариялъул х1алт1абазги. Предложениялдаго г1адин, щибаб классалда тексталда т1ад х1алт1ула т1убараб ц1алул соналда. Х1акъикъаталда к1алзул ва хъвавул формаялда тексталда т1ад х1алт1и щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мац1алда т1аса щвараб лъаялдаса жидер калам цебет1езабиялъуль пайда босизе.

«Текст. Бухъараб калам цебет1езаби» абураб разделалъуль тексталда т1ад гъабулеб х1алт1и гъал хадусел бут1абаздасан г1уц1ун буго:

- тексталъул х1акъалъуль бич1ч1и (текст ккола маг1наялъул ва грамматикияб рахъалъ к1иги я ц1ик1к1ун цоцзда рухъарал предложениял); текст ва г1аммаб темаялъ цолъизарич1ел, бат1аго ругел предложениял цоцздаса рат1а гъариялъул бажари лъугъинаби;
- тексталъул тема (тексталъуль цо сундулниги х1акъалъуль бицунеб жоялда тема абула); тексталъул тема ч1езабизе бажари, ай тексталъуль сундул х1акъалъуль бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталъул аслияб пикру; муг1алимасул кумекалдалъун тексталъул аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда ц1ар лъей; тексталда ц1ар лъезе бажари (тексталъул аслияб пикруялде ва гъелъул темаялде мугъги ч1ван);
- тексталъул г1уц1и; хабарияб текст бут1абазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бут1а ва ахир);
- тексталъул бут1абазда гъоркъоб бугеб бухъен; тексталъуль жидер кумекалдалъун аслияб бут1а ва байбихъи яги аслияб бут1а ва ахир цоцзда рухъарал раг1аби ратизе бажари; г1уц1улеб тексталъул бут1абазда гъоркъоб бухъен ч1езабизе бажари;

- тексталъул щибаб бутӀаялда жанир ругел предложениязда гьоркъоб бухьен; жидер кумекалдакъун предложениал цоцзда рухьарал рагӀаби ратизе бажари, масала: цӀарубакӀал, союзал;
- тексталъуль сипат-сурат гъабиялъул ресал; тексталъуль метафорал, эпитетал, дандекквеял, олицетворениял рихьизаризе бажари; гьел киналго жидер каламалъуль хӀалтӀизаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гъаби);
- изложениялъул хӀакъалъуль бичӀчӀи; хӀадураб, яги киназго цадахъ гӀуцӀараб, ялъуни живго жиндаго чӀун гӀуцӀараб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги хӀакъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун) цӀи гъабун хъвазе бажари;
- сочинениялъул хӀакъалъуль бичӀчӀи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда тӀасан, гьединго цо кинаб бугониги темаялда тӀасан текст гӀуцӀизе бажари; цебеккунго киналго гӀахьалъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда тӀад хӀалтӀулаго, хӀисабалде росула гьелъул хӀасил, гӀуцӀи ва сипат-сурат гъабиялъул ресал.

Каламалъул культура борхизабиялъе гӀоло программаялъ тӀалаб гъабулеб буго ричӀчӀизе бигъаял гьал хадусел литератураиял нормабазулгун лъай-хъвай гъабизе:

- рагӀаби битӀун аби (орфоэпиял нормаби);
- предложениял битӀун гӀуцӀи ва рагӀабазул дандраязуль рагӀабазул формаби битӀун хӀалтӀизари (грамматикаиял нормаби);
- магӀналялъул рахъги хӀисабалде босун, рагӀаби битӀун хӀалтӀизари (рагӀаби хӀалтӀизариялъул къагӀидаби);

Цалдохъанасул калам цебетлезабиялзуль хлакъикъиял хласилал кьезе ккани, гьезда литературияб мацалзул нормабиги сипат-сурат гъабиялзул ресалги лъай глоларо, къвариглуна авар мацалзул ва цлалиялзул дарсазда, гьоркъоса къотличлого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мацалзул нормабазда тлад хлатти практикияб къагидаялъ гъабула. Гъеб хлатти тлобитлула рахьдал мацалзул темаби лъазарулагоги, класс тун къваттисел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, цлалиялзул дарсаздаги тлубараб цлалул лъагелалъ. Цалдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалзуль ккарал гъалатлал цоцаз ритлизаризе ва батти-баттиял тайпабазул словараздаса пайда босизе. Цалдохъабазул калам цебетлезабиялъе чара гьечлого хлажалзула тайпа цоял членалгун гладатал предложениялги кligo гладатаб предложениялдасан глуцлараб жураарал предложениялги цоцазда дандекквезе, битлараб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналзул союзраглабигун ва союзраглаби гьечлого жураарал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

Битлараб каламгун предложениялги нахърилълъиналзул союзраглабигун ва союзраглаби гьечлого жураарал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе хладурлъулаго, гьединго творческиял хлатлабазуль риччарал гъалатлазул анализ гъабулаго, гьезул хаслъабазулгун лъайхъвай гъабула. Гьелда тладеги, нилъеда лъала байбихъул классазул цалдохъабаз жидер клалзул ва хъвавул каламалзуль гьедиал предложениял глатидго хлатлизарулеллъи. Гьединлъидал мугалимас хларакат бахъизе ккола гьезул глуцлиги, гьел каламалзуль хлатлизариялзул хаслъиги лъималазда биччлизабизе.

Мугалимас, гьоркъоса къотличлого, кivar кьезе ккола цалдохъанасул, гъалатлал риччачлого, битлун хъвазе бугеб бажари цебетлезабиялде. Гьельие программаялда къун руго хларпаздалъун гъаркъал рихъизариялзул, цо мухъида инчел раглаби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялзулги, раглаби ратла тlун хъваялзулги, клудияб хларп хъваялзулги къагидабиги.

Берцинго хъваялъе, хатт куцалялъе программаялда хасаб заман бихъизабун гьечло. Гьединлъидал щибаб грамматикаялзул дарсида 8–10 минуталъ мугалимас тладчлей гъабула цалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги баццладгоги

буклинабиялде. Гъаниб къола хатлалъул хашлъи тлаглинабиялде руссарал ругъунлъиялъул тладкъаял, рихъизарула мисалиял хларпал ва раглаби.

Дидактикаялъул клвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хлалтлабазул хласилазул къучлалда цлалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классазда авар мацлалъул хъвавул хлалтлабазул аслиял тайпабилъун ккола: тладе балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, глинзул ва берзул диктант, творческияб диктант, хладурлъиялъул ва тласабишул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе къезе кколеб раглабазул къадар 3 классалда буклине бегъула: 10–12 рагли.

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазулъ ругел раглабазул къадар глага-шагарго гъадиаб буклине бегъула: 40–50 рагли.

Ругъунлъиялъул изложениязе члезабун буго гъаб къадар: 50–60 рагли.

Щибаб дарсида цлалдохъаби ругъунлъула цлалул тлехъгун хлалтлизе, битлун хъваялъеги цлалиялъеги жиндие къвариглунел къаглидаби, гъезда хурхарал хлалтлаби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, хлалтлабазе къурал киналго тладкъаял тартибалда тлуразе, гъезул мурад бичлчлизе.

Квалквал гъечлого, хадубккунги церехун ине лъималазе глураб лъай щвеялъул мурадалда пайда босизе ккола батлибатлиял дидактикиял хлаяздаса, хасго рекелгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикияб ва битлунхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбихъул классазул лъималазда клоларо цо жоялда тладе халат бахъун жидерго клвар буссиабизе, гъл хехго свакала. Гъединлъидал дарсида цлалдохъабигун хлалтлиялъул къаглидаби батли-батлиял руклине ккола (мугалимазухъ гленекки, гара-члвари, тлахъалгун ва тетрадалгун хлалтли, хъвавул ва клалзул хлалтлаби иргаялда тлоритли, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гъаби).

Программаялда кьурал темабазе саг1тал рикьун руго мисалияб кьаг1идаялъ. Жиндирго х1албихьиялде, ц1алдохъабазул лъаялде ва щибаб классалда гъабулеб х1алт1ул шарт1азде балагьун, муг1алимасул ихтияр буго мустах1икъаблъун бихьулеб бак1алда саг1тазул хиса-баси гъабизе.

Курс лъуг1ун хадуб кьолел х1асилал

Байбихьул школа лъуг1арал ц1алдохъаби гьал хадусел х1асилазде щола:

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса ч1ух1иялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вук1ин бич1ч1и.

Цоцазда рухьарал, амма цоцазда релъгынчлел тлабглаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цлунараб, ай клибикъичлеб, обществоялда гладамазул глумруялда, гъезул гьоркъоблъиялда бухьараб бербалагьи бижизаби.

3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагьи бижизаби.
4. Цебетлун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. Цалиялдехун гъира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хьвада-члвадиялъул къаглидабазул ва гладамазул глумруялда, гъезул гьоркъоблъиялда бухьараб (ай социалияб) ритлукълъиялъулги эркенлъиялъулги къучлалда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухьинчлеб хасиятти цебетлезаби.
7. Эстетикиял бичлчлиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.
9. Глел башадазда ва цликлкларазда цадахъ хлалтлизеги шулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладклалъай бугеб, дагладулаб ахлвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
10. Хлинкьи гъечлеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къаглидаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалаил ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари.

Метапредметиял х1асилал

1. Ц1алиялзул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гъел т1уразариялзул къаг1идаби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъалаялде ва гъеб масъала т1убазабиялзул шарт1азде балагъун, жиндирго ц1алиялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гъезда хадуб хал кквезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялзулгин символикиял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялзул, ай бухъеналзулал ва нахъг1унт1иялзулал масъалаби т1уразе, каламалзул алатал жигаралда х1алт1изари.
5. Информация балагъиялзул (баян къолел т1ахъаздаса), гъеб бак1ариялзул, гъелда т1ад х1алт1иялзул, гъелзул анализ гъабиялзул, гъеб г1уц1иялзул ва къеялзул, гъелзул маг1на бич1ч1изабиялзул бат1и-бат1иял къаг1идаби х1алт1изари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, бат1и-бат1иял стилалзул ва жанразул текстал бич1ч1ун ц1ализе бажари.
7. Цо ч1ванкъот1арал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел г1аммлъизаризеги, кинал ругониги г1аламатаздалгун т1елазде рикъизеги, цоцада рельтъинаризеги, г1иллаялзулабгин ц1ех- рехалзулаб бухъен ч1езабизеги, гъезда т1аса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял х1алт1аби гъаризе лъай.
8. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалзулъ г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр бук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.

9. Г1аммаб мурад цебе лъезеги гъеб т1убазабиялзул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб х1алт1и щибасда гъоркъоб бикъизе, къот1и-къай гъабизеги, цадахъаб х1алт1уль цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб х1алалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-ч1адиялъе къимат къезеги бажари.
10. Лъилниги рахъ кквеч1ого, щивас загъир гъабураб пикруги х1исабалде босун, даг1ба-раг1и къот1изе бажари.
11. Предметиял ва предметазда гъоркъосел аслиял бич1ч1иял лъай.
12. Ц1алуль жинца къолел лъик1ал яги квешал х1асилазул г1илла бич1ч1изеги, нагагълъун ц1алуль нахъе ккани, гъениса ворч1изеги бажари.

Предметиял х1асилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда бат1и-бат1иял мац1ал ва маданиятал рук1инги, гъел цоцада рухъарал рук1инги, мац1 щибаб миллаталзул аслу кколеблъиги бич1ч1и.
- Мац1 миллияб маданияталзул аслуги г1адамал цоцада рич1ч1иялзул ва гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабиялзул алатги кколеблъи ц1алдохъабазда бич1ч1и; авар мац1 Дагъистаналзул пачалихъияб мац1 кколеблъиги, гъель маг1арулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.
3. Авар мац1алзул (бит1унабиялзул, лексикаялзул, грамматикаялзул, бит1унхъваялзул, лъалхъул ишараби лъеялзул) нормабазул ва каламалзул этикалялзул къаг1идабазул х1акъалзуль авалиял баянал лъай.
4. Инсанасул гражданлъи ва г1аммаб культура бихъизабулеб г1аламат х1исабалда бит1араб к1алзул ва хъвавул каламалдехун лъик1аб бербалагъи бук1инаби.

5. Зах1матал гурел текстал г1уц1улаго, бухьеналъулал масъалаби т1уразаризе, дандекколел мац1алъул алатал т1аса рицизеге, цогидазда к1алъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мац1алъул алатазул х1исаб гъабизеги бажари.

6. Гъалат1ал гъеч1еб хъвай-хъваг1аялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабулеблъи бич1ч1и; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва бит1унхъваялъул къаг1идабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.

7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, раг1и лъугъиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мац1алъул аслиял бут1абазул, гъезул г1аламатазул ва гъел каламалъуль х1алт1изариялъул хаслъабазул х1акъалъуль авалиял баянал лъай.

8. Мац1алъул грамматикиял категориял, гъелъул аслиял бут1аби рат1а рахъизе лъаялъул ва гъезул анализ гъабиялъул бажариял лъугъинари.

Курсалъул материал

Каламалъул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1и.

Г1адатаб гара-ч1вариялъуль цогидаз бицунеб жоялъул маг1на ва мурад бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб калам данд рекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Пасих1го ц1аларал яги художествияб къаг1идаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва куч1дузул маг1на бич1ч1и ва лъурал суалазда рекъон гъезул х1асил бицин. Бицараб маргъаялъул ва хабаралъул х1асилалда т1асан къурал суалазе жаваб гъаби. Аск1ов г1одов ч1ун, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ г1енеккизе бугеб бажари цебет1езаби (ай гъеб каламалъул анализ гъабизеги, данде къот1арун, диалог гъоркъоб къот1изе тунгут1изеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен габиялзул масъала хласил кьолеб куцалда тлубазабиялзе глоло цере лъурал шартлазда ва мурадазда рекъон гаргадиялзул къагӀидаби тласа рици. Диалогалзуль глахьаллъизе лъай.

КӀалъа-ралъай байбихъизе, гьоркъоб къотӀизе тунгутӀизе, лъугӀизабизе ва жиндирго глакълуялдазун жиндехунго раӀ цӀазабизе бажари. Лъилниги, сундулниги хӀакъалзуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, хабар бицине бажари. Каламалзул этикаялзул нормаби (ай салам кьезеги, кьо-мех лъикӀ гьабизеги, тласа лъугъинеге, баркала кьезеги, лъидехунниги гьаригун хитӀаб гьабизеги) лъай. БитӀун абиялзул нормаби ва интонация цӀуни.

ЦӀали.

ЦӀалул текст бичӀчи. Къваригараб материал батиялзул мурадалда тласа бищун цӀали. Тексталуль рихьдагӀо къураб информация бати. Тексталуль бугеб информациялзул къучӀалда цо кинаб бугониги хӀасилалде раӀине. Тексталуль бугеб информациялзе баян кьей ва гьеб гламмлъизаби. Тексталул хӀасилалзул, гьелзул гӀуцӀиялзул ва мацӀалзул хаслъиялзул анализ гьаби ва гьезие къимат кьей.

Хъвадари.

Гигиеналул тӀалабазда рекъон бичӀчӀулеб (бигъаго цӀализе кӀолеб), берцинаб хатӀалъ хъвадаризе лъай. Лъазарурал къагӀидабазда рекъон абун ва тӀаде балагъун хъвай. ЦӀалараб ва гӀенеккун рагӀараб тексталул хласил мухӀканго яги тласа бищун хъвай. Жиндир гӀумруялзуль ккараб лъугъабахьиналзул, сверухъ бугеб тӀабигӀаталъухъ халкквеялзул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гь.ц. хӀакъалзуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, гьитӀиналго харбал херхине.

Хъвай-цӀали малъи

Т1адехун абухъе, хъвай-ц1али малъи г1уц1ун буго к1иго бут1аялдасан:

1. Х1адурлъиялъул заман.

Х1арпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-ц1ализе малъула гъаркылаб аналитикиябгун синтетикияб методалдалъун.

Хъвай-ц1али малъи ккола цадахъаб тадбир: ц1ализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шулалъизе гъабула калам цебет1езабиялъул х1алт1аби т1орит1улаго, ай гъаркъаздасан раг1и, раг1абаздасан предложение, предложениял дандран хабар г1уц1изе ругъун гъарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. Раг1ул маг1наги гъелъул гъаркылаб г1уц1иги цоцада рухъарал рук1ин бич1ч1и.

Раг1уль жалго жидедаго ч1арал гъаркъал рихъизари. Раг1уль гъаркъазул къадар ва тартиб ч1езаби, сипатсуратаблъулалгин символиял схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1а гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъит1инаб бут1а х1исабалда слог. Раг1аби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал.

Ударение. Раг1уль ударение т1аде кколеб бак1 бихъизаби, ударение бугелги ударение гъеч1елги слогал рат1а рахъи,

Раг1абазул слогалъулабгин гъаркылаб анализ гъабизе (раг1уль гъаркъазул къадар ч1езабизе, раг1ул бет1ералда, бакъуль, ахиралда бук1аниги, гъеб гъаракъ бугеб бак1 лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гьаркъал ва х1арпал рат1а рахъи: х1арп гьаркъил ишара ккола. Гьаркъал х1арпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал х1арпал. Ъ гъаракъ ва х1арп. Ы х1арп. Гъез т1убалекъ хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (х1арпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

Ц1али.

Слогалккун ц1алиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва раг1абиккун цок1алаяб ц1али. Раг1аби, раг1абазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бич1ч1ун ц1али. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация ц1унун, ц1али.

Зах1матал гурел гъит1инал текстал ва куч1дул бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялъул бажари цебет1езаби. Живго жиндаго ч1ун яги муг1алимасул кумекалдалъун ц1алараб текст, такрар гъабун (ай ц1идасан), бицин.

Раг1аби, къокъал предложениял, зах1матал гурел г1ит1инал текстал г1едег1ич1ого бит1ун ц1ализе ругъун гъари. Муг1алимас абун яги т1аде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, бит1унхъваялъул къаг1идабиги ц1унун, ц1ализе ругъун гъари.

Хъвадари.

Хъвадарулаго бит1ун г1одор ч1езе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам бит1ун кквезе лъимал ругъун гъари. К1удиял ва гъит1инал х1арпал бит1ун хъвазе ва гьел раг1абазуль цолъизаризе бажари.

Гигиеналъул нормабиги ц1унун, х1арпал, слогал, раг1аби, предложениял хъвазе ругъун гъари. Бац1ц1адаб ва бич1ч1улеб (ай бигъаго ц1ализе к1олеб) хат1аль хъвадаризе лъай.

Цин муглалимас тетрадазда кьурал, цинги азбукаядла ругел раглаби ва предложениял, тладе балагьун, хъвазе лъай. Муглалимас абурал раглухъе хъвалел раглаби ва гьединал раглабаздаса данде гьарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, тладе балагьун битлун хъваялъул тартиб ва къагъидаби лъай.

Хларпаздалъун рихъизаруларел графикал глаламатаз (ай раглабазда гьоркъоб хутлараб члобогояб баклалъ, раглаби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) тлубалей хъулухъ бичлчи.

Рагли ва предложение.

Рагли анализ гъабиялъул материал ва цлех-рех гъабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бичлчи. Раглул лексикаб магнаядла хадуб халкквей. Рагли гьаркъаздасан глуглун буклулеблъи лъай. Цоцазулгун гьоркъоблъи гъабиялъуль раглул бугеб клвар лъай. Предметал, предметазул глаламатал ва предметазул ишал рихъизарулел раглаби каламалъуль битлун хлалтизаризе бажари.

Раглаби ва предложениял ратларахъизе бажари. Предложениялъуль раглаби ратла гьаризе, гьезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъуль интонация цлунизе лъай.

Битлунхъвай.

Тлоцесесеб классалда гьал хадусел битлунхъваялъул къагъидабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъл х1арпаздалъун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Текстальул х1акълъуль авалияб бич1ч1и. Текстальуль предложениял рат1а гъари. Текстальуль предложениял цолъизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1ч1и. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалъун каламалъул х1акълъуль авалияб бич1ч1и лъугъин. Схемазул кумекалдалъун калам маг1на бутел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялъуль ккарал лъугъа-бахъиназул, х1аязул х1акълъуль, сюжетияб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал къезе, куч1дул рек1ехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъуль х1алт1изаризе, рек1ехъе лъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

Авар мац1алъул курс

класс (34 саг1ат, анкъида жаниб 1 саг1ат)

К1иабилеб классалда малъараб материал такрар гъаби.

Мац1алъул ва каламалъул бут1а х1исабалда текст, предложение ва раг1и.

Предмет, предметалъул г1аламатал ва предметалъул ишал рихъизарулел раг1аби.

Гъаркьал ва х1арпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркьал. Е, Ё, Ю, Я рагъарал х1арпал. Геминатал ва лабиалиял гъаркьал.

Предложение. Раг1абазул дандрай.

Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде балагъун, предложениялъул тайпаби: хабарияб, суалияб ва т1алабияб.

Интонациялде балагъун, ах1ул предложение.

Предложениялъул бет1ерал членал: подлежащее, сказуемое ва бит1араб дополнение.

Предложениялъул бет1ерал гурел членал.

Предложениялъуль раг1абазда гъоркьоб бугеб бухъен. Г1адатал т1ирит1арал ва т1ирит1ич1ел предложениял.

Предложениялъул ахиралда т1анк1, суалияб ва ах1ул ишара. Г1адатал ва журадал предложениял.

Раг1абазул дандрай. Раг1абазул дандраязуль аслиябги нахъбилтълъарабги раг1и. Раг1абазул дандраязуль раг1абазда гъоркьоб бугеб бухъен.

Текст

Текст, тексталъул г1аламатал: тема, аслияб пикру загъир гъаби, ц1ар лъей.

Раг1ул г1уц1и

Маг1на г1агарал раг1аби. Раг1ул маг1наял бут1абазул (кьибилалъул, ахиралъул, аслуялъул ва суффиксалъул) х1акъалъулъ г1аммаб бич1ч1и. Ахиразул кумекалдалъун раг1ул форма хисиялда ва суффиксазул кумекалдалъун ц1иял раг1аби лъугьиналда хадуб хал кквей. Кьибил цоял раг1аби ва цого цо раг1ул формаби (дандекквей).

Раг1ул аслуялъулъ кколел рагъарал ва рагъукъал гъаркъазул хиса-басиял (лъай-хъвай гъаби).

Лексика

Раг1ул лексикяб маг1на (г1аммаб бич1ч1и). Г1емер маг1наялъулал раг1аби. Бит1араб ва хъвалсараб маг1наялда раг1аби х1алт1изари. Синонимал. Антонимал.

Каламалъул бут1аби

Предметияб ц1аралъулгун, прилагательноялъулгун, глагоалъулгун, рик1к1еналъулгун, ц1арубак1алъулгун, наречиялъулгун г1аммаб лъай-хъвай гъаби.

Предметияб ц1ар. Предметияб ц1аралъул маг1на, гъелъие лъолел суалал ва предложениялъулъ гъелъ т1убалел хъулухъ. Хасал ва г1аммал предметиял ц1арал. Хасал предметиял ц1аразул бет1ералда к1удияб х1арп. Предметияб ц1аралъул жинс: чиясул, ч1ужуялъул ва гъоркъохъеб.

Предметияб ц1аралъул цолъул ва г1емерлъул форма. Г1иц1го цолъул формаялда х1алт1изарулел яги г1иц1го г1емерлъул формаялда х1алт1изарулел предметиял ц1арал.

Предметиял ц1арал падежазде свери (асл.п., акт.п., хас.п., кьов.п. ва жинда п.).

Прилагательное. Прилагательнаялзул маг1на, гьелъие лъолел суалал ва предложениялзулъ гьелъ т1убалел хьулухъ. Прилагательнаялгун предметиял ц1арал рухъун рук1ин. Цого яги г1ага-шагараб маг1наялзулги г1аксаб маг1наялзулги прилагательнаял. Прилагательнаял-антонимал каламалзулъ х1алт1изари. Прилагательнаял жинсазде хиси. Прилагательнаял формабазде хиси.

Рик1к1ен. Рик1к1еналзул маг1на ва гьелъие лъолел суалал (чан? чанабилел? чанабилей? чанабилев? чанабилел?). Къадаралзул ва иргадул рик1к1енал ва гьезул бит1унхъвай.

Глагол. Глаголалзул маг1на, гьелъие лъолел суалал ва предложениялзулъ гьелъ т1убалел хьулухъ. Жинсиял ва жинсиял гурел глагодал (лъай-хъвай гъаби). Жинсиял глагодал предметияб ц1аргун рекъон ккей.

Глаголалзул мурадияб форма. Глаголал заманабазде хиси: бач1унел, гъанже, араб, г1ахъалаб заман. Цого яги г1агашагарал маг1наялзул глагодалги г1аксаб маг1наялзул глагодалги (синонимал и антонимал). Цо ва г1емер маг1наялзул глагодал. Бит1араб ва хъвалсараб маг1наялзул глагодал каламалзулъ х1алт1изари.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби. Тексталзул (яги каламалзул) тайпабазул г1аммаб бич1ч1и: хабарияб текст, сипатияб текст, пикрияб текст. Ишалзулабги художествиябги калам. Ц1алараб текст бут1абазде биххизе ва гьезда ц1арал лъезе бажари. Киназго цадахъ яги жинцаго г1уц1араб планалда рекъон, хабарияб изложение хъвай. Сюжет гьеч1елги сюжеталзулалги суратаздаса харбал херхине лъай (бицунги хъванги).

х1акъалъуль къокъго бицине бажари.

Лъилниги, сундулниги х1акъалъуль сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, къокъаб сочинение хъвазе лъай.

Жиндир ишазул х1акъалъуль гъит1инабго кагъат хъвазе лъай.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал лъазаби.

Текст ва предложение. Раг1ул маг1наял бут1аби. Каламалъул бут1аби.

Берцинго хъвай. Берцинго хъвазе, хат1 куцазе цересел классазда щвараб бажари щула гъаби. Хъвазе зах1матал гъит1инал ва к1удиял х1арпазул ва гъезул цолъиязул мисалиял группаби:

1) з, к, ж, в, ч, б, д, у, я, к1, къ, къ, кв;

2) Г, П, Т, Р, З, Е, Ю, У, Д, Ф, К, В, К1, Къ, Къ, Кв;

3) Пп, Чч, Рр, Вв, Ее, Зз, Уу, Къкъ, Къкъ, К1к1, Кв, ккв, Ол, ое, во, вл, се, ква, х1у, х1о, гъа, гъе, гъо, ц1, Щв, Х1а, Гъи, Гъо, Т1а, Ге, Бе, К1а.

Гъит1иналго текстал, предложениял, раг1аби берцинго ва рац1ц1адго хъвазе ругъун гъари.

Бит1ун хъвазе зах1матал раг1аби: х1укму, сих1ру, макру, г1азу, маг1у, макъу, сабру, г1акълу, рагъу, квердаххелал, квасквас, габурбухъ, риц1игъвет1, риц1имах1у, г1ачимухъ, ц1оросарик1к1, ц1умагъеду, ордек, председатель, приказ,

глададакьад, эбел-инсул, костюм, кийихъан, кикленкь, киабилеб, анцила лъабабилеб, анцила шуго.

Курс лъабабун лъугун хадуб кьолел хисилал.

Написал хисилал:

- школалдехун ва цалиялдехун бугеб бербалагьи циккинаби;
- мугалимасул, цадахь цалулел гьалмагъабазул ва эбел-инсул рахъалъан щвараб кьиматги хисабалде босун, жинца жиндиего кьимат кьезе бажари;

- инсанасул напсалъул лъик1аб хасиятги обществоялда г1адамазул г1умруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб рахъ лъалеблъиги бихъизабулел к1вар ва маг1на бугел мурадал цере лъей.

Метапредметиял х1асилал:

- рахъдал мац1 гъваридго лъазабиялдакъун сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1и;
- цо сундулниги анализ гъабизеги, гъеб г1аммлъизабизеги, т1елазде бикъизеги, релъгъаралда дандекквезеги, гъелтъулъ къвариг1араб жо балагъизеги, гъеб хисизеги бугеб бажари лъугъин;
- информациялъулаб культуралялда бухъарал (ай ц1ализе, хъвадаризе, ц1алул т1ехъгун х1алт1изе бугел) бажариял куцай;
- цо сундулниги план гъабизе, гъелда хадуб хал кквезе, гъелтые къимат къезе, мух1канго мурад лъезе, гъалат1ал рит1изаризе бугеб бажари лъугъин;
- мац1алъул бечелъи бич1ч1и ва шулияб гъоркъоблъи гъабизе гъелдаса пайда босизе бажари;
- хурхен гъабиялъул бат1и-бат1иял масъалаби т1уразариялъе г1оло каламалъул ва мац1алъул алатал х1алт1изаризе щвалде щун лъай;

Предметиял х1асилал:

Рахъдал мац1алъул курс лъазабулаго, лъабабилеб классалъул ц1алдохъаби ругъунлъула:

- авар мац1алъе хасиятал гъаркъал (х1арпал): х1, гъ, къ, къ, m1 ва гъ. ц., гъединго геминатал ва лабиалиял гъаркъал рихъизарулел х1арпал къосинч1ого рит1ун рахъизе ва гъел гъорлъ ругел раг1аби, предложениял, гъалат1 биччач1ого, чвахун ц1ализе;

-

- раг1аби, предложениял, 40–50 раг1и бугел текстал, гьалат1ал риччач1ого, бит1ун хьвазе;
- раг1ул фонетикияб разбор гьабизе: раг1аби слогазде риххизе, ударение бугелги гьеч1елги слогал рат1а рахьизе, рагьарал ва рагьукьал х1арпал ратизе, раг1улъ гьезул кьадар ч1езабизе;
- раг1ул г1уц1иялъул разбор гьабизе (кьибил, аслу, суффикс, ахир рат1а рахьи); бат1и-бат1иял каламалъул бут1абазул кьибил цоял раг1аби т1аса рищизе;
- каламалъул бут1аби ва гьезул грамматикиял г1аламатал рихьизаризе;
- предметиял ц1аразул г1емерлъул форма лъугьинабизе;
- предметиял ц1арал падежазде сверизаризе;
- предметияб ц1аралъул жинсалда ва формаялда рекъон прилагательнаял жинсазде ва цолъул ва г1емерлъул формаялде хисизе;
- кьадаралъул ва иргадул рик1к1енал цоцаздаса рат1а рахьизе ва гьел бит1ун хьвазе;
- глагодал заманабазде хисизе;
- текстазулъ синонимал ва антонимал ралагьизе ва х1алт1изаризе (терминал чара гьеч1ого лъазе кколаро);
- предложениялда жаниб суалаздалъун раг1абазда гьоркьоб бухьен ч1езабизе, раг1абазул дандраял ратизе;

- предложениязул синтаксисияб разбор гъабизе (жидеца бицунеб жоялзул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениязул тайпаби рихъизаризе, бетлерал ва бетлерал гурел членал ратла рахъизе, суалазул кумекалдалъун гъезда гъоркъоб бухъен члезабизе, гладатаб тлибитлараб ва клиго предложениялдасан глуцлараб жубараб предложение бихъизабизе);
- предложениялзул интонация цлунизе;
- текст бутлабазде биххизе, магина бугеб тексталзул бутла цлияб мухъидаса хъвазе;
- тексталзуль предложениязда гъоркъоб бухъен члезабизе;
- темаялда мугъги чиван, тексталье цар лъезе, тексталзул аслияб пикру загъир гъабизе;
- раглабазул дандраялзуль аслиябги нахъбилълъарабги рагли батизе;
- киназго цадахъ глуцлараб планалда рекъон ругъунлъиялзул изложение хъвазе;
тексталзул тайпа бихъизабизе, ай хабариял, сипатиял ва пикриял текстал цоцаздаса ратла рахъизе;
- цебекунго хладурлъиги гъабун, тлабиглаталухъ халкквеялзул хлакълзуль, сюжетияб сураталда тласа сочинение хъвазе;
- лъилниги, сундулниги хлакълзуль сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялзуни жиндирго пикру загъир гъабун, текст глуцлизе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
3 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихъзабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Програм мияб къо	ХIужжаял ъул къо	
1.	Калам. Текст. Предложение. РагIи.	МацIалъул ва каламалъул бутIа хIисабалда текст, предложение ва рагIи. Предмет, предметалъул гIаламатал ва предметалъул ишал рихъизарулел рагIаби.	1			XI. 10 гъум. 8
2.	Гъаркъал ва хIарапал.	Гъаркъал ва хIарпал. Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратIа рахъулаго, рагIабазул гъаркъилабгин хIарпалъулаб анализ. ХIарпазе характеристика къей. Е, ё, ю, я рагъарал хIарпал. Авар мацIалда гъезул бугеб кIвар ва хаслъи.	1			XI. 22 гъум. 13
3.	Геминатал ва лабиалиял гъаркъал.	Геминатал ва лабиалиял гъаркъал. Гъел гъаркъал битIун цIализе ва гъел рихъизарулел хIарпал битIун хъвазе бугеб бажари шула гъаби.	1			XI. 28 гъум. 15

4.	Предложениялъул хІакъалъуль баян.	Предложениялъул хаслъабазда хадуб хал кквей. Къурал рагІабаздаса предложениял гІуцІи. Сураталдасан магІнаялъул рахъалъ цоцазда рухъарал предложениял гІуцІи.	1			X1. 32 гъум. 18
5.	Хабариял, суалиял ва тІалабиял предложениял.	Жидеца бицунѐб жоялъул мурадалде балагъун, предложениялъул тайпаби: хабарияб, суалияб ва тІалабияб.	1			X1. 41 гъум. 22

6.	АхІул предложение.	Интонациялде балагъун, ахІул предложение.	1			X1. 46 гъум. 25
7.	Предложениялъул бетІерал ва бетІерал гурел членал. Предложениялъуль рагІабазул бухъен.	Предложениялъул бетІерал членал: подлежащее, сказуемое ва битІараб дополнение. Предложениялъул бетІерал гурел членал. Предложениялъул грамматикаияб аслу. Предложениялъуль рагІабазда гъоркъоб бугеб бухъен.	1			X1. 65 гъум. 35

8.	Раг1абазул дандрай.	Раг1абазул дандрай. Раг1абазул дандраязуль аслиябги нахъбилтъгъарабги раг1и. Раг1абазул дандраязуль раг1абазда гъоркъоб бугеб бухъен.	1			X1. 70 гъум. 37
9.	Раг1ул г1уц1и. Маг1на г1агарал раг1аби.	Раг1ул г1уц1и. Маг1на г1агарал раг1аби. Раг1ул г1аммаб бут1а ва г1аммаб маг1на.	1			X1. 74 гъум. 40
10.	Раг1ул ахи рва аслу.	Раг1ул ахир ва аслу. Ахиразул кумекалдалъун раг1ул форма хиси.	1			X1. 89 гъум. 46
11.	Суффикс.	Суффикс. Суффиксазул кумекалдалъун ц1иял раг1аби лъугъин.	1			X1. 94 гъум. 48
12.	Раг1ул аслуялъуль гъаркъазул хиси.	Раг1ул аслуялъуль кколел рагъарал ва рагъукъал гъаркъазул хиса-басиял.	1			X1. 104 гъум. 52
13.	Диктант.	Грамматикиял т1адкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

14.	Каламалъул бутлаби.	Авар мацIалъул каламалъул бутлаби: предметияб цIар, прилагательное, глагол, рикIкIен, цIарубакI ва наречие. Каламалъул бутлаби цоцаздаса ратIарахъи. Каламалъул бутлабазул синтаксисияб роль.	1			X1. 118 гъум. 58
15.	Преетметияб цIар.	Предметияб цIаралъул магIна, гъелъие лъолел суалал ва предложениялъуль гъель тIубалел хъулухъ.	1			X1. 128 гъум. 64
16.	ГIаммал цIарал.	ГIаммал предметиял цIаразе баян къей.	1			X1. 132 гъум. 66
17.	Хасал цIарал.	Цо-цо предметиял цIарал гIаммаллъунги хасаллъунги рукIунеллъи лъазаби. Хасал предметиял цIаразул бетIералда кIудияб хIарп хъвазе кколеблъи бичIчIи къей.	1			X1. 140 гъум. 70
18.	Предметияб цIаралъул жинс.	Предметияб цIаралъул жинс: чиясул, чIужуялъул ва гъоркъохъеб. Предметиял цIаразда рухъарал рагIабазул жинсиял гIаламатаздакъун жинс чIезабизе ругъунлъи.	1			X1. 155 гъум. 75

19.	Ругъунлъиялъул изложение.	Хабарияб текст (гламмаб бичлчи). Хабарияб тексталъул изложение № 154 гъум. 74 хъвай.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
20.	Предметияб цлар формабазде хиси.	Предметияб цларлъул цолъул ва глемерлъул форма. Глициго цолъул формаялда хлалтизарулел яги глициго глемерлъул формаялда хлалтизарулел предметиял цларал.	1			X1. 165 гъум. 80
21.	Предметияб цлар падежазде свери.	Предметиял цларал падежазде (асл.п., акт.п., хас.п., кьов.п. ва жинда п.) свери. Падежазул хаслабазда хадуб хал кквей. Суалаздалъун раглабазул дандраялъулъ ва предложениялъулъ предметияб цларалъул падеж члезаби.	1			X1. 180 гъум. 87

22.	Прилагательное.	Прилагательнаял магІна, гьеліе лъолел суалал ва предложениялؤلъ гьелъ тІубалел хъулухъ. Прилагательнаялун предметиял цІарал рухъун рукІин. Цого яги гІага-шагараб магІнаялؤلги гІаксаб магІнаялؤلги прилагательнаял. Прилагательнаял-антонимал каламалؤلъ хІалтІизари.	1			X1. 195 гъум. 93
23.	Ругъунлъиялؤل сочинение.	Сипатияб текст гІуцІи ва сочинение хъвай.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.
24.	Прилагательнаял жинсазде хиси.	Прилагательнаял (ч.ж., чІ.ж.,гъ.ж.) жинсазде хиси. Сипатияб текст, гьелؤلъ прилагательнаялؤل бугеб кІвар	1			X1. 205 гъум. 98
25.	Прилагательнаял формабазде хиси.	Прилагательнаял формабазде хиси. Тексталؤلъ ва предложениялؤلъ прилагательнаязул цолؤل ва гІемерлؤل форма бихъизабизе лъай.	1			X1. 211 гъум. 101

26.	Рикlкlен.	Рикlкlеналъул магlна ва гъелъие лъолел суалал (чан? чанабилеб? чанабилей? чанабилев? чанабилел?). Къадаралъул ва иргадул рикlкlенал ва гъезул битlунхъвай.	1			X1. 220 гъум. 106
27.	Глагол.	Глаголалъул магlна, гъелъие лъолел суалал ва предложениялъулъ гъелъ тlубалеб хъулухъ. Жинсиял ва жинсиял гурел глагодал (лъайхъвай гъаби). Жинсиял глагодал предметияб цlаргун рекъон ккей. Глаголалъул мурадияб форма.	1			X1. 243 гъум. 115
28.	Глаголал заманазде хиси.	Глаголал заманабазде хиси: бачlунеб, гъанже, араб, гlахъалаб заман.	1			X1. 249 гъум. 118
29.	Араб заман.	Глаголазул араб заманалъул гlадатияб ва составияб форма.	1			X1. 254 гъум. 120
30.	Бачlунеб заман.	Глаголазул бачlунеб заманалъул гlадатияб ва составияб форма.	1			X1. 261 гъум. 123

31.	Г1ахъалаб заман.	Глаголазул г1ахъалаб заманалъул хаслъи ва гъелъие бич1ч1и къей.	1			X1. 266 гъум. 125
32.	Гъанже заман.	Суалазул кумекалдалъун гъанже заманалъул глаголал рат1а гъаризеги цогидал заманаздаса гъел лъугъинаризеги ругъун гъари.	1			X1. 281 гъум. 131
33.	Лъаг1алида жаниб малъараб материал такрар гъаби.	Текст ва предложение. Раг1ул маг1наял бут1аби. Каламалъул бут1аби.	1			X1. 295 гъум. 137
34.	Контролияб диктант.	Грамматикиял т1адкъаялгун контролияб диктант.	1			

Рабочая программа по аварской литературе в 3 классе на 2023-2024 учебный год

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 3 классов
под редакцией Х1.С.Вакилов Москва Санкт-Петербург «Просвещение»
2019 год.

Литературияб ц1али

Программаялъе баян

Программа х1адур гьабунa байбихъул школадa т1уразаризе х1исабалде росарал х1асилазулги, обществоялда чиясул хъвада-ч1вадиясул къаг1идабазда бухъараб концепциялъулги, Байбихъул школалъул лъай къеялъул федералияб пачалихъияб стандарталъулги къуч1алда.

Литературияб ц1али байбихъул школалъул системаялда аслиял предметаул цояб ккола. Гьелъ рахъдал мац1алда ц1алиялъул махщел ва тексталда т1ад х1алт1иялъул бажари лъугъинабула, художествияб литература ц1алиялде интерес бижизабула ва лъимералъе рух1ияб ва эстетикияб тарбия къезе, гьесул г1акълу цебет1езабизе квербакъула. Гьединго литературияб ц1алиялъул курс т1адег1анаб даражаялда лъазабиялъ рес къола байбихъул классазул цогидал предметада лъик1ал х1асилал рихъизаризе.

Байбихъул школалъул литературияб ц1алиялъул курс буссун буго гьал хадусел мурадал т1уразариялде:

- бич1ч1ун, бит1ун, чвахун ва пасих1го ц1ализе гъваридго лъазabi; бат1ибат1иял тайпабазул текстада т1ад х1алт1изе бажаруледухъ, калам цебет1езabi; т1ехъалдехун ва ц1алиялдехун бугеб интерес щулалъизabi; ц1алиялъул даража борхизabi ва, жалго жидедаго ч1ун, асарал ц1алиялъулъги къвариг1араб т1ехъ т1аса бищиялъулъги х1албихъи бук1инаби;
- художествиябгин творчествоялъулаб ва нахъг1унт1иялъулаб пагъмуги, художествиял асарал ц1алулаго, чидае рек1ел асар загъир гъабизе бугеб бажариги цебет1езabi; раг1удехун берцинаб (эстетикияб) балагъи лъугъинаби ва художествияб асар бич1ч1изе бажари;
- художествиял асараздалъун байбихъул классазул ц1алдохъабазул рух1ияб х1албихъи бечелъизabi; рух1ияб асаралъул ва гъудуллъиялъулги, жавабчилъиялъулги, лъик1лъиялъулги, рит1ухълъиялъулги х1акълъулъ бич1ч1иял куцай; Дагъистаналъул ва цогидал миллатазул культураялъул адаб-хъатир гъабизе ц1алдохъabi куцай.

Байбихъул школалда предмет х1исабалда литературияб ц1алиялъ лъимал ц1ализариялъул гуребги, гъезие тарбия къеялъулги масъалаби т1урала.

Ц1алдохъабазул ригъалъе хасал, рух1ияб ва эстетикияб рахъалъ бечедал художествиял асараз ц1алдохъабазе к1удияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго г1адамазе, ай т1олабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда аслияб куцалъ к1вар къола ц1ализе бугеб бажари лъугъинабиялде ва лъималазул калам цебет1езабиялде. Ц1алдохъабаз гъваридго лъазабула бич1ч1ун ва пасих1го ц1ализе, жалго жидедаго ч1ун, текстал ц1ализе; гъел ругъунлъула т1ехъалъул х1асил бич1ч1изе ва гъелдаса сверухъ бугеб т1абиг1аталъул х1акъалъуль щвараб лъай г1ат1илъизабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лъазабулаго, ц1алдохъабазул хурхен гъабиялъулаб культураялъул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лъугъуна монолог ва диалог г1уц1изеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1изеги, жалго жидедаго ч1ун, учебникалъул баян къолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразуль къвариг1араб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда ц1алдохъан ругъунлъула бит1ун, гъалат1ал риччач1ого, ц1ализе. Бит1ун, чвахун ц1ализе бажарулеб лъимералъе гъоркъоса къот1ич1ого т1ахъал ц1ализе рокъула, гъесда лъала текстал ц1алиялъул ва гъелгун х1алт1иялъул къаг1идаби, гъединго гъесда бажарула ц1аларал асаразул х1асил бич1ч1изе, живго жиндаго ч1ун, жиндие къвариг1араб т1ехъ т1аса бищизе ва гъелъие къимат къезе.

Литературияб ц1алиялъул курсалъ ц1алдохъабазул художествиял асарал ц1алиялде интерес бижизабула. Ц1алдохъаби ругъунлъула поэзиялъулаб раг1ул берцинлъи бич1ч1изе, раг1ул искусствоялъул сипат-сураталъе къимат къезе.

Къокъго абун, «Литературияб цали» абураб предметаль байбихъул классазда глемерал, кIвар бугел масъалаби тIурала ва гьитIинаб лъимер гьоркъохъеб школадда лъикI цIалдесе хIадур гьабула.

Курсалъул гIаммаб характеристика

ЦIалул дарсал гьарула тIоцебесеб классалдаса байбихъун (хIарпал малъулеб заман лъугIун хадуб), гьоркъоса къотIичIого, ункъабилеб класс лъугIизегIан. ЦIализе ругъун гьарулаго, мугъчIвай гьабула, тIоцебесеб классалда «Азбука» малъулаго, лъималазе щвараб лъаялдеги бажариялдеги.

ЦIалул курс гIуцIун буго магIарулазул, гIурусазул ва дагъистаналъул цогидал миллатазул хъвадарухъабазул ва шагIирзабазул художествиял асараздасан. Гьединго цIалул курсалъуль къун руго гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асаралги. Художествиял ва гIелмиялгин нахъгIунтIиялъулал асарал дандекквеяль квербакъула литературияб искусство жеги гъваридго бичIчIизе.

Литературияб цIалиялъул хIасил программаялъуль гьал хадусел бутIабазде бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталда тIад гьабулеб хIалтIул тайпаби;
3. Художествияб асаралда тIад хIалтIи;
4. ЦIализе кколел асарал. ЦIалиялъул культура.

ТIоцебесеб «**Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура**» абураб бутIаялъуль хъвазе ва цIализе, гIенеккизе ва гаргадизе бугеб бажариялде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллъиялде кIвар буссиначун буго.

Программаяль тIалаб гьабулеб буго щибаб цIалул дарсазда битIун, чвахун, бичIчIун ва пасихIго цIалиялъул бажари камил гьабизе. Гьединаб бажари лъугъуна батIи-батIиял асарал, гьезул бутIаби гьоркъоса къотIичIого цIалиялдалъун.

Лъабабилеб классалда текстал рагIабиккун ритIун, ричIчIун ва чвахун цIалула. ЦIалулаго, логикияб ударение лъезе, кколелъуб лъалхъи гьабизе, интонация цIунизе. ЦIалул хехлъи минуталда жаниб 50–60 рагIуде бахуна.

Ціалізе мал'гьялда цадахъ программаля к1вар буссинабула нак'ыталъе г1ахьалл'и г'ябулев чиясда г1енеккизе, гьес бицараб жоял'ул анализ г'ябизе, гьелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бах'изе, гьединго бицараб жо мух1кан г'ябизе, суалал кьезе бугеб бажари л'гьинабиялде.

Программаляда к'ураб материалалъ квербак'ула гаргадизе (ай жиндирго пикру заг'ир г'ябизе, суалал л'езе ва г'езие жавабал кьезе, диалогал'уль г1ахьалл'изе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдох'яби руг'унл'ула жидеда цебе мурад л'езе, бицунеб жоялда хадуб халккeze, г'ельие к'ымат кьезе, цогидазухъ сабурго г1енеккизе ва гь.ц. Программаляда к1удияб к1вар к'ола х'вазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдох'яби руг'унл'ула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул к'уч1алда изложениял ва к'ок'ьал сочинениял х'вазе.

Программалял'ул к1иабилеб бут1аял'уль ц1алдох'ябаз л'ай-х'вай г'ябула **тексталда т1ад г'ябулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гьел руг'унл'ула текст бут1абазде биххизе, гьел бут1абазда ц1арал л'езе, план г1уц1изе, ц1алараб текст к'ок'ьго ва т1убанго бицине, текстал'уль аслияб пикру жидерго раг1абаздал'ун заг'ир г'ябизе. Ц1алдох'ябазда л'ала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гьезда бажарула текстал'ул х1асилги бет1ерги цоцазда рух'изе, ц1алул, г1елмиялгин нах'г1унт1иял'улал ва художествиял текстал рат1арах'изе, гьезул бугеб к1вар бих'изабизе. Программалял'уль хасаб бак1 к'ола **художествияб асаралда т1ад г'ябулеб х1алт1иял'ь**. Л'ымал руг'унл'ула художествиял ва нах'г1унт1иял'улал текстазуль дунял бих'изабулел к'яг1идаби цоцаздаса рат1арах'изе (муг1алимасул кумекалдал'ун), художествиял ва г1елмиялгин нах'г1унт1иял'улал текстазул хасл'яби рич1ч1изе, жалго бет1ерг'анал текстал г1уц1изе.

Ц1алдох'яби руг'унл'ула художествияб асар бич1ч1изе ва г'ельие к'ымат кьезе, гьеб г1елмиялгин нах'г1унт1иял'улал асараздаса бат1абах'изе. Гьезда л'ала художествиял асаразул хасл'яби.

Программаляда к'ураб материалалда рек'юн л'ымалаз чара гьеч1ого г'ябизе к'ола художествиял асаразул г1адатияб анализ: цин ц1алдох'ябаз текст т1убанго л'язабула, цинги гьеб ц1алула ва г'ельул анализ г'ябула, хадуб,

художествиябгин эстетикияб кыматги кюн, байбихьи ва ахир, загьир гябураб аслияб пикру тесталъул хласилалда ва цларалда дандеги ккун, цлидасан гьеб тексталде клвар буссинабула.

Художествиял асаразул анализ гябулаго, цлалдохьабаз лъугьабахьиначул тартиб члезабула, героязулгун ва гьез гьарурал ишазулгун лъайхъвай гябула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагьи рагьула, цлалараб жоялъул аслияб пикру загьир гябула. Гьединаб анализалъ квербакьула моралиябгин рухлиияб бечелъи (ай гьудуллъи, адабхлурмат, лъиклъи ва тлалаб-агъаз гяби щиб кколебали) бичлчлизе.

Программаялъул бугеб материалалъ сверухъ тлабиглаталдаги хлайваназул хьада-члвадиялдаги хадуб халкквеялда бухьараб бажариги цебетлезабула.

«Цлализе кколел асарал. Цлалиялъул культура» абураб бутлаялъул рихьизарун руго батли-батлиял темаби ва гьезда тласан цлализе кколел асарал. Цлалдохьабаз цлализе кколел асаразда гьорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул рагълул устарзабаз хъварал, лъималазул глумруялде глагарал, глисинал, художествиял ва глелмиялгин нахъглунтлиялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литературалялъул киналго аслиял жанрал: маргяби, кучлдул, харбал, абиял, кицаби, бицанклаби, драмаялъулал асарал ва гь.ц.

Гъаниб кьураб тематика байбихьул школалъул глелалъул лъималазде глагараб буго. Тематикалялъул хласилалъ сверухъ бугеб дунялалдехун интерес бижизабула, лъималазул клвар буссинабула жидерго глел бащадаздехун ва цликклараздехун, тлабиглаталдехун, тарихалдехун, нильер ватланалъул культуралялдехун бугеб гьоркъоблъиялде, гьединго тематикалял рес кьола батли-батлиял авторац цого цо тематикаялда тласа хъварал асарал дандекквезе. Цлализе кьураб тематикалял лъимералъул сверухъ дунял бичлчлизе бугеб интерес глатилъизабула, цлализе бугеб махщел цликкланабула ва цлалиялъул культура лъугьинабула. Гьелда тладеги, цлализе кьурал асарац клудияб кумек гябула лъималазе рухлииябгин эстетикияб тарбия кьезе.

Курс лъуглун хадуб кьолел хласилал Написял хласилал

1. Жиндирго Ватланалде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гьезул тарихалде клудияб рокьи бижизаби.

2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго бат1ияб пикруялдехун ц1уна-къараб балагъи бижизаби.
3. Ц1алиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухьинч1еб хасиятги цебет1езаби.
5. Эстетикияб бич1ч1и лъугъинаби.
6. Цогидал г1адамазе кумекалъе х1адурав, ният лъик1ав, х1алхъублъи гъеч1ев, г1адамазе лъик1лъи гъабулев инсан вахъинави.
7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гъоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.
8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.
2. Сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухъен гъабизеги каламалдаса пайда боси.
3. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.
4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гъел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада релълъинаризе лъай.
5. Предметазул ва предметада гъоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гъоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гъ. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гъесул культуралялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикиял (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъуль бицунел) предметада гъоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.

6. Ціалялда цере лъурал мурадал ва масъалаби ричічизе ва гьел тіуразаризе лъай.
7. Цебе лъураб масъалайла рекъон ціалялда хурхарал хіалтілаби планалда росизе, гьезда хадуб хелкквезе ва гьезие кьимат кьезе бугеб бажари лъугьинаби.
8. Ціалуль жиндирго лъикіал яги квешал хіасилал рихьизе бугеб бажари лъугьинаби.
9. Цебе лъураб мурад тіубаялъе гіоло цадахъ хіалтіизе бажари.

Предметиял хіасилал

1. Литература тіолабго дунялалъулаб ва миллияб культура гіадин бичічіи, гьель рухіяб бечелъи ва гіадалатал ціунулеллъи лъай.
2. Тіехъ культурияб бечелъи букіин бичічіи.
3. Рагіул искусство гіадин художествиял асараздехун бербалагъи букіинаби.
4. Магіулазул ва Россиялъул цогидал миллатазул литературайлъул рухіяб бечелъи бичічіи.
5. Инсан цевтіезавиялъе литературайлъул бугеб ківар бичічіи; Ватіаналъул ва гьелъул халкъалъул, сверухъ тіабигіаталъул, культураялъул, лъикілъи-квешлъияйлъул, гьудул-гьалмагълъияйлъул, ритліухълъияйлъул хіакъалъуль бичічіи лъугьинаби; гьоркъоса къотіичіого ціалдезе кколеблъи бичічіи.
6. Ціалялъул бугеб ківар бичічіи; ціалялъул батіи-батіял тайпабаздаса пайда боси (лъай-хъвай гъабиялъул, аслияб жо балагъияйлъул, тіасабищул, лъазабияйлъул); героязул хъвада-чівадиялъе кьураб кьимат хіужжабаздалъун къучіаб букіин бихьизабизеги, гьоркъоб лъураб жоялда тіаса жиндирго пикру загьир гъабизеги, текстазул батіи-батіял тайпаби ричічизеги, гьезие кьимат кьезеги бажари.
7. Жиндие къваригіараб литература, живго жиндаго чіун, цогидазул кумек гьечіого, тіаса бищизеги цебе букіаралдаса ціикікіараб информация бичічизе ва щвезе баян кьолел тіахъал (источникал) хіалтіизаризеги бажари.

8. Батли-батлиял текстазул анализ гъабизе, ай гиллаялъулабгин цлехрехалъул бухъен члезабизеги, асаралъул аслияб пикру загъир гъабизеги, текст бутлабазде биххизеги, гъел бутлабазда цларал лъезеги, гладатаб план глуцлизеги, асаралъул загъирлъи, пасихллъи бихъизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго раглабаздалъун цлдасан цлизеги бажари.

9. Батли-батлиял текстазда тлад хлалтлизеги, цлалул ва художествиял, гелмиялгин нахъгунтлиялъулал текстазул хаслъаби рихъизаризеги бажари; художествиябгин творчествияб пагъму цебетлезаби; художествиял асаразда, суратазда тласан яги жиндирго хлалбихъиялъул хлакълъуль живго бетлергъанаб текст глуцлизе бажари.

Курсалъул материал Каламалда ва цлалиялда сверухъ гъарулел хлалтлабазул тайпаби Гленеккун (гинтламун) раглаб жо биччлизе бажари (аудирование)

Гинда раглаб цогидазул калам биччли. Цогидас цлалулеб асар гленеккун дандрекъон кколеб хлалалъ биччли. Гленеккун раглаб асаралда тласа лъурал суалазе жавабал къезе бажари, лъугъа-бахъиналъул тартиб члезаби, раглаб каламалъул мурад биччли, гленеккун раглал гелмиялгин нахъгунтлиялъулал ва художествиял асаразда тласа суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалъул хаслъиялдаги каламалъул пасихллъиялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебетлезаби. **Цлали**

Раглизабун цлали. Раглабазуль слогал ва хларпал гьоркъор ричччлого ва гъел ругеб бакл хисичлого, раглаби, предложениял ва текстал биччлун, битлун цлали. Слогалккун цлалиялдаса байбихъун дагъ-дагъккун биччлун, битлун тлуранго раглаби ва раглабазул дандраял цлали; классалдаса классалде, тлубараб текст биччлулудухъ, цлалиялъул хехлъи цликклинаби. Клудияб гуреб, гьитлинаб текст пасихлго цлали: цлалулаго битлун абиялъул ва интонациялъул нормаби цлуни; цлалиялъул мурад биччли, цлалулев чиясул цлалараб асаралдехун бугеб гьоркъоблъи бихъизабизе бажарилудухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухъен гъабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон хлинцлъизабун (хъадарлъизабун) яги хехлъизабун цлалиялъул темпалдаса пайда боси. Интонацияги цлунун, батлибатлиял тайпаялъул предложениял цлали. Батли-батлиял текстазул магналялъулал хаслъаби риччли ва

интонациялъул кумекалдалъун гьел рихъизари. КӀудияб гьечӀеб текст живго жиндаго чӀун пасихӀго цӀализе бажари (цӀалулаго данде кколеб гъаракъ-бакъан ва хехлъи (темп) тӀасабищизе, логикияб ударение битӀун лъезе, лъалхъи гъабизе).

Сасун цӀали. Жанраялъул ва кӀодолъи-гъитӀинлъиялъул рахъаль ричӀчӀизе бигъаял асарал рагӀизабун цӀалиялдаса дагъ-дагъккун сасун цӀалиялде рачӀин. ЦӀалараб текстальул магӀна бичӀчӀи. ЦӀалиялъул тайпа чӀезаби: лъазабиялъул, лъай-хъвай гъабиялъул ва тӀасабищиялъул; текстальулъ къваригӀараб информация балагъи, гьелъул хаслъаби ричӀчӀи.

БатӀи-батӀиял текстазда тӀад хӀалтӀи III класс

Малъарал асаразул, лъугъа-бахъиназул тартиб чӀезаби. Жидецаго текст магӀнаял бутӀабазде биххи, мугӀалимасул кумекалдалъун гьезулъ цӀикӀкӀун кӀвар бугеб бакӀ балагъи. ТӀубанго текстальул ва гьелъул щибаб бутӀаялъул аслияб пикру загъир гъаби, гьезда цӀар лъей.

МугӀалимасул кумекалдалъун малъарал (цӀаларал) асаразул план гӀуцӀи. Планалда рекъон мухӀканго, гъоркъоса бищун, къокъго яги гӀатӀидго, хӀасил бицин. Хабариял, сипатиял ва пикруял текстал гӀуцӀи ва каламалъулъ гьездаса пайда босизе бажари.

Гара-чӀвариялъулъ гӀахъаллъи: лъурал суалазе жавабал кьезе, цо чӀванкъотӀараб темаялда тӀаса кӀалъазе, гъалмагъзабазул кӀалъаялъухъ гӀенеккизе бажари.

Жидеца цӀалулеб тексталда жаниса ричӀчӀуларел рагӀаби ва предложениял ратӀарахъи, гьезул магӀна мугӀалимасда цӀехей.

Диафильм хӀисабалда малъараб (цӀалараб) текстальулъ кколел лъугъабахъиназул тартибалда суратал церечӀезари. Жидерго халккъеялъул, цӀалдохъабазул гӀумруялъул хӀакъальулъ хабар бицин.

Хабар бицунаго, синонимаздаса, сипатиял рагӀабаздаса ва предложенияздаса пайда боси.

Героязул, тӀабигӀатальул, лъугъа-бахъиназул сипат-сурат бихъизаби, авторас хӀалтӀизарулел рагӀаби ва предложениял текстальулъ жидецаго рати.

Муг1алимасул кумекалдалъун малъарал асаразул лъугъа-бахъиназе ва героязул ишазе бит1араб къимат къей. Каламалъул гъаркъилаб культура камиллъизаби, литературияб къаг1идаялда рекъон раг1аби аби.

Халкъиял асараздаса литературиял асарал рат1а гъари.

Библиографияб культура

Т1ехъ искусствоялъулаб хасаб тайпа. Т1ехъ – лъаялъул ицц. Ц1алул, художествиял ва къариг1арал баянал къолел (справкаялъулал) т1ахъал. Т1ехъалъул бут1аби: т1ехъалъул х1асил яги т1ехъалъул бут1рул, титулалъулаб гъумер, аннотация, суратал.

Живго жиндаго ч1ун аннотация хъвазе бажари.

Т1ахъазул тайпаби: художествиял асаразул т1ехъ, т1ехъ мажмуг1, данде гъарурал асаразул т1ехъ, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян къолел т1ахъал (справочник, ай сундулниги х1акъалъуль къокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб т1ехъ, словарал, энциклопедиял, ай, къокъ гъабун, г1емерал г1елмабазул баян къолел т1ахъал).

Библиотекаялдаса жидее къвариг1арал т1ахъал росизе лъай. Лъималазул г1умруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литератураялдаса пайда боси.

Художествияб асаралда т1ад х1алт1и

Художествияб тексталъул хаслъаби, ай гъелъул цогидазда рельеътинч1ел пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал рихъизари (муг1алимасул кумекалдалъун). Асаралъул х1асилги гъелъул ц1арги дандрекъон кколеллъи бич1ч1и. Ц1алараб асаралъул х1асил рух1иябгин эстетикияб бук1ин бич1ч1и, героязул хъвада-ч1вади рит1ухъ гъабулеб г1илла бачинеге гъезул ишазе къимат къезеги бажари.

Пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквеяздаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго ч1ун, текст ц1и гъабун бицин. Къураб тексталъе хасаб лексикаялдаса пайдаги босун, гъеб тексталъул к1вар бугеб ва жибго жиндаго ч1араб г1адаб цо лъугъа-бахъин ц1и гъабун бицин (муг1алимасул кумекалдалъун). Т1ахъазул текстазе суратаздалъун баян къей.

-
Асаралъул героясе характеристика кьей (гьесул сипат-сурат, хасаб т1абг1, хасият-г1амал, калам ва гьес гьарулел ишал рихъизари). Лъугъа-бахъиналъе ва героясе характеристика кьолел раг1аби ва предложениял тесталъулъ рати.

Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гьабизе ва гьеб иш рит1ухъ гьабизе г1илла бачине бажари. Героязул ишал цоцзда дандекквей. Героялдехун авторасул бугеб бербалагъи т1атинаби.

Художествиял асарал жиндирго раг1абаздалъун рициналъул къаг1идаби лъай (дуруго бицин, гьоркъоса бищун бицин ва кьокъго бицин).

Мух1канго, дуруго текст бицин (текст бут1абазде биххи, щибаб бут1аялъул ва т1убараб тексталъул аслияб пикру загьир гьаби, щибаб бут1аялъе ва т1убараб тексталъе ц1арал кьей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загьир гьаби, к1вар бугел яги аслиял раг1аби рихъизари, ц1арал лъей; план г1уц1и ва гьелда рекъон т1убанго текст мух1канго жиндирго раг1абаздалъун бицин.

Къураб асаралъул кесек гьоркъоса бищун бицин: асаралъул героясе характеристика кьей (тексталъулъ героясул х1акъалъулъ хабар г1уц1изе рес кьолел раг1аби ва предложениял т1аса рици), иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъулъ бицин (тексталъулъ иш лъугъараб бак1алъул х1акъалъулъ бицине рес кьолел раг1аби ва предложениял т1асарици). Бат1и-бат1иял асараздаса цоцада дандекколел героязул сипат-суратал, гьезул ишал ва гьез г1ахъаллъи гьабулел лъугъабахъинал дандекквезе.

Шиг1риял асарал ц1алулаго, г1исинал лъугъа-бахъинал, ишазул т1олалго рахъал рихъизе бугеб гьунар цебет1езаби. Лъугъа-бахъиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бич1ч1иялъул бажари цебет1езаби.

Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел ва цогидалги текстазда т1ад х1алт1и

Асаралъул ц1ар ва гьеб ц1ар асаралъул х1асилалда дандрекъон кколеблъи бич1ч1и. Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел текстазул хаслъаби, мух1кан гьарун, ч1езари. Бат1и-бат1иял тайпабазул текстазул анализ гьабиялъул г1адатиял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гьаби: тексталъул аслияб пикру загьир гьаби, г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби (г1илла гьеч1еб х1асил бук1унаро). Текст бут1абазде биххи. Гьел бут1абазул темаби баян гьари. К1вар бугел

яги аслиял раглаби ралагьи. Текст цлидасан бициналъул алгоритм глуци. Схемаялда, моделалда, клвар бугел, аслиял раглабазда мугъги члван, текст цлидасан бицин. Текст глатидго, ай дуруго бицин. Текст къокъго бицин (ай тексталъул хласилалъул аслияб, клвар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (батли-батлияб жоялъул баян къолеб) материалалда, гламлъизабулел суалазда ва цлалул тладкъаязда тлад хлатлизе бажари.

Гаргадизе, клалъазе бажари (каламалъул культура)

Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бичлчи. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал ричллизеги, гъезие жавабал къезеги, тексталда тласа жинцаго суалал къезеги, хабар-клалалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса къотличлого, клвар къун гленеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда тласа хлеренго жиндир пикру загьир гъабизеги бажари. Каламалъул низам цлуни. Клатзул гъунаралъул халкъиял асаразул къучлалда иш гъабиялъул, гладамалда гъорлъ вуклиналъул низамалъулгун яги къаглидаялъулгун лъай-хъвай гъаби.

Раглиялда тлад хлатли (раглул битлараб ва хъвалсараб маглнаги гъелъул глемер маглнаги буклин лъай), активиял раглабазул нахърател дагъабги цлубазаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бичлчи. Лъурал суалазда яги къураб темаялда тласан клудияб гъечлеб калам глуцизеги ва гъелъул аслияб пикру загьир гъабизеги бажари. Цалараб ялъуни раглараб жоялъул хласил бицин.

Жинца бицунеб пикруялъул план глуци. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон клалъаялъул къаглидаби тласа рици. Суратазда ва цлалараб яги къураб темаялда тласан клалзул формаялда къокъаб хабар глуци.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура)

Хъвавул каламалъул нормаби цлуни: хласил цларалда рекъонккезаби (гъелъуль героязул гламал-хасият, иш лъугъараб бакл ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасихлал, рекелъе рортулел мацлалъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) хлатлизари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, цлаларал асараздаги тласан гъитиналго сочинениял хъвай.

Ц1ализе кколел асарал

Маг1арулазул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал.

Ц1ализе кколел асаразул жанрал: маг1арулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, абундачал, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Тематикаялъ гъорлъе рачуна лъаг1алил 4 заманалъул, Ват1аналъул, гъелъул тарихалъул ва т1абиг1аталъул, нилъер х1айваназул ва х1анч1азул, лъик1лъиялъул, рит1ухълъиялъул, вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул, г1адамазул лъик1абги квешабги хъвада-ч1адиялъул, ях1-намусалъул х1акъалъуль, гъединго эркенаб зах1маталъул, лъималазул г1умруялъул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе г1оло къркъолел бах1арзазул х1акъалъуль бицунел асарал.

Ц1алул курсалъуль темабазул къадар 3 класс Рии

Риидалил т1абиг1ат цебеч1езабулел Дагъистаналъул раг1ул устарзабазулги халкъиял асараздасаги къокъал куч1дул ва харбал.

Риидал лъимал х1алт1араб, гъез х1ухъбахъи гъабураб куцалъул х1акъалъуль харбал, куч1дул, гара-ч1вариял.

Т1абиг1ат ц1уни – Ват1ан ц1уни

Маг1арулазул хъвадарухъабазул г1агараб Ват1аналъул сипат-сурат цебе ч1езабулел асарал. Т1абиг1ат ц1унизе ккей загъир гъабулел асарал.

Т1абиг1аталда кколел хиса-басиял.

Т1абиг1ат ц1униялъул х1акъалъуль халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанк1аби.

Меседилаб хасалихълъи

Меседилаб хасалихълъиялъул сипат-сурат, берцинлъи, бечелъи цебечлезабулел асарал. Хасалихъе гъарулел хlалтlаби. Хасалихълъиялъул хlакълъулъ халкъиял асарал. Хасалихъе рукълъул ва гlалхул хlайванал. Тlабигlаталда кколел хиса-басиял.

Лъималазул гlумру ва гъезул ишал

Лъималазул гlумруялъул ва ишазул хlакълъулъ харбал.

Гlадамазе, Ватlаналъе пайдаяллъун рукlине ккеялъул бицунел асарал. Лъималазе рекълел бокълула. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Киналго лъимал вацал ва яцал ккола.

Цlорораб хасел

Хасалил тlабигlаталъул хlакълъулъ харбал, кучlдул, кицаби, маргълби. Хасало лъималазул расандаби.

Халкъалъул кlалзул гъунаралъул асараздасан

З абилеб классалъул цlалдохълбазе мустахlикъл халкъиял маргълби, харбал, кучlдул, кицаби, бицанкlаби.

Рекълел ва гъудуллъи

Ракълбилаб гlумруялъул ва гъудуллъиялъул берцинлъи, гълйбатлъи беццун хълварал кучlдул ва харбал.

Ракълъие гlоло кълркълей. **Рохалилаб их**

Ихдалил тlабигlаталъул, гълъул берцинлъиялъул, ихдалил хlалтlабазул хlакълъулъ харбал, кучlдул, маргълби, кицаби, абиял.

Ихдалил тlабигlаталда кколеб хиса-басиязул хlакълъулъ гара-чlвари.

-
Ихдалил байрамал (8 Март, 9 Май).

Эркенаб захІмат

ЗахІматалъул церехъабазул хІакъалъуль кучІдул. ЗахІматалъул баракат. ЗахІмат ккола рохелги, бечелъиги, талихІги. ЗахІматалда хурхарал кицаби, абиял.

ЦІахІияз ва лъималаз гъарулел хІалтІабазул хІакъалъуль гара-чІвариял. МагІарулазул устарзабазул хІакъалъуль харбал.

ВатІан чІухІарал бахІарзал

ВатІаналъе гІоло рухІ кьурал бахІарзазул гъунарал, гІаданлъи, лебаллъи, намус-бацІцІалъи загъир гъабулел къокъал харбал, кучІдул, маргъаби, биценал, кицаби.

ГІалимзабазул, гІакъилзабазул хъвада-чІвадиялъул бицунел асарал.

Класс тун къватІисеб цІали

ЦІализе кколеб материал. ЦІализе хІисаб гъабурал художествиял тІахъал рукІине бегъула 1–100 гъумералдаса тІаде инчІел. ЛъикІаланго пайда босула «Лачен» журналалдаса.

ЦІалул тематика. Классалда цІализе ругел асаразул тематикаялде балагъун, живго мугІалимас чІезарула цІализе мустахІикъал асарал.

ТІехъалъулгун гъабулеб хІалтІи. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- ТІехъалъул бутІаби рихъизаризе;
- тІехъалъулги авторасулги цІарал ругеб тІоцебесеб гъумер, бутІрул, цеберагІи, цадахълъел;

- темаялда хурхараб тӀехь тӀаса бищизе, гьелъие битӀараб кӀимат кьезе;
- лъагӀалил тӀоцебесеб бащалъиялда анкьиде жаниб 2–3 гьумералде, лъагӀалил кӀиабилеб бащалъиялда 10–15 гьумералде рахарал асарал цӀализе; □ мугӀалимасул суалазде мугъги чӀван, цӀалараб жоялъул хӀасил цебечӀезабизе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН

3 КЛАСС (34 сагӀат, анкьиде жаниб 1 сагӀат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагӀат	Бихьизабураб кьо		Рокъобе хӀалтӀи
				Программи яб кьо	ХӀужжаялъ ул кьо	
1.	МагӀарулазул ВатӀан. Бокъула рагӀизе магӀарул калам.	МагӀарул ВатӀаналъул ва магӀарул каламалъул хӀакъалъуль кучӀдул. Автор, цо лъидехунниги сундехунниги авторасул бугеб бербалагъи. КӀвар бугел предложениязул магӀна баян гъаби. КечӀ рекӀехъе лъазаби.	1			Гъум. 3-5 «МагӀарулазул ВатӀан» рекӀехъе лъазабизе.

2.	Рии. Рии раклалде щвей. Чвахун цлад. Риидал мугрузда. Риидал магарул росуль.	Риидалил тлабиглат цебечлезабулел Дагъистаналъул рагъул устарзабазулги халкъиял асараздасаги къокъал кучлдул ва харбал. Риидал лъимал хлалтлараб, гъез хлухъбахъи гъабураб куцалъул хлакълъуль харбал, кучлдул, гарачлвариял.	1			Гъум. 6-11 «Чвахунцлад» реклехъе лъазабизе. Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе.
3.	Лъар щвей. Цлад. Нуралъул кламури.	Текст мухлканго жиндирго раглабаздалъун бицин. Асаралъул героясе характеристика къей. Текст бутлабазде биххи ва гъезие цларал къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 12-18 Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе.
4.	Глухъбузул цладухъ. Мокъокъл тланчли. мугрузда сордо.	Асаралъул героясе характеристика къей. Текст мухлканго жиндирго раглабаздалъун бицин.	1			Гъум.19-25 Хабаразул къокъал хласилал рицине лъазабизе. Кечл пасихлго цлализе лъазабизе.
5.	Дагъистаналъул тлабиглат. Дагъистаналда. Тлабиглат ва ниль. Чаргъадил тинчлалъе гъабураб кумек.	Темаялда лъураб цларалъулгун лъайхъвай гъаби. Темаялъуль къураб материал кинаб буклине кколебали цебеккунго бицин. Магарулазул хъвадарухъабазул гагараб Ватаналъул сипат-сурат цебе члезабулел асарал. Тлабиглат цлунизе ккей загъир гъабулел асарал. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 27-31 Кучлдул пасихлго цлализе лъазаризе.

6.	Хланчи нилъер гьудулзаби руго. Хириял хланчи. Гьарци.	Тлабиглаталда кколел хисабасиял. Тлабиглат цлуниялъул хлакълъулъ халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанклаби. Текст пасихго цали. Асаразул жанрал. Асаразул аслияб магна.	1			Гьум. 32-35 Хабаразул къокъл хласилал рицине лъазабизе. Кеч1 пасихго цализе лъазабизе.
7.	Чиги чинаридул гъвет1ги. Росулъ бижараб кеч1.	Меседилаб хасалихълъиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебеч1езабулел асарал. . Художествияб текстлъул къучалда хабар г1уци. Хасалихъе гьарулел х1алтлаби.	1			Гьум. 36-38 Хабарлъул къокъл хласил бицине лъазабизе. Кеч1 пасихго цализе лъазабизе.
8.	Хасалихълъи. Херасул гъвет1. Хасалихъе росулъ. Хасалихълъи	Меседилаб хасалихълъиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебеч1езабулел асарал. Хасалихъе гьарулел х1алтлаби.	1			Гьум. 40-45 Хабаразул къокъл хласилал рицине лъазабизе. Кеч1 пасихго цализе лъазабизе.
9.	Огъ, дир ккараб гьалат1. Хасалихълъи.	Хасалихълъиялъул тлабиглаталъул суратал. Тлабиглаталда кколел хисабасиял. Хасалихъе гьарулел х1алтлаби. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 45-49 Хабарлъул къокъл хласил бицине лъазабизе. Кеч1 пасихго цализе лъазабизе.

10.	ХІалухъен. Росулъ. Рохъ. Хасалихъе къаси мех.	Хасалихълъиялъул хІакъалъулъ асарал. Хасалихъе гъарулел хІалтІаби. ТІабигІаталда кколел хисабасиял. ГІелмудиябгин нахъгІунтІиялъулаб текст. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум 49-54 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе. КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе.
11.	КІухІалав. Хасалихълъи. ЧІухІараб гагу.	Художествияб пасихІлъи бихъизаби. Меседилаб хасалихълъиялъул сипатсурат, берцинлъи, бечелъи цебечІезабулел асарал. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум. 55-61 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе.
12.	ТІамах. ГъитІинав бахІарчи. ГІандадерил хІорихъ.	Художествияб пасихІлъи бихъизаби. ГІелмудиябгин нахъгІунтІиялъулаб текст. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум. 62-66 КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб хІасил бицине лъазабизе.
13.	Ракъи. Бокъула мун дие, мугІрузул тІалъи. КІиго кечІ.	Художествияб тексталъул къучІалда хабар гІуцІи. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум. 67-76 Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазабизе. КечІ рекІехъе лъазабизе.

14.	Гъвет1. К1одол гъалат1. Царал х1алихъалъи.	Хасалихълъиялъул т1абиг1аталъул суратал. Т1абиг1аталда кколел хисабасиял. Хасалихъе гъарулел х1алт1аби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 76-82 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазабизе. Кеч1 рек1ехъе лъазабизе.
15.	Иргаби. Г1анк1. Маг1арухъ хасалихълъи.	Хасалихълъиялъул т1абиг1аталъул суратал. Т1абиг1аталда кколел хисабасиял. Хасалихъе рукъалъул ва г1алхул х1айванал. Художествияб тексталъул къуч1алда хабар г1уц1и.				Гъум. 83-87 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
16.	Баркала. Гъудуллъи. Ц1алдохъабазде Ц1адаса Х1амзатил хит1аб. К1иго гъудул.	Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъулъ харбал. Г1адамазе, Ват1аналъе пайдаяллъун рук1ине ккеялъул бицунел асарал. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Киналго лъимал вацал ва яцал ккола.	1			Гъум. 89-95 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазабизе.
17.	Гъудуллъи. Марям кант1арай куц. Мурад ва гъесул гъудулзаби.	Лъималазул г1умруялъул ва ишазул х1акъалъулъ асарал. Лъималазул миллияб гъудуллъи. Лъималазе рекъел бокъула. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 96-101 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

18.	Операция. Клулалав цлалдохъан. Чаландарил сапар.	Лъималазул глумруялзул ва ишазул хлакълзулъ харбал. Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 102-110 Хабаразул къокъл хласилал рицине лъазабизе.
19.	Адаб. Лъиклаб щайха малъичлеб? Бихьиназул хлалтл.	Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 111-116 Хабаразул къокъл хласилал рицине лъазабизе. Кечл пасихлго цлализе.
20.	Цлулал самолёт. Тлоцесиб роржен. Бихьинчи Хламзат. Витларав щив? Текъав щив? Учитель.	Лъималазул глумруялзул ва ишазул хлакълзулъ асарал. Текстазул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял ва гъезие характеристика къей. Лъималазул глумруялда жаниб учителас кколеб бакл. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 117-122 Кучлдул пасихлго цлализе лъазаризе. Хабаразул къокъл хласилал рицине лъазабизе.
21.	Хасалил гланчллы. Хасел. Хасало хлорихъ. Херлъараб хасел. Лъималазе хасел хирияб буго. Талихл.	Темаялда лъураб цларалзулгун лъайхъвай гъаби. Темаялзулъ къураб материал кинаб буклине кколебали цебеккунго бицин. Хасалил тлабиглаталзул хлакълзулъ харбал ва кучлдул.				Гъум. 124-131 Кучлдул пасихлго цлализе лъазаризе. Тласа бицараб кечл реклехъ лъазабизе.

22.	Т1аде щвана Ц1ияб сон. Ц1ияб сон. Гьобол. Хинаб хасел.	Хасало лъималазул расандаби. Ц1алараб жоялда т1асан жиндирго пикру загьир гъаби. Текстальулъ к1вар бугел яги аслиял раг1аби ва предложениял рихъизари. План г1уц1и. Кеч1 рек1ехъе лъазаби. Халкъияб ва литературияб маргъаялда гьоркъоб бугеб бат1алъи бихъизаби. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 132-138 «Ц1ияб сон» рек1ехъе лъазабизе.
-----	---	---	---	--	--	--

23.	Космонавтал. Глазу балеб буго. К1иабилей эбел.	Космонавтал щал кколел? Гъезул махщалил аслияб мурад щиб? Лъималазул г1умруялда жаниб к1иабилей эбелалъул к1вар.	1			Гъум. 138-143 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазабизе. Кеч1 пасих1го ц1ализе.
24.	Ва х1атуту, х1атуту. Бишунго к1удияб бечелъи. Ясазе ва васазе кинидахъ ах1улел. Сих1ираб чайка.	Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъайхъвай гъаби. З абилеб классалъул ц1алдохъабазе мустах1икъал, харбал, куч1дул, кицаби, бицанк1аби	1			Гъум. 145-154 Х1айваназул яги х1анч1азул х1акъалъулъ бицанк1аби ургъизе.
25.	Бац1ги, церги, циги. Бах1арчияв вас.	Маргъабазул героял. Маргъабазул аслияб пикру. Маргъабазулъ ругел диалогал пасих1го ц1али. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 154-159 Маргъабазул къокъал х1асилал рицине.

26.	Рагъ ва рекъел. ХІамаги гІанкІги. Цадахъ рекъон бугеб лъикІ. ХъантІиялъул балагъ. Микки. Вацал. Эмен ва васал. Салам.	Темаялда лъураб цІаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ракълилаб гІумруялъул ва гъудуллъиялъул берцинлъи, гъайбатлъи беццун хъварал кучІдул ва харбал. Ракълие гІоло къеркъей. Асаразул жанрал рихъизари. Асаразул рухІияб бечелъи бичІчІи. Асаразул аслияб пикру загъир гъаби. Асаразул героял. Щвараб лъаялъе къимат лъей	1			Гъум. 161-170 Рикъарал асаразул къокъал хІасилал рицине лъазаризе.
27.	Ихдалил къо. Их. Ихдалил гІаламатал. Их. ТІабигІаталъул байрам.	Темаялда лъураб цІаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ихдалил тІабигІаталъул, гъелъул берцинлъиялъул, ихдалил хІалтІабазул хІакъалъуль харбал ва кучІдул. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 172-177 КучІдул пасихІго цІализе лъазаризе. ТІаса бищараб кечІ рекІехъе лъазабизе. Хабаразул къокъал хІасилал рицине лъазаризе.
28.	ХІанчІи – ахазул гъудулзаби. Ихги бачун милтъиршо... Эбелалъул байрам. Эбелалде. Кванда хадур. ТІоцесеб цІад.	Ихдалил хІакъалъуль харбал, кучІдул, маргъаби, кицаби, абиял. Ихдалил тІабигІаталда кколеб хиса-басиязул хІакъалъуль гара-чІвари. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 178-185 Планалда рекъон къокъаб хІасил бицине.

29.	Лъарах1инч1. Ихдалил кьо. Милъиршаби.	Ихдалил кицаби. Пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал: дандекквеял, матафорал, эпитетал. Кеч1 рек1ехъе лъазаби. Хабар г1уц1и. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гъум. 186-191 Хабаразул планалда рекъон къокъаб х1асил бицине.
30.	Школалъул паст1ан. Чадил кесек. Чед. Чурпа. Кубачий. Ганч1ил устар Мусалав.	Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъайхъвай гъаби. Зах1маталъул церехъабазул х1акъалъуль куч1дул. Зах1маталъул баракат. Зах1маталда хурхарал кицаби, абиял. Ч1ах1ияз ва лъималаз гъарулел х1алт1абазул х1акъалъуль гара-ч1вариял.	1			Гъум. 193-201 Суалазда рекъон жавабал кьезе х1адурлъизе. «Чед» рек1ехъе лъазабизе.
31.	Ихдал ахикъ. Эбелалъул г1адлу. Бечелъи. Гъвет1ги васги.	Маг1арулазул устарзабазул х1акъалъуль харбал. Кицабазул ва абиязул маг1на баян гъаби. Щвараб лъаялъе кьимат къей.	1			Гъум. 202-208 Хабаразул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
32.	Вехъасде. К1иго харицел. Маг1арулай. Роль барщун буго. Ч1ороло ва гъелъул т1анч1и. Гъат1ан кьо.	Асаралъул хаслъи. Асаразул героязул ишалъул анализ гъаби. Асаралъуль к1вар бугел предложениал рати. Асаразул жанрал ва гъезул хаслъи. План г1уц1и ва гъелда рекъон х1асил бицин.	1			Гъум. 208-214 Хабаразул планалда рекъон къокъаб х1асил бицине.

33.	Гъеб маялъул къоялъ. Бергъенлъиялъул къо – 9 Май. Сагъаду. Ватан. Аманат. Хвалчен.	Темаялда лъураб цIаралъулгун лъайхъвай гъаби. Ватаналъе гIоло рухI къурал бахIарзазул гъунарал ва лебаллъи загъир гъабулел асарал. Асаразул героязе къимат къей.	1			Гъум. 216-225 Хабаразул планалда рекъон къокъаб хIасил бицине. ГIаса бищараб кечI рекIехъе лъазабизе.
34.	Имам Шамил. Гъунисан чвахулеб лъарахъ гIенекке. Гъабигъанасул гъоболлъи. ХIажимурадги чачанавги. Ираназул шагъги ГIалискандиги. Ватаналъул хIакъалъулъ пикраби.	Ватаналъе гIоло рухI къурал бахIарзазул гъунарал, гIаданлъи, лебаллъи, намусбацIцIалъи загъир гъабулел къокъал харбал, кучIдул, маргъаби, биценал, кицаби. ГIалимзабазул, гIакъилзабазул хъвадачIвадиялъул бицунел асарал.	1			Гъум. 226-234 «Гъунисан чвахулеб лъарахъ гIенекке» рекIехъе лъазабизе.

Рабочая программа по аварскому языку в 4 классе на 2023-2024 учебный год

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по аварскому языку для 4 классов
под редакцией С.З. Алиханов, М.А. Магомедов
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2018 год.

Количество часов на год: 17 часа

Количество часов в неделю: 0,5 час

Авар мацI Программаялъе баян

Программа хIадур гъабунa байбихъул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хъвада-чIадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гъесие тарбия къеялъул концепцияги, Байбихъул школалъул лъайкъеялъул федералияб пачалихъияб стандартги къочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва шулияб гIелмияб лъай къей, гъеб жидер практикалъулъ хIалтIизабизе ругъун гъари, дунялалдехун материалистияб бербалагъи лъугъинаби. Гъеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахъдал мацIалъ.

Байбихъул классазда рахъдал мацI малъула кIиги аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

- 1. НахъгIунтIиялъулаб мурад** (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гъелъул къучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикаб бичIчи лъугъинаби);
- 2. Социокультурияб мурад** (цIалдохъабазул хурхен гъабиялъулаб бажари лъугъинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гъединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гъединго байбихъул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гъабула гъал хадусел суалал тIуразе:

- а) тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;
- б) сверухъ бугеб хIакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хIакъалъулъ лъималазул бугеб цо чIиванкъотIараб бичIчи бечелъизаби;
- в) жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;
- г) цIалул дарсазде, тIехъалде (лъаялъул иццалде) гъира бижизаби.

-
Авар мац1 лъазабулаго, пайда босула аслиял дидактикиял принципаздасан. Гъелъул маг1на ккола щивав ц1алдохъанасул хаслъи х1исабалде боси, тартибалда материал лъазаби ва гъеб гъваридго бич1чи.

Курсалъул г1аммаб характеристика

Авар мац1алъул кумекалдалъун программаялъ к1вар бусси набун буго «Филология» абураб г1елмияб бут1аялъул гъал хадусел масъалаби т1уразариялде:

1. Дагъистаналъул мац1ал ва маданиятал бат1и-бат1иял рук1иналъул ва гъел цоцада рухъарал рук1иналъул х1акъалъулъ авалияб бич1чи лъугъинаби;
2. К1алзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебет1езаби;
3. Цоцада хурхен гъабиялъулаб бажари цебет1езаби;
4. Рух1ияб ва эстетикаяб бич1чи лъугъин;
5. Творческияб къаг1идаялъ х1алт1иялъул бажари цебет1езаби.

Рахъдал мац1 малъиялъул мурадалде щвезе, программаялъ гъал хадусел практикал масъалаби т1уразаризе рихъизарун руго: - цебе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мац1алъул алатал т1аса рициялъул бажари, ц1алдохъабазул калам, рек1ель щибниги жо цебет1езабизеги гъваридго пикру гъабизеги бугеб гъунар цебет1езаби;

- авар мац1алъул г1уц1иялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (раг1ул г1уц1иялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул х1акъалъулъ бищунго г1адатиял баянал ц1алдохъабазе щвей;

- жиндирго пикру бицине, зах1матaб гурeб хъвавул текст г1уц1изе, диалогaлгъуль г1ахъaллгъизе, бит1ун хъвазе ва ц1ализе бугеб бажари лгъугъинаби;
- жиндирго калам камиллгъизабизе х1аракат бахъи, мац1 лгъазабизе гъира бижизаби, мац1aлгъул бац1ц1aлгъи ц1униялгъуль жалги г1ахъaлaл рук1ин ц1aлдохъабазда бич1ч1и, гъезуль мац1aлдехун бугеб къиматaб бербалагъи ц1ик1к1инаби.

Авар мац1aлгъул курс байбихъула хъвазе-ц1ализе малгъиялдаса. Хъвазе-ц1ализе малгъула сентябралдаса байбихъун апрелалде щвезег1ан. Лгъималазда материал лгъаялда бан, муг1алимасул ихтияр буго хъвай-ц1али малгъизе бихъизабураб заман дагъ гъабизе, ялгъуни ц1ик1к1инабизе. Хъвазе-ц1ализе малгъула гъаркъилаб аналитикиябгин синтетикияб методалдалгъун. Хъвай-ц1али малгъиялгъул масъалаби ц1ализе малгъиялгъул дарсаздаги хъвадаризе ругъун гъариялгъул дарсаздаги т1урала, ай хъвай-ц1али малгъи ккола цадахъаб тадбир: ц1ализе малгъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шула гъабула, калам цебет1езабиялгъул х1алт1аби т1орит1улаго.

Хъвай-ц1али малгъи г1уц1ун буго к1иги бут1аялдасан:

1. Х1адурлгъиялгъул заман.
2. Х1арпал малгъулеб (букварияб) заман.

Гъеб к1иябго заманалда муг1алимас унго-унгояб к1вар къезе ккола лгъималаз гъаркъал рит1ун рахъиялде, гъезда хъвазе-ц1ализе малгъиялде, гъезул раг1ул нахърател бечед гъабиялде, калам цебет1езабиялде.

Дарсазда лгъимал ругъун гъарула предложениял раг1абазде, раг1аби слогазде риххизе; раг1абазуль гъаркъазул тартиб бижизабизе, гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабизе. Лгъималаз лгъазабула гъаркъал х1арпаздалгъун рихъизаризе; раг1аби, слогаг1уц1изе ва ц1ализе; бич1ч1ун, бит1ун цин слогаг1ккун, цинги раг1абиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам ц1ализе.

Ціалізе ругъун гъариялда цадахъ лъималазда хъвазегі малъула. Гъел ругъун гъарула гъаркъал хІарпаздалъун хъвазе, къотІ-къотІараб азбукалъул кумекалдалъун хІарпаздасан, слогаздасан рагІаби данде гъаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса хІарпал ва рагІаби битІун хъвазе, мугІалимас абурал хъваялъулъги ціалиялъулъги батІалъи гъечІел рагІаби ва гъединал рагІабаздасан данде гъарурал къокъал предложенил хъвазе, предложенилъул авалалда ва гІадамазул, хІайваназул ціаразул бетІералда кІудияб хІарп хъвазе.

БитІунхъваялъул ва ціалиялъул иш мурадалде щвеялъе гІолол цІикІІараб кІвар къола рагІулъ ва слогаъулъ щибаб гъаракъ батІабахъиялде ва бихъизабиялде, гъел гъаркъазул тартиб ва цоцзда гъоркъоб бухъен чІезабиялде; ціалдохъабазул каламалъул лугби камиллъизариялде ва гъаркъал, слога, рагІаби битІун абиялде.

Хъвай-ціали малъиялъул дарсазда лъималазул цогідазухъ гІенеккізе, мугІалимасул ва цогідал ціалдохъабазул калам тІубанго бичІчІизе бугеб бажари камил гъабула. Лъимал ругъунлъула классалда цере кІалъазе, мугІалимас лъурал суалазе жавабал къезе, къваригІараб жо гъикъизе, ціалараб жоялъул, лъагІалил ункъабго заманалда жаниб гІадамаз гъабулеб хІалтІул хаслъиялъул ва хисардулеб тІабигІаталда хадуб жидерго халкквезул, ралагъарал фильмазул хІакъалъулъ бицине.

Гъединго хъвай-ціали малъиялъул дарсал тІоритІулаго, ціалдохъабазул лъугъуна ціалиялъул бищун гІадатаб бажари. ТІоцебесеб классалда лъимал ругъунлъула бичІчІун, битІун, гІедегІичІого ціализе, тІехъгун ва текстгун хІалтІизе. Хъвазе-ціализе малъулелъул, лъималазул психологиял хаслъабиги хІисабалде росун, мугІалимас дарсазда батІибатІиял хІалтІаби тІоритІула, гъединго лъимал тІамула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гъабизе ва кучІдул ахІизе.

Хъвазе-ціализе малъун хадуб авар маціалъул курс лъазабизе байбихъула. Авар маціалъул курс гІуліун буго гъал хадусел бутІабаздасан:

- Фонетика ва орфоэпия

- Графика
- Лексика
- Раг1ул г1уц1и (морфемика)
- Грамматика (морфология ва синтиксис)
- Бит1унхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялхъул къаг1идаби (пунктуация) □ Калам цебет1ей.

Программаялда авар мац1алхъул курсалхъул х1акъалхъулхъ, лъималазул г1елазул хаслъабиги х1исабалде росун, бищун г1адатал (авалиял) баянал къун руго. Мац1алхъул г1емерисел бут1аби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гъелъ рес къола, лъималазул лъаьлхъул даражаги х1исабалде босун, гъел мац1алхъул бут1аби ва темаби гъварид ва г1ат1ид гъаризе. Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги ц1алдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гъеб заманалда ц1алдохъабазе щола гъаркъазул ва х1арпазул, рагъаралги рагъукъалги гъаркъазул, геминатазул ва лабиалиял гъаркъазул, алфавиталхъул, ударениялхъул ва слогалхъул х1акъалхъулхъ авалиял баянал. Лъималазда бажарула раг1улхъ гъаркъал бит1ун абизе, абураб ва хъвараб раг1улхъ гъаркъал ва х1арпал данде кквезе, алфавиталда ругел х1арпазул ц1арал бит1ун абизе, раг1улхъ гъаркъазул тартиб ч1езабизе, х1арпал гъоркъор риччач1ого ва гъезул бак1 хисич1ого раг1аби хъвазе, слогалккун раг1аби рикъизе, рагъарал ва рагъукъал гъаркъал рат1а рахъизе, лабиалиял гъаркъал бит1ун абизе ва раг1улхъ гъел х1арпаздалхъун бит1ун рихъизаризе, геминатал бит1ун абизе ва раг1улхъ гъел х1арпаздалхъун бит1ун рихъизаризе. III-IV классаздаги гъеб темаялда т1ад х1алт1и гъабула гъоркъоса къот1ич1ого. Лъималазда малхъула гъаркъал х1арпаздалхъун рихъизаризе, гъаркъал рит1ун рахъизе, гъел рихъизарулел х1арпал рит1ун хъвазе, раг1и слогазде бикъизе, раг1улхъ ударение бугебги гъеч1ебги слог бат1а бахъизе.

Лексикаялда хурхарал х1алт1аби гъарула ункъабго лъаг1алида жаниб. Гъединач х1алт1аби т1орит1ула грамматика, раг1ул г1уц1и ва бит1унхъвай малхъиялда цадахъ. Грамматикаялхъул, ц1алул, бит1унхъваялхъул ва калам цебет1езабиялхъул дарсазда лъималазда лъала предметал, г1аламатал, ишал рихъизарулел раг1абазул ц1арал рит1ун х1алт1изаризе, жидерго пикру загъир гъабизе, къвариг1араб раг1и балагъизе. Гъединго гъез лъай-хъвай гъабула синонимазулгун, антонимазулгун, бит1араб ва хъвалсараб, цо ва г1емер маг1наялхъул раг1абазулгун.

Раг1ул г1уц1иялгулун ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула 3 абилеб классалда. Гъезда лъала раг1улъ маг1наял бут1аби рихъизаризе, суффиксазул кумекалдалгун ц1иял раг1аби лъугъинаризе, кьибил цоял раг1аби цого цо раг1ул формабаздаса рат1а гъаризе; раг1ул форма яги ц1ияб раг1и лъугъинабулаго, аслуялгулъ рагъарал ва рагъукъал гъаркъал бит1ун хисизе.

Байбихъул классазда малъула каламалгул бут1аби. Т1оцебесеб классалда, терминалги абич1ого, определение къеч1ого, сулазул кумекалдалгун, лъимал ругъун гъарула предмет, предметалгул г1аламатал, предметалгул иш бихъизабулел раг1аби каламалгул х1алт1изаризе, сулазда рекъон предложениязда жанир гъел рат1а рахъизе. К1иабилеб классалда предмет, предметалгул г1аламатал, предметалгул иш бихъизабулел раг1абазул къуч1алда лъималаз лъай-хъвай гъабула предметияб ц1аралгулун, прилагательнаялгулун ва глаголагулун. Лъабабилеб ва укъабилеб классазда гъелго каламалгул бут1аби дагъалги гъваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб ц1ар падежазде свериабизе, гъединго прилагательнаял жинсазде ва г1емерлгул формаялде хисизаризе жеги г1ат1идго ругъунлгула. Предметияб ц1аралгул, жинсиял глаголазул, прилагательнаязул жинс, цолгул ва г1емерлгул форма, глаголагул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб ц1аралгул г1адатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, бак1алгул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абич1ого, практикияб къаг1идаялъ). Гъелда т1адеги, 3 – 4 классазда ц1алдохъабаз лъай-хъвай гъабула ц1арубак1алгулун ва рик1к1еналгулун. Наречиялгулун лъималаз лъай-хъвай гъабула практикияб къаг1идаялъ. Наречиялгул х1акъалгулъ гъезда лъала жиб иш лъугъараб куц, бак1, заман, къадар, г1илла-мурад баян гъабулеб каламалгул бут1а кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? киде? щай? Киг1ан? абурал суалазе жаваблгун бач1унеблъи.

Байбихъул классазда предложениялгул х1акъалгулъ ц1алдохъабазе щола гъадиал баянал:

1. Предложение ва, абулеб жоялгул мурадалдеги интонациялдеги балагъун, гъелгул тайпаби;
2. Предложениялгул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал;

3. Предложениялда жаниб раглабазул бухъен;
4. Тибитираб ва тибиличлеб предложение;
5. Гладатаб ва жубараб предложение; 6. Предложениялгул тайпа цоял членал;
7. Раглабазул дандрай.

Гъезул хлакългул баян цалдохъабазе щибаб классалда дагъ-дагъккун щола.

Тиоцебесеб классалда лъимал ругъун гъарула калам предложениязде биххизе, раглабаздаса предложениял ратла гъаризе, гъел, интонацияги цлунун, цлализе, предложениялгул авалалда клудияб хларп хъвазе, ахиралда тланк1 лъезе.

Клиабилеб классалда цалдохъабазда малгула предложениялгул бетлерал членал, кколеб интонацияги цлунун, предложение цлализе, предложениялгул ахиралда тланк1, суалияб ва ахлул ишараби лъезе.

Лъабабилеб классалда цалдохъабазе щола раглабазул дандраялгул, хабарияб, суалияб, тлалабияб ва ахлул предложениязул, предложениялгул бетлерал ва бетлерал гурел членазул, гладатал тиритларал ва тиритличлел предложениязул, гладатал ва жуларал предложениязул хлакългул баянал. Ункъабилеб классалда лъимал ругъун гъарула тайпа цоял членалгун предложениял глущизе ва гъел ритлун цлализе, гъезулъ лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалгул бутлаби лъазарулаго, гъоркъоса къотличлого, тлоритлула предложениялгул раглабазул бухъен члезабиялда, раглабазул дандраял ратла гъариялда ва гъел глущиялда хурхарал хлалтлаби. Классалдаса классалде гъварилгула гладатаб предложениялгул синтаксисияб разбор гъабиялгул къаг1идабиги.

Текст. Бухъараб калам цебетлзаби абураб бутлаялгул аслияб бак1 ккола тексталда тлад гъабулеб хлалтлиялги гъеб текст бич1чизе ва глущизе, гъединго тексталда тласа жиндирго пикру бицине ругъун гъариялгул хлалтлабазги.

Предложениялдаго гІадин, щибаб классалда тексталда тІад хІалтІула тІубараб цІалул соналда. ХІакъикъаталда кІалзул ва хъвавул формаялда тексталда тІад хІалтІи щибаб дарсида гъабула. Гъедин лъималазухъа бажарула авар мацІалда тІаса щвараб лъаялдаса жидер калам цебетІезабиялзул пайда босизе.

«Текст. Бухъараб калам цебетІезаби» абураб разделалзул тексталда тІад гъабулеб хІалтІи гъал хадусел бутІабаздасан гІуцІун буго: - тексталзул хІакъалзул бичІчІи (текст ккола магІнаялзул ва грамматикияб рахъалъ кІиги я цІикІкІун цоцзда рухъарал предложениял); текст ва гІаммаб темаялъ цолъизаричІел, батІаго ругел предложениял цоцздаса ратІа гъариялзул бажари лъугъинаби;

- тексталзул тема (тексталзул цо сундулниги хІакъалзул бицунеб жоялда тема абула); тексталзул тема чІезабизе бажари, ай тексталзул сундул хІакъалзул бицунеб бугебали бихъизаби;
- тексталзул аслияб пикру; мугІалимасул кумекалдалъун тексталзул аслияб пикру загъир гъабизе бажари;
- тексталда цІар лъей; тексталда цІар лъезе бажари (тексталзул аслияб пикруялде ва гъелзул темаялде мугъги чІван);
- тексталзул гІуцІи; хабарияб текст бутІабазде биххизе бажари (байбихъи, аслияб бутІа ва ахир);
- тексталзул бутІабазда гъоркъоб бугеб бухъен; тексталзул жидер кумекалдалъун аслияб бутІа ва байбихъи яги аслияб бутІа ва ахир цоцзда рухъарал рагІаби ратизе бажари; гІуцІулеб тексталзул бутІабазда гъоркъоб бухъен чІезабизе бажари;
- тексталзул щибаб бутІаялда жанир ругел предложениязда гъоркъоб бухъен; жидер кумекалдалъун предложениял цоцзда рухъарал рагІаби ратизе бажари, масала: цІарубакІал, союзал;

- текстальзул сипат-сурат гъабиялзул ресал; текстальзул метафорал, эпитетал, дандекквеял, олицетворениял рихъизаризе бажари; гъел киналго жидер каламалзул х1алт1изаризе бажари;
- текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гъаби);
- изложениялзул х1акъалзул бич1чи; х1адурараб, яги киназго цадахъ г1уц1араб, ялъуни живго жиндаго ч1ун г1уц1араб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги х1акъалзул сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун) ц1и гъабун хъвазе бажари;
- сочинениялзул х1акъалзул бич1чи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда т1асан, гъединго цо кинаб бугониги темаялда т1асан текст г1уц1изе бажари; цебеккунго киналго г1ахъаллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда т1ад х1алт1улаго, х1исабалде росула гъелзул х1асил, г1уц1и ва сипат-сурат гъабиялзул ресал.

Каламалзул культура борхизабиялъе г1оло программаялъ т1алаб гъабулеб буго рич1ч1изе бигъаял гъал хадусел литературиял нормабазулгун лъай-хъвай гъабизе:

- раг1аби бит1ун аби (орфоэпиял нормаби);
- предложениял бит1ун г1уц1и ва раг1абазул дандраязул раг1абазул формаби бит1ун х1алт1изари (грамматикиял нормаби);
- маг1наялзул рахъги х1исабалде босун, раг1аби бит1ун х1алт1изари (раг1аби х1алт1изариялзул къаг1идаби);

Ц1алдохъанасул калам цебет1езабиялзул х1акъикъиял х1асилал къезе ккани, гъезда литературияб мац1алзул

нормабиги сипат-сурат гъабиялъул ресалги лъай гӀоларо, къваригӀуна авар мацӀалъул ва цӀалиялъул дарсазда, гъоркьоса къотӀичӀого, текстазул анализ гъабизе.

Литературияб мацӀалъул нормабазда тӀад хӀалтӀи практикияб къагӀидаялъ гъабула. Гъеб хӀалтӀи тӀобитӀула рахъдал мацӀалъул темаби лъазарулаго, класс тун къватӀисел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалаго, цӀалиялъул дарсаздаги тӀубараб цӀалул лъагӀелалъ. ЦӀалдохъаби ругъун гъаризе ккола каламалъуль ккарал гъалатӀал цоцаритӀизаризе ва батӀи-батӀиял тайпабазул словараздаса пайда босизе. ЦӀалдохъабазул калам цебетӀезабиялъе чара гъечӀого хӀажалъула тайпа цоял членалгун гӀадатал предложениялги кӀиги гӀадатаб предложениялдасан гӀуцӀараб жураарал предложениялги цоцаридандекквезе, битӀараб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналъул союзрагӀабигун ва союзрагӀаби гъечӀого жураарал нахърилълъарал предложениязулгун лъайхъвай гъабизе.

БитӀараб каламгун предложениялги нахърилълъиналъул союзрагӀабигун ва союзрагӀаби гъечӀого жураарал нахърилълъарал предложениялги байбихъул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе хӀадурлъулаго, гъединго творческиял хӀалтӀабазуль риччарал гъалатӀазул анализ гъабулаго, гъезул хаслъабазулгун лъай-хъвай гъабула. Гъелда тӀадеги, нилъеда лъала байбихъул классазул цӀалдохъабаз жидер кӀалзул ва хъвавул каламалъуль гъединачӀа предложениял гӀатӀидго хӀалтӀизарулеллъи. Гъединлъидал мугӀалимас хӀаракат бахъизе ккола гъезул гӀуцӀиги, гъел каламалъуль хӀалтӀизариялъул хаслъиги лъималазда бичӀчӀизабизе.

МугӀалимас, гъоркьоса къотӀичӀого, кӀвар къезе ккола цӀалдохъанасул, гъалатӀал риччачӀого, битӀун хъвазе бугеб бажари цебетӀезабиялде. Гъелъие программаялда къун руго хӀарпаздакъун гъаркъал рихъизариялъул, цо мухъида инчӀел рагӀаби цоги мухъиде, слогазде рикъун, росиялъулги, рагӀаби ратӀа тӀун хъваялъулги, кӀудияб хӀарп хъваялъулги къагӀидаби.

Берцинго хъваялъе, хатӀ куцаляъе программаялда хасаб заман бихъизабун гъечӀо. Гъединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ мугӀалимас тӀадчӀей гъабула цӀалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги

баццїадгоги букїнабиялде. Гъаниб кьола хатїалъул хашлги тїагїнабиялде руссарал ругъунлгиялъул тїадкъаял, рихъизарула мисалиял хїарпал ва рагїаби.

Дидактикаялъул кIвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хIалтIабазул хIасилазул къучIалда цIалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихъул классзда авар мацIалъул хъвавул хIалтIабазул аслиял тайпабилъун ккола: тIаде балагъун текст хъвай, эркенаб диктант, гIинзул ва берзул диктант, творческияб диктант, хIадурлъиялъул ва тIасабищул диктант, ругъунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе кьезе кколеб раглабазул къадар 4 классалда бук1ине бегъула: 12–15 раг1и.

Хал гъабиялъул диктантал гъаризе рихъизарурал текстазулъ ругел рагълабазул къадар гъага-шагарго гъадиаб букӀине бегъула: 60–70 рагъли.

Ругъунлъиялъул изложениязе чІезабун буго гъаб къадар: 70–80 рагІи.

Щибаб дарсида ц1алдохъаби ругъунлъула ц1алул т1ехъгун х1алт1изе, бит1ун хъваялъеги ц1алиялъеги жиндие къвариг1унел къаг1идаби, гъезда хурхарал х1алт1аби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, х1алт1абазе къурал киналго т1адкъаял тартибалда т1уразе, гъезул мурад бич1ч1изе.

Квалквал гъч1ого, хадубккунги церехун ине лъималазе г1ураб лъай швеялъул мурадалда пайда босизе ккола бат1ибат1иял дидактикиял х1аяздаса, хасго рек1елгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикияб ва бит1унхъваялъул лотоялдаса ва гъ.ц.)

Байбиҳу́л классазу́л л̑ималазда к̑оларо цо жоялда т̑аде халат бах̑ун жидерго к̑вар бусси́набизе, г̑ел хехго свакала. Г̑е́динл̑и́дал дарси́да ц̑алдох̑абигун х̑алт̑иял̑у́л к̑аг̑идаби бат̑и-бат̑иял рук̑ине к̑ола (муг̑алимазух̑ г̑енекки, гара-ч̑вари, т̑ах̑алгун ва тетрадалгун х̑алт̑и, х̑ававул ва к̑алзул х̑алт̑аби иргаялда т̑орит̑и, мех-мехалда минутаял̑у́л махсараби, расандаби ва физкультура г̑аби).

Программаялда кърал темабазе саг1тал рикъун руго мисалияб къаг1идаялъ. Жиндирго х1албихъиялде, ц1алдохъабазул лъаялде ва щибаб классалда гъабулеб х1алт1ул шарт1азде балагъун, муг1алимасул ихтияр буго мустах1икъаблъун бихъулеб бак1алда саг1тазул хиса-баси гъабизе.

Курс лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Байбихъул школа лъуг1арал ц1алдохъаби гъал хадусел х1асилазде щола:

Напсиял х1асилал

1. Жиндирго Ват1аналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гъезул тарихалдаса ч1ух1иялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вук1ин бич1чи.
2. Цоцазда рухъарал, амма цоцазда рельефинч1ел т1абиг1аталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолги ц1унараб, ай к1ибикъич1еб, обществоялда г1адамазул г1умруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб бербалагъи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго бат1ияб пикруялдехун ц1уна-къараб балагъи бижизаби.
4. Цебет1ун хисулеб дунялалде черх ругъунлъизаби.
5. Ц1алиялдехун гъира бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хъвада-ч1вадиялъул къаг1идабазул ва г1адамазул г1умруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб (ай социалияб) рит1ухълъиялъулги эркенлъиялъулги къуч1алда жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго ч1араб, цогиялда бухъинч1еб хасиятги цебет1езаби.

7. Эстетикиял бичичиял, хлажалъаби ва бечелъаби лъугъинари.
8. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъиклъи гъабулев инсан вахъинави.
9. Гел башадазда ва цикларазда цадахъ хлалтлизеги шулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебетлезаби, тладкълъай бугеб, дагладулаб ахвал-хлалалдаса ворчлизе нух батиялъул бажари цебетлезаби.
10. Хинкъи гъечлев, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб глумру гъабизе мурад лъей; творческияб хлалтлуде гъира ккезаби, ай творческияб къагъидаялъ хлалтлизе бугеб бажари цебетлезаби; материалиял ва рухлиял бечелъабазул тлалаб-агъаз гъабизе бажари. **Метапредметиял хласилал**

1. Цалиялъул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гел тлуразариялъул къагъидаби ралагъизе бажари.
2. Цебе лъураб масъалайлде ва гъеб масъала тлубазабиялъул шартлазде балагъун, жиндирго цалиялда рухъарал ишазе къимат къезеги, гъезда хадуб хал кквезеги, гъезул план гъабизеги бугеб бажари лъугъинаби.
3. Информация къезе ишараялъулгин символикиял алатаздаса пайда боси.
4. Хурхен гъабиялъул, ай бухъеналъулал ва нахъгъунтлиялъулал масъалаби тлуразе, каламалъул алатал жигаралда хлалтизари.
5. Информация балагъиялъул (баян къолел тлахъаздаса), гъеб баклариялъул, гелда тлад хлалтиялъул, гелъул анализ гъабиялъул, гъеб глущиялъул ва къеялъул, гелъул магна бичичизабиялъул батли-батлиял къагъидаби хлалтизари.
6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батли-батлиял стилалъул ва жанразул текстал бичичлун цализе бажари.

-
7. Цо ч1ванкьот1арал предметметал дандекквезеги, гъезул анализ ва синтез гъабизеги, гъел г1аммлъизаризеги, кинал ругониги г1аламатазда лъун т1елазде рикъизеги, цоцада рельлъинаризеги, г1иллаялъулабгин ц1ех- рехалъулаб бухъен ч1езабизеги, гъезда т1аса пикру загъир гъабизеги бажари, ай логикиял х1алт1аби гъаризе лъай.

8. Накъиталъе г1ахьаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахьаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загъир гъабизе ихтияр бук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъелъие далил бачинеги разилъи.

9. Г1аммаб мурад цебе лъезеги гъеб т1убазабиялъул нухал ралагъизеги бажари; цадахъ гъабулеб х1алт1и щибасда гъоркъоб бикъизе, къот1и-къай гъабизеги, цадахъаб х1алт1уль цоцазда хадуб хал кквезеги, данд рекъон кколеб х1алалъ жиндир ва сверухъ ругезул хъвада-ч1вадиялъе къимат къезеги бажари.

10. Лъилниги рахъ кквеч1ого, щивас загъир гъабураб пикруги х1исабалде босун, даг1ба-раг1и къот1изе бажари.

11. Предметиял ва предметада гъоркъосел аслиял бич1ч1иял лъай.

12. Ц1алуль жинца къолел лъик1ал яги квешал х1асилазул г1илла бич1ч1изеги, нагагълъун ц1алуль нахъе ккани, гъениса ворч1изеги бажари. **Предметиял х1асилал**

1. Россиялда ва Дагъистаналда бат1и-бат1иял мац1ал ва маданиятал рук1инги, гъел цоцада рухъарал рук1инги, мац1 щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бич1ч1и.

2. Мац1 миллияб маданияталъул аслуги г1адамал цоцада рич1ч1иялъул ва гъезда гъоркъоб бухъен ч1езабиялъул алатги кколеблъи ц1алдохъабазда бич1ч1и; авар мац1 Дагъистаналъул пачалихъияб мац1 кколеблъиги, гъелъ маг1арулазул миллатал цоцада рухъинарулеблъиги лъай.

3. Авар мац1алъул (бит1унабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, бит1унхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикалялъул къаг1идабазул х1акъалъуль авалиял баянал лъай.

4. Инсанасул гражданлъи ва г1аммаб культура бихъизабулеб г1аламат х1исабалда бит1араб к1алзул ва хъвавул каламалдехун лъик1аб бербалагъи бук1инаби.
5. Зах1матал гурел текстал г1уц1улаго, бухъеналъулал масъалаби т1уразаризе, дандеколел мац1алъул алатал т1аса рищизеги, цогидазда к1алъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мац1алъул алатазул х1исаб гъабизеги бажари.
6. Гъалат1ал гъеч1еб хъвай-хъваг1аялъ жиндирго культураялъул даража загъир гъабулеблъи бич1ч1и; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва бит1унхъваялъул къаг1идабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гъабизе бажари.
7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, раг1и лъугъиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мац1алъул аслиял бут1абазул, гъезул г1аламатазул ва гъел каламалъулъ х1алт1изариялъул хаслъабазул х1акъалъулъ авалиял баянал лъай.
8. Мац1алъул грамматикиял категориял, гъелъул аслиял бут1аби рат1а рахъизе лъаялъул ва гъезул анализ гъабиялъул бажариял лъугъинари.

Курсалъул материал

Каламалъул тайпаби Г1енеккун (г1инт1амун) раг1араб жо бич1ч1и.

Г1адатаб гара-ч1вариялъулъ цогидаз бицунеб жоялъул маг1на ва мурад бич1ч1и. Г1енеккун раг1араб калам данд рекъон кколеб х1алалъ бич1ч1и. Пасих1го ц1аларал яги художествияб къаг1идаялъ рицарал маргъабазул, харбазул ва куч1дузул маг1на бич1ч1и ва лъурал суалазда рекъон гъезул х1асил бицин. Бицараб маргъаялъул ва хабаралъул х1асилалда т1асан къурал суалазе жаваб гъаби. Аск1ов г1одов ч1ун, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ г1енеккизе бугеб бажари цебет1езаби (ай гъеб каламалъул анализ гъабизеги, данде къот1арун, диалог гъоркъоб къот1изе тунгут1изеги, суалал къезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гъабиялъул масъала хІасил кьолеб куцалда тІубазабиялъе гІоло цере лъурал шартІазда ва мурадазда рекъон гаргадиялъул къагІидаби тІаса рици. Диалогалъуль гІахьаллъизе лъай.

КІалъа-ралъай байбихъизе, гьоркъоб къотІизе тунгутІизе, лъугІизабизе ва жиндирго гІакълуялдакъун жиндехунго рагІ цІазабизе бажари. Лъилниги, сундулниги хІакъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, хабар бицине бажари. Каламалъул этикаялъул нормаби (ай салам кьезеги, кьо-мех лъикІ гъабизеги, тІаса лъугъинеги, баркала кьезеги, лъидехунниги гъаригун хитІаб гъабизеги) лъай. БитІун абиялъул нормаби ва интонация цІуни. **ЦІали.**

ЦІалул текст бичІчи. Къваригараб материал батиялъул мурадалда тІаса бищун цІали. Тексталъуль рихьдаего къураб информация бати. Тексталъуль бугеб информациялъул къучІалда цо кинаб бугониги хІасилалде рагІине. Тексталъуль бугеб информациялъе баян кьей ва гъеб гІаммлъизаби. Тексталъул хІасилалъул, гьелъул гІуцІиялъул ва мацІалъул хаслъиялъул анализ гъаби ва гъезие къимат кьей.

Хъвадари.

Гигиеналъул тІалабазда рекъон бичІчІулеб (бигъаго цІализе кІолеб), берцинаб хатІалъ хъвадаризе лъай. Лъазарурал къагІидабазда рекъон абун ва тІаде балагъун хъвай. ЦІалараб ва гІенеккун рагІараб тексталъул хІасил мухІканго яги тІаса бищун хъвай. Жиндир гІумруялъуль ккараб лъугъабахъиналъул, сверухъ бугеб тІабигІаталъухъ халкквеялъул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гъ.ц. хІакъалъуль сипат-сурат гьорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, гьитІиналго харбал херхине.

Хъвай-цІали малъи

ТІадехун абухъе, хъвай-цІали малъи гІуцІун буго кІиго бутІаялдасан:

1. ХІадурлъиялъул заман.

2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-цIализе малъула гъаркъилаб аналитикиябгун синтетикияб методалдалъун.

Хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гъарула, гъебги шулалъизе гъабула калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго, ай гъаркъаздасан рагIи, рагIабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гIуцIизе ругъун гъарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гъаркъал ва гъезул характеристика. РагIул магIнаги гъелъул гъаркъилаб гIуцIиги цоцада рухъарал рукIин бичIчIи.

РагIуль жалго жидедаго чIарал гъаркъал рихъизари. РагIуль гъаркъазул къадар ва тартиб чIезаби, сипатсуратаблъулалгин символиал схемабазуль гъел хъвай.

Рагъарал ва рагъукъал гъаркъал ратIа гъари. Гъел схемабазуль рихъизари.

Абиялъул бищунго гъитIинаб бутIа хIисабалда слог. РагIаби слогазде риххи, рагъарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. РагIуль ударение тIаде кколеб бакI бихъизаби, ударение бугелги ударение гъечIелги слогал ратIа рахъи,

РагIабазул слогалъулабгин гъаркъилаб анализ гъабизе (рагIуль гъаркъазул къадар чIезабизе, рагIул бетIералда, бакъуль, ахиралда букIаниги, гъеб гъаракъ бугеб бакI лъазе, ударение бугеб слог бихъизабизе) лъай.

Графика.

Гъаркъал ва хIарпал ратIа рахъи: хIарп гъаркъил ишара ккола. Гъаркъал хIарпаздалъун рихъизаризе бажари. Е, Ё, Ю, Я рагъарал хIарпал. Ъ гъаракъ ва хIарп. Ы хIарп. Гъез тIубалекъ хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (х1арпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гъаби.

Ц1али.

Слогалккун ц1алиялъул бажари лъугъинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва раг1абиккун цок1алаяб ц1али. Раг1аби, раг1абазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бич1ч1ун ц1али. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гъабун ва интонация ц1унун, ц1али.

Зах1матал гурел гъит1инал текстал ва куч1дул бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялъул бажари цебет1езаби. Живго жиндаго ч1ун яги муг1алимасул кумекалдалъун ц1алараб текст, такрар гъабун (ай ц1идасан), бицин.

Раг1аби, къокъал предложениял, зах1матал гурел г1ит1инал текстал г1едег1ич1ого бит1ун ц1ализе ругъун гъари. Муг1алимас абун яги т1аде балагъун, хъвараб жо хал гъаби мурадалда хал кквезе, бит1унхъваялъул къаг1идабиги ц1унун, ц1ализе ругъун гъари. **Хъвадари.**

Хъвадарулаго бит1ун г1одор ч1езе, тетрадь партаялда лъезе, ручка, къалам бит1ун кквезе лъимал ругъун гъари. К1удиял ва гъит1инал х1арпал бит1ун хъвазе ва гъел раг1абазуль цолъизаризе бажари.

Гигиеналъул нормабиги ц1унун, х1арпал, слогал, раг1аби, предложениял хъвазе ругъун гъари. Бац1ц1адаб ва бич1ч1улеб (ай бигъаго ц1ализе к1олеб) хат1алъ хъвадаризе лъай. Цин муг1алимас тетрадазда къурал, цинги азбукаялда ругел раг1аби ва предложениял, т1аде балагъун, хъвазе лъай. Муг1алимас абурал раг1ухъе хъвалел раг1аби ва гъедиал раг1абаздаса данде гъарурал предложениял хъвазе бажари. Текст, т1аде балагъун бит1ун хъваялъул тартиб ва къаг1идаби лъай.

Х1арпаздалъун рихъизаруларел графикал г1аламатаз (ай раг1абазда гъоркъоб хут1араб ч1обогояб бак1алъ, раг1аби цо мухъидаса цоги мухъиде рикъун росиялъул ишараялъ) т1убалеб хъулухъ бич1ч1и.

Раг1и ва предложение.

Раг1и анализ гъабиялъул материал ва ц1ех-рех гъабиялъул предмет (ай объект) кколеблъи бич1ч1и. Раг1ул лексикияб маг1наялда хадуб халкквей. Раг1и гъаркъаздасан г1уц1ун бук1унеблъи лъай. Цоцазулгун гъоркъоблъи гъабиялъулъ раг1ул бугеб к1вар лъай. Предметал, предметаул г1аламатал ва предметаул ишал рихъизарулел раг1аби каламалъулъ бит1ун х1алт1изаризе бажари.

Раг1аби ва предложениял рат1арахъизе бажари. Предложениялъулъ раг1аби рат1а гъаризе, гъезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъулъ интонация ц1унизе лъай.

Бит1унхъвай.

Т1оцебесеб классалда гъал хадусел бит1унхъваялъул къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъабула:

- раг1аби рат1ат1ун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал х1арпаздалъун рихъизари;
- хасал ц1аразул бет1ералда ва предложениялъул авалалда к1удияб х1арп хъай;
- раг1аби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебет1езаби.

Тексталул х1акъалъулъ авалияб бич1ч1и. Тексталулъ предложениял рат1а гъари. Тексталулъ предложениял цолъизари. Г1енеккун раг1араб ва жинцаго ц1алараб текст бич1ч1и. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул)

кумекалдагъун каламалгъул х1акгъалгъулгъу авалияб бич1чи лгъугъин. Схемазул кумекалдагъун калам маг1на бугел бут1абазде биххи. Предложенияздасан бухъараб текст г1уц1и.

Жиндир г1умруялгъулгъу ккарал лгъугъа-бахъиназул, х1аязул х1акгъалгъулгъу, сюжетияб сураталдасан гъит1инабго хабар херхине бажари. Бицанк1абазе жавабал кьезе, куч1дул рек1ехгъе лгъазаризе; кицаби, абиял каламалгъулгъу х1алт1изаризе, рек1ехгъе лгъазарурал куч1дул пасих1го рик1к1ине бажари.

4 класс

Лгъабабилеб классалда малгъараб материал такрар гъаби

Ггъаркгъал ва х1арпал. Раггъарал ва раггъукгъал ггъаркгъал. Геминатал. Лабиалиял ггъаркгъал. Е,Ё,Ю,Я х1арпал. Й ггъаракгъ ва х1арп. Щ, Ш раггъукгъал ггъаркгъал ва харпал. Ъ ва Ь харпал.

Раг1ул г1уц1и (кьибил, ахир, аслу ва суффикс). Кьибил цоял раг1аби. Раг1ул аслуялгъулгъу кколел раггъарал ва раггъукгъал ггъаркгъазул хиса-басиял. Каламалгъул бут1аби.

Каламалгъул бут1аби х1исабалда предметиял ц1аразул, прилагательнаязул, глаголазул г1аламатал г1аммльизари: г1аммаб маг1на, суалал, гъезул хисуларел ва хисулел категориял, предложениялгъулгъу гъез т1убалеб хгъулухъ.

Каламалгъул бут1а х1исабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялгъул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениялгъул тайпаби. Предложениялгъул ахиралда лгъалхгъул ишараби. Предложениялгъул бет1ерал ва бет1ерал гурел членал. Предложениялгъулгъу раг1абазда ггъоркгъоб бугеб бухгъен. Раг1абазул дандрай.

Текст. Тексталгъул тайпаби. Тексталгъул тема ва аслияб пикру заггъир гъаби. Тексталда ц1ар лгъей. Тексталгъул бут1аби ва гъезда ггъоркгъоб бугеб бухгъен.

Предложение. Предложениялгъул тайпа цоял членал.

Предложениялзул бетлерал ва бетлерал гурел членал (гламмаб бичлчли). Предложениялзул тайпа цоял членал (гламмаб баян). Тайпа цоял членал союзазул кумекалдагунги ва союз гьечлоготи цолъизари. Тайпа цоял членалгун предложениял глуцлизе ва гьел битлун цализе ругун гъари. Тайпа цоял членазул лъалхул ишараби. Союзул кумекалдагунги ва союз гьечлоготи цолъизарурал тайпа цоял членалгун гадатал предложениял ва жуларал предложениял цоцзда дандекквей.

Текст Тексталул хлакълуль щварал баянал

гламлъизари: тексталул тема ва гьелуль аслияб пикру загьир гъаби, тексталда цлар лъей, тексталул глуцли ва гьезда гьоркъоб бугеб бухьен, тексталул план глуцли.

Каламалул бутлаби Предметияб цлар

Цолзул формаялда предметиял цларал падежазде свери. Предметиял цларал падежазде свериялул тайпаби: I свери, II свери, III свери.

Гадатал падежал: *аслияб падеж, актив падеж, хаслул падеж, кьовул падеж*. Гьезул ахиразул битлунхъвай.

Баклалул падежал. Гьезул ахиразул битлунхъвай.

Глемерлул формаялда предметиял цларал падежазде свери.

Прилагательное

Прилагательнаялул лексикияб маглна, гьелъие лъолел суалал ва предложениялуль гьель тлубалеб хьулухъ.

-
Прилагательное жинсалъуль, цолъул ва г1емерлъул формаялъуль хиси.

Предметияб ц1арлъун х1алт1изарурал прилагательнойл падежазде свери.

Прилагательнойзул бит1унхъвай.

Ц1арубак1

Каламалъул бут1а х1исабалда ц1арубак1. Т1оцебесеб, к1иабилеб ва лъабабилеб гьумералъул ц1арубак1ал.
Ц1арубак1ал каламалъуль х1алт1изариялъул хаслъи.

Гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери. Ц1арубак1азул бит1унхъвай.

Глагол

Каламалъул бут1а х1исабалда глагол: глаголаъул лексикияб маг1на, глаголазул суалал. Глаголияб ц1ар.
Глаголаъул байбихъул (мурадияб) форма. Жинсиял ва жинсиял гурел глаголал, жинсиял глаголал жинсгун цолъул ва г1емерлъул формаялде хиси. Глаголал заманабазде хиси: араб, бач1унеб ва г1ахъалаб заманалъул г1адатал глаголал;
араб, бач1унеб ва гъанже заманалъул составиял глаголал. Глаголазул бит1унхъвай. **Наречие**

Каламалъул бут1а х1исабалда наречие. Гьелъул лексикияб маг1на ва суалал. Наречиял каламалъуль х1алт1изари.
Каламалъуль г1емер х1алт1изарулел наречиязул бит1унхъвай.

Словарияб х1алт1и

Каламалъуль бит1араб ва хъвалсараб маг1наялъул раг1аби, синонимал ва антонимал х1алт1изари.

Текст. Бухъараб калам цебет1езаби

Текст ва гьелъул аслияб пикру загьир гъаби. Тексталда цар лъей. Хабарияб, сипатияб ва пикрияб тексталъул г1уц1и.

Киназго цадахъ ялъуни жалго ургъун, г1уц1араб планалда рекъон, сипатсурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, изложение хъвазе лъай. Сураталдасан хабарияб сочинение, хъвазе лъай. Цо лъилниги яги сундулниги х1акъалъулъ, сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гъабун, сочинение хъвазе лъай.

Текст г1уц1улаго, эпитетаздаса, метафораздаса, дандекквездаса, олицетворенияздаса, гъединго синонимаздаса, антонимаздаса ва гъ.ц. пайда боси.

Лъаг1алида жаниб малъараб материал лъазаби

Предложениялъул х1акъалъулъ щвараб лъай г1аммлъизаби. Каламалъул бут1аби х1исабалда текст ва предложение. Каламалъул бут1аби. Берцинго хъвай Берцинго хъваялъе ва хат1 къач1аялъе программаялда хасаб заман бихъизабун гъеч1ониги, цересел классаздаго г1адин, гъанибги берцин хъваялде ва хат1 къач1аялде киданго к1вар къела.

Бит1ун хъвазе зах1матал раг1аби: бакъаниг1уж, бак1а-бахари, бакъдебусс, бек1к1и, Бец1къварилъи, Сулахъ г1ор, Г1арахъмег1ер, волейбол, ворта-хъети, вуц1ц1ух1ун, гъадибусен, бадиса-бадибе, к1алагъоркъе, махсароде, рек1ет1а, гъанжего-гъанже, гъанамах1, гъит1инкилищ, гъоркъобак1, г1алагъважа, г1амалквеш, г1амалберцин, г1орк1к1ен, г1урччинхер, журагъуран, т1адерахъи, малъухъе, дандерижи, зах1малъи, инжилъи, комбайн, экскурсия, шофер, к1ийида, ункъида, лъаб-лъабккун.

Курс лъазабун лъуг1ун хадуб къолел х1асилал

Напсиял х1асилал:

- школадехун ва ц1алиялдехун бугеб бербалагъи ц1ик1к1инаби;

- муг1алимасул, цадахъ ц1алулел гьалмагъзабазул ва эбел-инсул рахъалъан щвараб къиматги х1исабалде босун, жинца жиндиего къимат къезе бажари;
- инсанасул напсалъул лъик1аб хасиятги обществоялда г1адамазул г1умруялда, гъезул гъоркъоблъиялда бухъараб рахъ лъалеблъиги бихъизабулел к1вар ва маг1на бугел мурадал цере лъей. Метапредметиял х1асилал:
- рахъдал мац1 гъваридго лъазабиялдалъун сверухъ т1абиг1аталда нахъг1унт1и;
- цо сундулниги анализ гъабизеги, гъеб г1аммлъизабизеги, т1елазде бикъизеги, релълъаралда дандекквезеги, гъелъуль къвариг1араб жо балагъизеги, гъеб хисизеги бугеб бажари лъугъин;
- информациялъулаб культураялда бухъарал (ай ц1алиялъул, хъвадариялъул, ц1алул т1ехъгун х1алт1иялъул) бажариял куцай;
- цо сундулниги план гъабизе, гъелда хадуб хал кквезе, гъелъие къимат къезе, мух1канго мурад лъезе, гъалат1ал рит1изаризе бугеб бажари лъугъин;
- мац1алъул бечелъи бич1ч1и ва шулияб гъоркъоблъи гъабизе гъелдаса пайда босизе бажари;
- хурхен гъабиялъул бат1и-бат1иял масъалаби т1уразариялъе г1оло каламалъул ва мац1алъул алатал х1алт1изаризе щвалде щун лъай;

Предметиял х1асилал:

Рахъдал мац1алъул курс лъазабулаго, ункъабилеб классалъул ц1алдохъаби ругъунлъула:

- лъазарурал каламалъул бут1абазул г1аламатал рихъизаризе;
- предложениялъул тайпа цоял членазул г1аламатал рихъизаризе;

- гъалат1ал риччач1ого, малъарал бит1унхъваялъул къаг1ида-биги ц1унун, 60–70 раг1и бугеб диктант хъвазе;
- геминатал ва лабиалиял гъаркъал рихъизарулел х1арпал гъорлъ ругъел раг1абазул фонетикияб разбор гъабизе;
- раг1ул г1уц1иялъул разбор гъабизе (раг1улъ къибил, суффикс, аслу ва ахир бихъизабизе);
- раг1ул морфологияб разбор гъабизе (предметияб ц1аралъул байбихъул форма, жинс, цолъул ва г1емерлъул форма, падеж; прилагательнаялъул жинс, цолъул ва г1емерлъул форма; глаголакъул байбихъул (мурадияб) форма, заман, цолъул ва г1емерлъул форма, жинсиял глаголазул жинс бихъизабизе);
- предложениязул синтаксисияб разбор гъабизе (предложениялъул тайпа ч1езабизе, бет1ерал членал рихъизаризе, суалаздакъун бет1ерал членаздаги бет1ерал гурел членаздаги гъоркъоб бухъен ч1езабизе);
- тайпа цоял членалгун предложениял каламалъулъ х1алт1изаризе;
- тексталъул тема ч1езабизе ва гъелъул аслияб пикру загъир гъабизе;
- тексталда ц1ар лъезе;
- тексталъул план г1уц1изе;
- хабариял, сипатиял ва пикриял текстал рат1арахъизе ва гъел каламалъулъ х1алт1изаризе;
- лъилниги, сундулниги х1акъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загъир гъабун, изложение хъвазе;
- лъилниги, сундулниги х1акъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, сочинение хъвазе;
- к1алзул ва хъвавул каламалъулъ хабариял, суалиял, т1алабиял ва ах1ул предложениял рат1а рахъизе ва гъездаса пайда босизе;
- т1ирит1арал предложениял, тайпа цоял членалгун предложениял ва жуларал предложениял цоцаздаса рат1а рахъизе ва каламалъулъ бит1ун х1алт1изаризе.

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН

4 КЛАСС (34 сагIат, анкьида жаниб 1 сагIат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	СагIат	Бихъизабураб къо		Рокъобе хIалтIи
				Программи яб къо	ХIужжаялъ ул къо	
1.	Каламалъул бутIа хIисабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде балагъун предложениялъул тайпаби.	Каламалъул бутIа хIисабалда предложение. Жидеца бицунеб жоялъул мурадалде ва интонациялде балагъун, предложениялъул тайпаби. 3 классалда малъараб материал такрар гъаби.	1			ХI. 3 гъум. 6
2.	Интонациялде балагъун . Предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби. Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал.	Жидеца бицунеб жоялъул интонациялде балагъун, предложениялъул тайпаби. Предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби. Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал. 3 классалда малъараб материал такрар гъаби.	1			БетIерал ва бетIерал гурел членаздаса гIуцIарал 3-4 предложениял хъвазе. БетIерал членазда гъоркъ хIучч цIазе.

3.	Предметияб цлар. Предметиял цларазул гладатал падежал.	Каламалъул бутла хIисабалда предметияб цларалъул гIаламатал гIаммлъизари: гIаммаб магIна, суалал, гъезул хисуларел ва хисулел категориял, предложениялъуль гъез тIубалейб хъулухъ. Предметиял цларал падежазде свериялъул тайпаби: I свери, II свери, III свери. Цолъул формаялда предметиял цларал гладатал падежазде свери. Гладатал падежал: <i>аслияб падеж, актив падеж, хаслъул падеж</i>. ГIемерлъул формаялда предметиял царал падежазде свери.	1			XI. 59 гъум. 29
----	--	---	---	--	--	-----------------

4.	1БакIалъул падежал. 2	БакIалъул падежазул суалал ва гъел суалазда рекъон предметиял цларал хисизари. Падежазул ахиразул битIунхъвай. БакIалъул падежазул авар мацIалда жаниб бугеб хаслъи. БакIалъул падежаз бакI бихъизабулеблъиялъе бичIчи къей.	1			Предметиял цларал бакIалъул падежаздагилъун 3-4 предложение гIуцIизе. Гъоркъан хIуччал цIазе.
----	--------------------------	---	---	--	--	---

5.	Прилагательное.	Прилагательнаял лексикияб маг1на, гьелъие лъолел суалал ва предложениял гьелъ т1убалел хьулухъ. Прилагательное жинсалъулъ, цолъул ва г1емерлъул формаялъулъ хиси. Предметияб ц1арлъун х1алт1изарурал прилагательнаял падежазде свери. Прилагательнаял бит1унхъвай.	1			X1. 132 гьум. 57
6.	Ц1арубак1.	Каламалъул бут1а х1исабалда ц1арубак1. Ц1арубак1аз т1убалел хьулухъалъулгун лъай-хъвай. Гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери.	1			X1. 137 гьум. 59
7.	Т1оцебесеб, к1иабилел, лъабабилел Гьумеразул ц1арубак1ал.	Т1оцебесеб гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери. Авар мац1алда ц1арубак1аз кколеб хасаб бак1. К1иабилел гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери. Авар мац1алда ц1арубак1аз кколеб хасаб бак1. Лъабабилел гьумералъул ц1арубак1ал падежазде свери. Авар мац1алда ц1арубак1аз кколеб хасаб бак1.	1			Ц1арубак1алги гьорлъе ккезарун 3-4 предложениял г1уц1изе ва хъвазе.
8.	Диктант	Грамматикиял т1адкъаялгун диктант.	1			Цебе малъараб такрар гьабизе.

9.	Глагол. Глаголияб цлар.	Каламалъул бутла хIисабалда глагол: глаголалъул лексикияб магIна, глаголазул суалал. Глаголалъул байбихъул (мурадияб) форма. Глаголияб цларалъул хаслъи ва авар мацIалда гьелъ ккун бугеб бакI.	1			XI. 184 гъум. 81
10.	3Глаголиял цIараздаса араб, бачIунеб 2ва гIахъалаб заман лъугъунеб куц.	Глаголал заманабазде хиси. Глаголиял цIараздаса араб, бачIунеб ва гIахъалаб заман лъугъин.	1			Глаголиял цларалги гъорлъе ккезарун 3-4 предложениял гIуцIизе ва хъвазе.
11.	3Составиял глаголал. Гъанже заман. 5	Гъанже заманалъул составиял глаголал. Составиял глаголазул битIунхъвай.	1			XI. 207 гъум. 89
12.	3БачIунеб заман. Жинсиял ва жинсиял 7гурел глаголал.	БачIунеб заманалъул составиял глаголал. Составиял глаголазул битIунхъвай.	1			XI. 223 гъум. 95
13.	4Глаголазул ахиралда -не, -зе. Глагол 0такрар гъаби.	-ине, -изе ахиралда ругел гаголазул битIунхъвай. Глаголазул киналго грамматикиял гIалаатал такра гъари. БатIи-батIиял заманазда ругел глаголалги гъоркъоре ккезарун, предложениял ва текст гIуцIи.	1			XI. 233 гъум. 99
14.	4Предложение. Предложениялъул 3бетIерал членал рагIалде щвезаре. Предложениязда жанир магIнаялъул рахъалъ рухъарал рагIаби.	Предложениялъул хIакъалъуль щвараб лъай гIаммлъизаби. Предложениялда жаниб предложениялъул аслуялъул кIвар баян гъаби. Предложениялъуль рагIабазда гъоркъоб бугеб бухъен.	1			3-4 предложение гIуцIизе ва хъвазе.

15.	4Тайпа цоял членал. Тайпа цоял членал 7цолъизарулеб куц.	Предложениялъул тайпа цоял членал. Авар мацIалда гъезул хаслъи ва кIвар. Тайпа цоял членал союзаул кумекалдалъунги ва союз гъечIогоги цолъизари.	1			Тайпа цоял членалгун 3-4 предложениял гIуцIизе ва хъвазе.
16.	5Тайпа цоял членалгун лъалхъул ишараби. Тайпа цоял членазда цадахъ . я, ялъуни, амма союзал.	Тайпа цоял членалгун предложениял гIуцIизе ва гъел битIун цIализе ругъун гъари. Тайпа цоял членазулъ лъалхъул ишараби.	1			X1. 270 гъум. 115
17.	5Контролияб диктант. 4	Грамматикиял тIадкъаялгун контролияб диктант.	1			Цебе малъараб такрар гъабизе.

Рабочая программа по аварской литературе в 4 классе на 2023-2024 учебный год

Планирование составлено в соответствии с требованиями
Государственного образовательного стандарта
на основе программы и учебника по литературе для 4 классов
под редакцией С.З. Алиханов, М.А. Магомедов
Москва Санкт-Петербург «Просвещение» 2019 год.

Количество часов на год: 17 часа

Количество часов в неделю: 0,5 час

Литературияб цIали Программаялъе баян

Программа хIадур гъабуна байбихъул школадда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилазулги, обществоалда чиясул хъвада-чIивадиясул къагIидабазда бухъараб концепциялъулги, Байбихъул школалъул лъай къеялъул федералияб пачалихъияб стандарталъулги къучIалда.

Литературияб цIали байбихъул школалъул системаялда аслиял предметаул цояб ккола. Гьелъ рахъдал мацIалда цIалиялъул махщел ва тексталда тIад хIалтIиялъул бажари лъугъинабула, художествияб литература цIалиялде интерес бижизабула ва лъимералъе рухIияб ва эстетикияб тарбия къезе, гьесул гIакълу цебетIезабизе квербакъула. Гьединго литературияб цIалиялъул курс тIадегIанаб даражаялда лъазабиялъ рес кьола байбихъул классазул цогидал предметада лъикIал хIасилал рихъизаризе.

Байбихъул школалъул литературияб цIалиялъул курс буссун буго гьал хадусел мурадал тIуразариялде:

- бичIчIун, битIун, чвахун ва пасихIго цIализе гъваридго лъазаби; батIибатIиял тайпабазул текстазда тIад хIалтIизе бажаруледухъ, калам цебетIезаби; тIехъалдехун ва цIалиялдехун бугеб интерес шулалъизаби; цIалиялъул даража борхизаби ва, жалго жидедаго чIун, асарал цIалиялъулъги къваригIараб тIехъ тIаса бищиялъулъги хIалбихъи букIинаби; - художествиябгин творчествоялъулаб ва нахъгIунтIиялъулаб пагъмуги, художествиял асарал цIалулаго, чидае рекIел асар загъир гъабизе бугеб бажариги цебетIезаби; рагIудехун берцинаб (эстетикияб) балагъи лъугъинаби ва художествияб асар бичIчIизе бажари;
- художествиял асараздалъун байбихъул классазул цIалдохъабазул рухIияб хIалбихъи бечелъизаби; рухIияб асаралъул ва гъудуллъиялъулги, жавабчилъиялъулги, лъикIлъиялъулги, ритIухълъиялъулги хIакъалъулъ бичIчIиял куцай; Дагъистаналъул ва цогидал миллатазул культураялъул адаб-хъатир гъабизе цIалдохъаби куцай.

Байбихъул школалда предмет х1исабалда литературияб ц1алиялъ лъимал ц1ализариялъул гуребги, гъезие тарбия къеялъулги масъалаби т1урала. Ц1алдохъабазул ригъалъе хасал, рух1ияб ва эстетикаияб рахъалъ бечедал художествиял асараз ц1алдохъабазе к1удияб асар гъабула, гъел асараз квербакъула миллияб ва киналго г1адамазе, ай т1олабго инсанияталъе данде кколеб хасият куцазе.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда аслияб куцалъ к1вар къола ц1ализе бугеб бажари лъугъинабиялде ва лъималазул калам цебет1езабиялде. Ц1алдохъабаз гъваридго лъазабула бич1ч1ун ва пасих1го ц1ализе, жалго жидедаго ч1ун, текстал ц1ализе; гъел ругъунлъула т1ехъалъул х1асил бич1ч1изе ва гъелдаса сверухъ бугеб т1абиг1аталъул х1акъалъуль щвараб лъай г1ат1илъизабиялъе пайда босизе.

Литературияб курс лъазабулаго, ц1алдохъабазул хурхен гъабиялъулаб культураялъул (маданияталъул) даража борхула: гъезул лъугъуна монолог ва диалог г1уц1изеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1изеги, жалго жидедаго ч1ун, учебникалъул баян къолеб аппараталдаса пайда босизеги, словаразуль къвариг1араб информация балагъизеги бугеб бажари.

Литературияб ц1алиялъул дарсазда ц1алдохъан ругъунлъула бит1ун, гъалат1ал риччач1ого, ц1ализе. Бит1ун, чвахун ц1ализе бажарулеб лъимералъе гъоркъоса къот1ич1ого т1ахъал ц1ализе рокъула, гъесда лъала текстал ц1алиялъул ва гъелгун х1алт1иялъул къаг1идаби, гъединго гъесда бажарула ц1аларал асаразул х1асил бич1ч1изе, живго жиндаго ч1ун, жиндие къвариг1араб т1ехъ т1аса бищизе ва гъелъие къимат къезе.

Литературияб ц1алиялъул курсалъ ц1алдохъабазул художествиял асарал ц1алиялде интерес бижизабула. Ц1алдохъаби ругъунлъула поэзиялъулаб раг1ул берцинлъи бич1ч1изе, раг1ул искусствоялъул сипат-сураталъе къимат къезе.

Къокъго абунѣ, «Литературиѣ цѣли» абурѣ предметѣ байбихъул классѣзда гѣмерал, кѣвар бугел масъалаби тѣлурала ва гѣитѣинаб лѣимер гѣоркъохъѣб школалѣда лѣикѣ цѣалѣдезе хѣладур гѣабула.

Курсалъул гѣаммаб характеристика Цѣалул дарсал гѣарула тѣоцебесеб классалѣдаса байбихъун (хѣларпал малъулеб заман лѣугѣун хадуб), гѣоркъоса къотѣичѣого, ункѣабилеб класс лѣугѣизегѣан. Цѣализе ругъун гѣарулаго, мугъчѣвай гѣабула, тѣоцебесеб классалѣда «Азбука» малъулаго, лѣималазе щварѣб лѣаялдеги бажариялдеги.

Цѣалул курс гѣуцѣун буго магѣарулазул, гѣлурсазул ва дагъѣистаналъул цогѣдал миллатазул хъвадарухъабазул ва шагѣирзабазул художествиял асарѣздасан. Гѣединго цѣалул курсалъулъ къун ругѣ гѣелмиялгин нахъгѣунтѣиялъулал асаралги. Художествиял ва гѣелмиялгин нахъгѣунтѣиялъулал асарал данѣеккъеялъ квербакъула литературиѣб искусство жеги гѣварѣдго бичѣчѣизе.

Литературиѣб цѣалиялъул хѣасил программаялъулъ гѣал хадусел бутѣлабазѣе бикъун буго:

1. Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура;
2. Тексталѣда тѣад гѣабулеб хѣалтѣул тайпаби;
3. Художествияб асаралѣда тѣад хѣалтѣи;
4. Цѣализе кколел асарал. Цѣалиялъул культура.

Тѣоцебесеб **«Каламалъул тайпаби. Каламалъул культура»** абурѣб бутѣаялъулъ хъвазе ва цѣализе, гѣенеккизе ва гаргаѣизе бугеб бажариялѣде, ай каламалъул киналго тайпаби камиллѣиялѣде кѣвар буссинабун буго.

Программаяль т1алаб гьабулеб буго щибаб ц1алул дарсазда бит1ун, чвахун, бич1ч1ун ва пасих1го ц1алиялзул бажари камил гьабизе. Гьединаб бажари лъугьуна бат1и-бат1иял асарал, гьезул бут1аби гьоркьоса кьот1ич1ого ц1алиялдахун.

Ункъабилеб классалда киналго ц1алдохъабаз хехго, рит1ун, рич1ч1ун, раг1абиккун текстал ц1алула. Слогалккун ц1алиялзул маг1на ккола ц1алдохъаби ц1алуль нахъахут1и. Ц1алул хехлги минуталда жаниб 70–80 раг1уде бахуна. Ц1ализе малгиялда цадахь программаля к1вар буссиначула накъиталъе г1ахъаллги гьабулев чиясда г1енеккизе, гьес бицараб жоялзул анализ гьабизе, гьелдаса аслияб, к1вар бугеб бат1а бахъизе, гьединго бицараб жо мух1кан гьабизе, суалал кьезе бугеб бажари лъугьинабиялде.

Программаялда кьураб материалаль квербакчула гаргадизе (ай жиндирго пикру загьир гьабизе, суалал лъезе ва гьезие жавабал кьезе, диалогалзуль г1ахъаллгизе, монолог г1уц1изе) бугеб бажари цебет1езабизеги. Ц1алдохъаби ругьунлчула жидеда себе мурад лъезе, бицунеб жоялда хадуб халккeze, гьелгие кьимат кьезе, цогидазухь сабурго г1енеккизе ва гь.ц.

Программаялда к1удияб к1вар кьола хъвазе бугеб бажари цебет1езабиялдеги. Ц1алул дарсазда ц1алдохъаби ругьунлчула жидецаго текстал г1уц1изе, ц1аларал хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул кьуч1алда изложениял ва кьокъал сочинениял хъвазе.

Программаялзул к1иабилеб бут1аялзуль ц1алдохъабаз лъай-хъвай гьабула **тексталда т1ад гьабулеб х1алт1ул тайпабазулгун**. Гьел ругьунлчула текст бут1абазде биххизе, гьел бут1абазда ц1арал лъезе, план г1уц1изе, ц1алараб текст кьокъго ва т1убанго бицине, тексталзуль аслияб пикру жидерго раг1абаздахун загьир гьабизе. Ц1алдохъабазда лъала текстал хабариял, сипатиял ва пикриял рук1ин. Гьезда бажарула тексталзул х1асилги бет1ерги цоцазда рухъизе, ц1алул, г1елмиялгин нахг1унт1иялзулал ва художествиял текстал рат1арахъизе, гьезул бугеб к1вар бихъизабизе.

Программаялъуль хасаб бак1 ккола **художествияб асаралда т1ад гъабулеб х1алт1иялъ**. Лъимал ругъунлъула художествиял ва нахъг1унт1иялъулал текстазуль дуныл бихъизабулел къаг1идаби цоцаздаса рат1арахъизе (муг1алимасул кумекалдалъун), художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал текстазул хаслъаби рич1ч1изе, жалго бет1ергъанал текстал г1уц1изе.

Ц1алдохъаби ругъунлъула художествияб асар бич1ч1изе ва гъелъие къимат къезе, гъеб г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асараздаса бат1абахъизе. Гъезда лъала художествиял асаразул хаслъаби.

Программаялда къураб материалалда рекъон лъималаз чара гъеч1ого гъабизе ккола художествиял асаразул г1адатияб анализ: цин ц1алдохъабаз текст т1убанго лъазабула, цинги гъеб ц1алула ва гъелъул анализ гъабула, хадуб, художествиябгин эстетикияб къиматги къун, байбихъи ва ахир, загъир гъабураб аслияб пикру тесталъул х1асилалда ва ц1аралда дандеги ккун, ц1идасан гъеб тексталде к1вар буссилабула.

Художествиял асаразул анализ гъабулаго, ц1алдохъабаз лъугъабахъиназул тартиб ч1езабула, героязулгун ва гъез гъарурал ишазулгун лъайхъвай гъабула, жидергоги авторасулги герояздехун бугеб балагъи рагъула, ц1алараб жоялъул аслияб пикру загъир гъабула. Гъединаб анализалъ квербакъула моралиябгин рух1ияб бечелъи (ай гъудуллъи, адабх1урмат, лъик1лъи ва т1алаб-агъаз гъаби щиб кколебали) бич1ч1изе.

Программаялъуль бугеб материалалъ сверухъ т1абиг1аталдаги х1айваназул хъвада-ч1вадиялдаги хадуб халкквеялда бухъараб бажариги цебет1езабула. **«Ц1ализе кколел асарал. Ц1алиялъул культура»** абураб бут1аялъуль рихъизарун руго бат1и-бат1иял темаби ва гъезда т1асан ц1ализе кколел асарал. Ц1алдохъабаз ц1ализе кколел асаразда гъорлъе уна аваразул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал. Программаялда рекъон лъималазда лъазе ккола литератураляул киналго аслиял жанрал:

маргъаби, кучлдул, харбал, абиял, кицаби, бицанклаби, драмаялъулал асарал ва гъ.ц.

Гъаниб къураб тематика байбихъул школалъул гелалъул лъималазде глагараб буго. Тематикаялъул хласилалъ сверухъ бугеб дуняладехун интерес бижизабула, лъималазул клвар буссинабула жидерго гел бащадаздехун ва циклклараздехун, тлабиглаталдехун, тарихалдехун, нильер ватаналъул культураялдехун бугеб гьоркъоблъиялде, гъединго тематикаялъ рес къола батли-батлиял автораз цого цо тематикаялда тласа хъварал асарал дандекквезе. Цализе къураб тематикаялъ лъимералъул сверухъ дунял бичлчлизе бугеб интерес глатилъизабула, цализе бугеб махщел циклклинабула ва цалиялъул культура лъугъинабула. Гъелда тладеги, цализе къурал асараз клудияб кумек гъабула лъималазе рухлиабгин эстетикияб тарбия къезе.

Курс лъуглун хадуб къолел хласилал

Напсиял хласилал

1. Жиндирго Ватаналде, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатазде ва гъезул тарихалде клудияб рокъи бижизаби.
2. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гъезул тарихалдехун, гъединго батлияб пикруялдехун цлуна-къараб балагъи бижизаби.
3. Цалиялдехун лъимералъул интерес бижизаби.
4. Жинца гъарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго члараб, цогиялда бухьинчлеб хасиятги цебетлезаби.
5. Эстетикияб бичлчли лъугъинаби.
6. Цогидал гладамазе кумекалъе хладурав, ният лъиклав, хлалхъублъи гъечлев, гладамазе лъикллъи гъабулев инсан вахъинави.

7. Лъиданиги цадахъ х1алт1изеги шулияб гьоркъоблъи гъабизеги бугеб бажари цебет1езаби, т1адк1алъай бугеб, даг1бадулаб ах1вал-х1алалдаса ворч1изе нух батиялъул бажари цебет1езаби.

8. Творческияб х1алт1уде гъира ккезаби, ай творческияб къаг1идаялъ х1алт1изе бугеб бажари цебет1езаби.

Метапредметиял х1асилал

1. Бат1и-бат1иял жанразул ва тайпабазул текстал бич1ч1ун ц1ализе ругъунлъи, текстал к1алзул ва хъвавул формаялда г1уц1изе лъай.

2. Сверхуъ т1абиг1аталда нахъг1унт1изеги цогидазулгун бухъен гъабизеги каламалдаса пайда боси.

3. Накъиталъе г1ахъаллъи гъабулев чиясухъ г1енеккизеги, диалогалъуль г1ахъаллъизеги, бат1и-бат1иял пикраби рук1иналъе мук1урлъизеги, жиндирго пикру загъир гъабизеги, гъельие далил бачинеги разилъи.

4. Предметал дандекквезе, гъезул анализ ва синтез гъабизе, гъел г1аммлъизаризе, т1елазде рикъизе ва цоцада рельеъинаризе лъай.

5. Предметазул ва предметазда гьоркъор ругел бич1ч1иял лъай (цоцазулгун гьоркъоблъи, маданият, творчество, т1ехъ, асаралъул х1асил, художествияб текст ва гъ. ц.); гуманитариял (ай инсанасул, гъесул культураялъул, тарихалъул бицунел) ва эстетикиял (ай искусствоялда, дунялалда ва г1адамазул г1умруялда жаниб берцинлъиялъул, гъайбатлъиялъул х1акъалъуль бицунел) предметазда гьоркъор ругел бухъенал рич1ч1и.

6. Ц1алиялда цере лъурал мурадал ва масъалаби рич1ч1изе ва гъел т1уразаризе лъай.

7. Цебе лъураб масъалаялда рекъон ц1алиялда хурхарал х1алт1аби планалда росизе, гъезда хадуб хелкквезе ва гъезие къимат къезе бугеб бажари лъугъинаби.

8. ЦІалуль жиндирго лѣикІал яги квешал хІасилал рихъизе бугеб бажари лѣугъинаби.

9. Цебе лѣураб мурад тІубаялѣе гІоло цадахъ хІалтІизе бажари.

Предметиял хІасилал

1. Литература тІолабго дунялалѣулаб ва миллияб культура гІадин бичІчи, гѣль рухІияб бечелѣи ва гІадатал цІунулеллѣи лѣай.

2. ТІехъ культурияб бечелѣи букІин бичІчи.

3. РагІул искусство гІадин художествиял асараздехун бербалагѣи букІинаби.

4. МагІарулазул ва Россиялѣул цогидал миллатазул литературалѣул рухІияб бечелѣи бичІчи.

5. Инсан цеветІезавиялѣе литературалѣул бугеб кІвар бичІчи; ВатІаналѣул ва гѣлѣул халкѣалѣул, сверухъ тІабигІаталѣул, культуралѣул, лѣикІлѣи-квешлѣиялѣул, гѣудул-гѣалмагѣлѣиялѣул, ритІухѣлѣиялѣул хІакѣалѣуль бичІчи лѣугъинаби; гѣоркѣоса кѣотІичІого цІалдезе кколеблѣи бичІчи.

6. ЦІалиялѣул бугеб кІвар бичІчи; цІалиялѣул батІи-батІиял тайпабаздаса пайда боси (лѣай-хѣвай гѣабиялѣул, аслияб жо балагѣиялѣул, тІасабищул, лѣазабиялѣул); героязул хѣвада-чІвадиялѣе кѣураб кѣимат хІужжабаздалѣун кѣучІаб букІин бихѣизабизеги, гѣоркѣоб лѣураб жоялда тІаса жиндирго пикру загѣир гѣабизеги, текстазул батІи-батІиял тайпаби ричІчІизеги, гѣезие кѣимат кѣезеги бажари.

7. Жиндие кѣваригІараб литература, живго жиндаго чІун, цогидазул кумек гѣечІого, тІаса бищизеги цебе букІаралдаса цІикІкІараб информация бичІчІизе ва щвезе баян кѣолел тІахѣал (источникал) хІалтІизаризеги бажари.

8. Батли-батлиял текстазул анализ гъабизе, ай гиллаяльулабгин цлехрехалъул бухъен члезабизеги, асаралъул аслияб пикру загъир гъабизеги, текст бутлабазде биххизеги, гъел бутлабазда цларал лъезеги, гладатаб план глуцлизеги, асаралъул загъирлъи, пасихлъи бихъизабулел алатал ратизеги, текст жиндирго раглабаздалъун цлдасан цлизеги бажари.

9. Батли-батлиял текстазда тлад хлалтлизеги, цлалул ва художествиял, гелмиялгин нахъгунтлиялъулал текстазул хаслъаби рихъизаризеги бажари; художествиябгин творчестваб пагъму цебетлезаби; художествиял асаразда, суратазда тласан яги жиндирго хлалбихъиялъул хлакълъуль живго бетлергъанаб текст глуцлизе бажари.

Курсалъул материал Каламалда ва цалиялда сверухъ гъарулел

хлалтлабазул тайпаби Гленеккун (гинтламун) раглаб жо

бичлчлизе бажари (аудирование)

Гинда раглаб цогидазул калам бичлчи. Цогидас цлалулеб асар гленеккун дандрекъон кколеб хлалалъ бичлчи. Гленеккун раглаб асаралда тласа лъурал суалазе жавабал къезе бажари, лъугъа-бахъиналъул тартиб члезаби, раглаб каламалъул мурад бичлчи, гленеккун раглал гелмиялгин нахъгунтлиялъулал ва художествиял асаразда тласа суалал лъезе бажари.

Авторасул стилалъул хаслъиялдаги каламалъул пасихлъиялдаги хадуб халкквезе бугеб бажари цебетлезаби.

Цали

Раглизабун цали. Раглабазуль слогал ва хларпал гьоркъор риччачлого ва гъел ругеб бакл хисичлого, раглаби, предложениял ва текстал бичлчун, битлун цали. Слогалккун цалиялдаса байбихъун дагъ-дагъккун бичлчун, битлун

т1уранго раг1аби ва раг1абазул дандраял ц1али; классалдаса классалде, т1убараб текст бич1ч1уледухъ, ц1алиялзул хехл1и ц1ик1к1инаби. К1удияб гуреб, гьит1инаб текст пасих1го ц1али: ц1алулаго бит1ун абиялзул ва интонациялзул нормаби ц1уни; ц1алиялзул мурад бич1ч1и, ц1алулев чиясул ц1алараб асаралдехун бугеб гьоркьобл1и бихъизабизе бажариледухъ, интонациялдаса ва цоцазулгун бухъен гьабизе цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон х1инцлъизабун (хъадарлъизабун) яги хехлъизабун ц1алиялзул темпалдаса пайда боси. Интонацияги ц1унун, бат1ибат1иял тайпаялзул предложениял ц1али. Бат1и-бат1иял текстазул маг1наялзулал хаслъаби рич1ч1и ва интонациялзул кумекалдалъун гьел рихъизари. К1удияб гьеч1еб текст живго жиндаго ч1ун пасих1го ц1ализе бажари (ц1алулаго данде кколеб гьаракъ-бакъан ва хехл1и (темп) т1асабищизе, логикияб ударение бит1ун лъезе, лъалх1и гьабизе).

Сасун ц1али. Жанраялзул ва к1одол1и-гьит1инлъиялзул рахъалъ рич1ч1изе бигъаял асарал раг1изабун ц1алиялдаса дагъ-дагъккун сасун ц1алиялде рач1ин. Ц1алараб тексталзул маг1на бич1ч1и. Ц1алиялзул тайпа ч1езаби: лъазабиялзул, лъай-хъвай гьабиялзул ва т1асабищиялзул; тексталзулъ къвариг1араб информация балаг1и, гьелзул хаслъаби рич1ч1и.

Бат1и-бат1иял текстазда т1ад х1алт1и

IV класс Т1ехьалдаса ц1алараб жоялзул маг1на жидецаго боси (аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загьир гьаби); тексталзул бут1абазул маг1наялзулаб бухъен ч1езаби; ц1арулал предложенияздакъун яги суалаздакъун хабаралзул план г1уц1и.

Жидецаго г1уц1араб планалда рекъон яги аслиял раг1абазде мугъч1вайги гьабун, асаразул х1асил дурусго, къокъго, г1ат1идго бицин; цо ч1иванкъот1араб суалалда т1асан хабар г1уц1изе тексталзул материал бати. Хабар бицунаго, маг1наялзул тартиб ва дурусл1и ц1уни.

Хабаралъул героязул каламалъул хаслъабазухъ халкквей, гъезул ишал ва цогидаздехун ругел гъоркъорлъаби дандекквей. Героязул гламал-хасияталъе ва раглабазе кымат кьей, герояздехун ва гъез глахьаллъи гъабулел лъугъабахъиназдехун авторасул ялъуни жидер бугеб бербалагъи загъир гъаби. Асаразда жанир кколел лъугъабахъиназул, героязул, сверухъ бугеб глабиглаталъул сипат-сурат цебечлезабулел раглаби рати (дандекквейл, эпитетал, метафорал, фразеологиял свераби).

Харбазул, кучлдузул, маргъабазул, кицабазул, абиязул, бицанклабазул хлакълъуль I–III классазда щвараб лъай шула гъаби. Художествиял текстал гелмиял ва нахьглунтлиялъулал текстаздаса ратларахъизе ругъун гъари.

Библиографияб культура

Глехъ искусствоялъулаб хасаб тайпа. Глехъ – лъаялъул ицц. Цлалул, художествиял ва къаригларал баянал кколел (справкаялъулал) глахьал. Глехълъул бутлаби: глехълъул хласил яги глехълъул бутлрул, титулалъулаб гъумер, аннотация, суратал.

Живго жиндаго члун аннотация хъвазе бажари.

Глахъазул тайпаби: художествиял асаразул глехъ, глехъ мажмугл, данде гъарурал асаразул глехъ, цо ккураб заманалда бахъараб басма, баян кколел глахьал (справочник, ай сундулниги хлакълъуль къокъаб ва дурусаб баян босизе рес бугеб глехъ, словарал, энциклопедиял, ай, къокъ гъабун, глемерал гелмабазул баян кколел глахьал).

Библиотекаялдаса жидее къваригларал глахьал росизе лъай. Лъималазул глумруялде дандекколел словараздаса ва дурусаб баян босизе рес бугеб литературалялдаса пайда боси.

Художествияб асаралда тӀад хӀалтӀи

Художествияб тексталъул хаслъаби, ай гьелъул цогидазда рельефинчӀел пасихӀал, рекӀелъе рортулел мацӀалъул алатал рихъизари (мугӀалимасул кумекалдалъун). Асаралъул хӀасилги гьелъул цӀарги дандрекъон кколеллъи бичӀчӀи.

ЦӀалараб асаралъул хӀасил рухӀиябгин эстетикияб букӀин бичӀчӀи, героязул хъвада-чӀвади ритӀухъ гъабулеб гӀилла бачинеги гъезул ишазе къимат къезеги бажари.

ПасихӀал, рекӀелъе рортулел мацӀалъул алатаздаса (синонимаздаса, антонимаздаса, дандекквеяздаса, эпитетаздаса) пайдаги босун, живго жиндаго чӀун, текст цӀи гъабун бицин. Къураб тексталъе хасаб лексикаялдаса пайдаги босун, гъеб тексталъул кӀвар бугеб ва жибго жиндаго чӀараб гӀадаб цо лъугъа-бахъин цӀи гъабун бицин (мугӀалимасул кумекалдалъун). ТӀахъазул текстазе суратаздалъун баян къей.

Асаралъул героясе характеристика къей (гъесул сипат-сурат, хасаб тӀабгӀ, хасият-гӀамал, калам ва гъес гъарулел ишал рихъизари). Лъугъа-бахъиналъе ва героясе характеристика кӀолел рагӀаби ва предложениял тесталъуль рати. Художествияб асаралъул героясул ишалъул анализ гъабизе ва гъеб иш ритӀухъ гъабизе гӀилла бачине бажари. Героязул ишал цоцазда дандекквей. Героялдехун авторасул бугеб бербалагъи тӀатинаби.

Художествиял асарал жиндирго рагӀабаздалъун рициналъул къагӀидаби лъай (дуруго бицин, гъоркъоса бищун бицин ва къокъго бицин). МухӀканго, дуруго текст бицин (текст бутӀабазде биххи, щибаб бутӀаялъул ва тӀубараб тексталъул аслияб пикру загъир гъаби, щибаб бутӀаялъе ва тӀубараб тексталъе цӀарал къей): тексталъул кесекалъул аслияб пикру загъир гъаби, кӀвар бугел яги аслиял рагӀаби рихъизари, цӀарал лъей; план гӀуцӀи ва гъелда рекъон тӀубанго текст мухӀканго жиндирго рагӀабаздалъун бицин. Къураб асаралъул кесек гъоркъоса бищун бицин: асаралъул героясе характеристика къей (тексталъуль героясул хӀакъалъуль хабар гӀуцӀизе рес кӀолел рагӀаби ва предложениял тӀаса рищи), иш лъугъараб бакӀалъул хӀакъалъуль бицин (тексталъуль иш лъугъараб бакӀалъул

х1акъалъуль бицине рес кьолел раг1аби ва предложениял т1асарищи). Бат1и-бат1иял асараздаса цоцада дандекколел героязул сипат-суратал, гъезул ишал ва гъез г1ахъаллъи гъабулел лъугъабахъинал дандекквезе. Шиг1риял асарал ц1алулаго, г1исинал лъугъа-бахъинал, ишазул т1олалго рахъал рихъизе бугеб гъунар цебет1езаби. Лъугъа-бахъиназул ва сюжеталъул ин цебеккунго бич1ч1иялъул бажари цебет1езаби.

Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел ва цогидалги текстазда т1ад х1алт1и Асаралъул ц1ар ва гъеб ц1ар асаралъул х1асилалда дандрекъон кколеблъи бич1ч1и. Ц1алул, г1елмиялгин г1адатал х1асил бугел текстазул хаслъаби, мух1кан гъарун, ч1езари. Бат1и-бат1иял тайпабазул текстазул анализ гъабиялъул г1адатиял къаг1идабазулгун лъай-хъвай гъаби: тексталъул аслияб пикру загъир гъаби, г1иллаябгин х1асилалъул бухъен ч1езаби (г1илла гъеч1еб х1асил бук1унаро). Текст бут1абазде биххи. Гъел бут1абазул темаби баян гъари. К1вар бугел яги аслиял раг1аби ралагъи. Текст ц1идасан бициналъул алгоритм г1уц1и. Схемаялда, моделалда, к1вар бугел, аслиял раг1абазда мугъги ч1ван, текст ц1идасан бицин. Текст г1ат1идго, ай дурусго бицин. Текст кьокъго бицин (ай тексталъул х1асилалъуль аслияб, к1вар бугеб жо бихъизаби). Справкаялъулаб (бат1и-бат1ияб жоялъул баян кьолеб) материалалда, г1амлъизабулел суалазда ва ц1алул т1адкъаязда т1ад х1алт1изе бажари.

Гаргадизе, к1алъазе бажари (каламалъул культура) Диалог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1ч1и. Диалогалъул хаслъи: лъурал суалал рич1ч1изеги, гъезие жавабал кьезеги, тексталда т1аса жинцаго суалал кьезеги, хабар-к1алалда вугев чиясул каламалъухъ, гъеб калам гъоркъоса кьот1ич1ого, к1вар кьун г1енеккизеги, гъоркъоб лъураб асаралда т1аса х1еренго жиндир пикру загъир гъабизеги бажари. Каламалъул низам ц1уни. К1алзул гъунаралъул халкъиял асаразул кьуч1алда иш гъабиялъул, г1адамазда гъорлъ вук1иналъул низамалъулгун яги къаг1идаялъулгун лъай-хъвай гъаби.

Раг1иялда т1ад х1алт1и (раг1ул бит1араб ва хъвалсараб маг1наги гьелъул г1емер маг1наги бук1ин лъай), активиял раг1абазул нахърател дагъабги ц1убабаби.

Монолог каламалъул тайпабазул цояб кколеблъи бич1чи. Лъурал суалазда яги къураб темаялда т1асан к1удияб гьеч1еб калам г1уц1изеги ва гьелъул аслияб пикру загьир гъабизеги бажари. Цалараб ялъуни раг1араб жоялъул х1асил бицин. Жинца бицунеб пикруялъул план г1уц1и. Жинца бицунеб жоялъул мурадалда рекъон к1алъаялъул къаг1идаби т1аса рици. Суратазда ва ц1алараб яги къураб темаялда т1асан к1алзул формаялда къокъаб хабар г1уц1и.

Хъвадари (хъвавул каламалъул культура) Хъвавул каламалъул нормаби ц1уни: х1асил ц1аралда рекъонккезаби (гьелъуль героязул г1амал-хасият, иш лъугъараб бак1 ва тема бихъизаби). Хъвавул каламалъуль пасих1ал, рек1елъе рортулел мац1алъул алатал (синонимал, антонимал, дандекквеял) х1алт1изари. Хъвавул текст дурус гъаби.

Къураб темаялдаги, ц1аларал асараздаги т1асан гьит1иналго сочинениял хъвай.

Ц1ализе кколел асарал

Маг1арулазул ва цогидал миллатазул раг1ул устарзабаз хъварал, лъималазул г1умруялде г1агарал, г1исинал, художествиял ва г1елмиялгин нахъг1унт1иялъулал асарал.

Ц1ализе кколел асаразул жанрал: маг1арулазул ва цогидал миллатазул халкъиял маргъаби, куч1дул, харбал, абиял, кицаби, бицанк1аби, абундачал, драмаялъулал асарал ва гь.ц.

Тематикаялъ гьорлъе рачуна лъаг1алил 4 заманалъул, Ват1аналъул, гьелъул тарихалъул ва т1абиг1аталъул, нильер х1айваназул ва х1анч1азул, лъик1лъиялъул, рит1ухълъиялъул, вацлъиялъул ва гьудуллъиялъул, г1адамазул лъик1абги

квешабги хъвада-чIвадиялъул, яхI-намусалъул хIакъалъуль, гъединго эркенаб захIматалъул, лъималазул гIумруялъул ва сахаватал ишазул, ракълие ва эркенлъиялъе гIоло къркъолел бахIарзазул хIакъалъуль бищунел асарал.

ЦIалул курсалъуль темабазул къадар

4 класс

Бищунго къарияб жо – рии, бищунго бечедаб жо – хасалихълъи

Роол ва хасалихълъиялъул хIакъалъуль рагIул устарзабаз хъварал асарал. Риидал рукIарал рекIелгъезул ва хIухъбахъиялъул, хаслихъе хурул ва ахил бачIин рукъалде буссина-биялъуль цIалдохъабаз гъабулеб гIахъаллъиялъул гарачIвари.

Дунги дир гъалмагъзабиги

Лъималазул гIумруялъул, гъез гъабулеб гъудул-гъалмагъ-лъиялъул, захIматалдехун гъезул бугеб гъоркъоблъиялъул бищунел харбал, кучIдул, маргъаби ва кицаби.

ТIабигIат цIуни

ГIагараб тIабигIат, рухIчIаголъаби ва рохъал цIуниялъул хIакъалъуль рицунел харбал, кучIдул ва маргъаби.

ЛъикIабин сунда абулеб, квешабин сунда абулеб?

ГIадамазул гъоркъорлъабазул, унго-унгоял гъудулзабазул ва гъалмагъзабазул, лъикIабги квешабги хъвадачIвадиялъул, яхI-намусалъул хIакъалъуль рицунел харбал, кучIдул, маргъаби, кицаби, бицанкIаби ва абиял.

Гъудуллъиялъ бахъулареб хъала букІунареб

Халкъазул вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул бицунел кучІдул, харбал ва маргъаби.

Хасел

Хасалил тІабигІаталъул хІакъалъуль рагІул устарзабаз хъварал асарал.

Халкъияб кІалзул гъунаралъул асарал

Аваразул ва цогидал миллатазул маргъаби, кицаби, абиял ва бицанкІаби.

ТІабигІат берцинаб их

Ихдалил тІабигІат чІаголъулеб куцалъул, гьелъул берцинлъиялъ гъабулеб асаралъул, ихдалил байрамазул бицунел асарал.

Нилъер адабият ва маданият РухІияб ва материалаиб

маданияталъул, рукІа-рахъиналъул, захІматалъул, хъвада-чІвадиялъул, адабияталъул хаслъабазул, къагІидабазул, гІадатазул, гІумру гъабулеб куцалъул хІакъалъуль бицунел асарал. МагІарул устарзабазул хІакъалъуль харбал ва кучІдул (ГюцІалъ, Унсоколо, РахатІа, ГІанди).

МугІрузул улка

Дагъистаналъул мацІазул, халкъазул тарихалъул, эркенлъиялъе гІоло къркърал бахІарзазул (Шамилил, ГъазимухІамадил, ХІамзатил ва гъ.ц.) биографиялъул хІакъалъуль бицунел асарал.

Класс тун кьватIсеб цIали

ЦIализе кколеб материал. Аваразул ва цогидал миллатазул рагIул устарзабаз хьварал, лъималазул гIумруялде гIагарал гIисинал асарал. **ЦIалул тематика.** ГIадамазул цоцадехун рукIунел гьоркьорлъабазул, лъикIабги квешабги хьвада-чIвадиялзул, яхIнамусалзул, рухIияб ва материалаияб маданияталзул, рукIа-рахъиналзул, Дагъистаналзул тарихалзул, халкъазул эркенлъиялъе гIоло кьеркъарал бахIарзазул хIакъалзулъ бицунел асарал.

ТIехьалзулгун гьабулеб хIалтIи. Лъималазда лъазе ва бажаризе ккола:

- лъималазул гIумруялда хурхараб тIехь балагъизе ва жидецаго цIализе;
- лъагIалил тIоцебесеб бащалъиялда анкьиде жаниб 3–6 гьумералде, лъагIалил кIиабилеб бащалъиялда 15–20 гьумералде рахарал асарал цIализе;
- цIалараб жоялзул къокъго хIасил бицине;
- мугIалимас кьураб ялъуни жидецаго гIуцIараб планалда рекъон героясул хIакъалзулъ хабар гIуцIизе.

Адабияталзул теориялзул хIакъалзулъ лъазе кколел авалиял баянал (практикияб къагIидаялъ лъазаризе)

ПасихIал, рекIелъе рортулел мацIалзул алатал, ай *синонимал, антонимал, эпитетал, дандекквеял, метафорал, олицетворениял* тексталзулъ рати ва практикияб къагIидаялъ гьел ратIа гьаризе лъай (мугIалимасул кумекалдалъун).

Художествиял асар, *рагІул искусство, автор (хабар бищине гьунар бугев чи, хабар бищунев чи), тема, герой (гьесул сипат-сурат, гьес гьабураб иш, загьир гьарурал пикраби, гьесул калам);* *героялдехун авторасул бугеб бербалагьи* гІадал литературиял бичІІиял лъай (мугІалимасул кумекалдалъун).

Хабариял, сипатиял ва пикриял текстазул гІуцІиялзул хаслъабазул хІакъалзулъ гІаммаб бичІІи щвей. Прозаялзулаб (харбихъего хъвараб) ва шигІрияб калам, шигІрияб асаралзул хаслъаби рихъизари (ритм /гъаракъ рекъей/, рифма).

Асаразул жанр. КІалзул гьунаралзул халкъиял ва авторасул асарал (ратІарахъизе).

КІалзул гьунаралзул халкъиял асаразул гьитІинал жанрал (кинидохъ ахІулел кучІдул, абиял, кицаби, бицанкІаби ва абундачал): гьезул магІна бичІІи, гьел цоцаздаса ратІарахъизе лъай.

ХІайваназул, рукІа-рахъиналзулал ва гІажайбал маргъаби. Маргъабазул художествиял хаслъаби: маргъадулаб герой, пасихІал, рекІелъе рортулел мацІалзул алатал, гІуцІи. Литературияб (авторасул) маргъа.

Хабар, кечІ – жанраялзул, гьезул гІуцІиялзул хІакъалзулъ гІаммаб бичІІи.

Творческияб хІалтІи

ЦІаларал асаразда релъгъарал харбал гІуцІи яги маргъаби ургъи, сипатияб яги пикрияб цо-цо рахъ хабаралзулъ ккезаби; мугІалимасул суалазул кумекалдалъун маргъаялзул сюжет гІатІид гъаби.

Литературияб асар, ролаздеги бикъун, цІали; гьелзул инсценировка гъаби, гьеб пасихІго цІали ва мацІалзул ресаздалъун асаралзул хІакъалзулъ бицин, хисараб тексталда гІад гьабулеб хІалтІул батІи-батІиял къагІидабазулгун лъай-хъвай гъаби ва гьездаса пайда боси (гІиллаябгин хІасилалзул бухъен чІезаби, рукІарахъиналзул тартиб ва хІалтІи гъабиялзул этапал цІуни).

ТЕМАТИКИЯБ ПЛАН
4 КЛАСС (34 саг1ат, анкьида жаниб 1 саг1ат)

№	Дарсил тема	Темаялъе баян	Саг1ат	Бихьизабураб къо		Рокъобе х1алт1и
				Программияб къо	Х1ужжаялъул къо	
1.	Маг1арулал. Ц1алдохъан. Х1адисил ирсилав. Русланги Людмилаги.	Литературияб ц1алул учебникалъулгун лъай-хъвай гъаби. Учебникалъул шарт1иял ишараби. Учебникалда жаниб бугеб материалалъулгун лъайхъвай гъаби. Словарь. Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъайхъвай гъаби. Текст мух1канго жиндирго раг1абаздалъун бицин. Асаралъул героясе характеристика кьей. Текст бут1абазде биххи ва гъезие ц1арал кьей. Щвараб лъаялъе къимат лъей.	1			Гъум. 3-12 «Маг1арулал» рек1ехъе лъазабизе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе. Кеч1 пасих1го ц1ализе лъазабизе.

2.	Риидахъ балагъун йиго мун, эбел. Хъах1илаб ц1ад. Хасалихъл1и. Муг1рузул сухъмахъал. Авар миллаталъул нек1о заманалъул харбалги бат1и-бат1иял куч1дулги. Хасалихъл1и.	Риидалил т1абиг1ат цебеч1езабулел асарал. Риидал л1имал х1алт1араб, гъез х1ухъбахъи гъабураб куцалъул х1акъалъуль харбал, куч1дул, гара-ч1вариял. Асаразул героязе характеристика къей. Щвараб лъаялъе к1имат лъей.	1			Гъум. 12-22 Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. «Хасалихъл1и» рек1ехъе лъазабизе.
3.	Ц1унц1ра. Къарумги сахаватги. «Гъимлару» рагъ. Пионер Лёня. Бац1ил кеч1.	Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъай-хъвай гъаби. Маг1арулазул хъвадарухъабазул г1агараб Ват1аналъул сипат-сурат цебе ч1езабулел т1абиг1ат ц1унизе ккей загъир гъабулел асарал. Текстал пасих1го ц1али. Асаразул жанрал. Асаразул аслияб маг1на. Художествияб тесталъул къуч1алда хабар г1уц1и. Щвараб лъаялъе к1имат лъей.	1			Гъум. 24-38 Кеч1 пасих1го ц1ализе лъазабизе. Маргъадул къокъаб х1асил бицине. Къурал суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.

4.	Церги бакъучги. Гьудулгъиялда хурхарал кицаби ва абиял. Гьудулгъалмагълъиялъул хлакълъулъ кицаби. Тлабиглаталдехун магларулазул бербалагъи. Сордо лъикл.	Тлабиглат цлуниялъул хлакълъулъ халкъиял асарал: кицаби, маргъаби, бицанклаби. Тлабиглат цлуниз ккей загьир гъабулел асарал. Тлабиглаталда кколел хисабасиял. Гьезул бугеб клвар. Щвараб лъаялъе кьимат лъей.	1			Гьум. 39-54 Тласа рищун кицаби лъазаризе. Маргъаялъул къокъаб хласил бицине лъазабизе.
5.	Хикмат. Маккалги чанахъанги. Царал бох. Глунклазулги кутузулги хабар. Гьитинав найихъан.	Текст пасихлго цлализе, цлалулаго битлун абиялъул ва интонациялъул нормаби цлуни, цлалиялъул мурад бичлчи. Асаразул жанрал члезари. Асаразул аслияб маглна бичлчи. Жидерго пикру загьир гъаби. Асаралъе къураб цларалъул анализ гъаби. Асаралъул героясе кьимат кьей. Хабаралъул рухлияб бечелъи бихъизаби. Тема члезаби. Текст бутлабазде биххи.	1			Гьум. 55-63 Маргъабазул къокъл хласилал рицине лъазаризе. Кечл пасихлго цлализе лъазабизе. Къурал суалазе жавабал кьезе хладурлъизе.

6.	Гъабигъанги гъобогѝ. Щай дунялалда гъадигъан лъикъ бугеб? Гъака гъодараб куц. Ватъан.	Гъагараб тъабигъат, рухъчъаголъаби ва рохъал цъуниялъул хъакъалъуль рицунел харбал. Художествияб асар гъенеккун бичъчъи, жидерго пикру загъир гъаби. Хъайванаде ва цогѝ батъи-батъиял рухъчъаголъиязде гъадамазул бербалагъи. Ватъаналъул къадру борхатго цъунизе ккеялда тъад хъалтъи	1			Гъум. 67-77 Хабаразул къокъал хъасилал рицине лъазаризе. «Ватъан» рекъехъе лъазабизе.
7.	Эбелги тъинчъи. Лъарал гъумру. Къудил маргъа. Цъодорав вас.	Темаялда лъураб цъаралъулгун лъай-хъвай гъаби. Художествияб асар бичъчъи; гъалатъал риччачъого, текстал цъали. Гъагараб тъабигъат, рухъчъаголъаби ва рохъал цъуниялъул хъакъалъуль рицунел харбал. Жидерго пикру загъир гъаби. Асаралъе къураб цъаралъул анализ гъаби. Хабаралъул рухъияб бечелъи бихъизаби.	1			Гъум. 77-92 Хабаразул ва маргъабазул къокъал хъасилал рицине лъазаризе.

8.	Сандук1. Рек1еда вати. Адаб. Дида гъикъани, дица абила... Гъудултъи. Нилъер умумузул г1акълаби.	Г1адамазул гъоркъорлъабазул, унго-унгоял гъудулзабазул ва гъалмагъзабазул, лъик1абги квешабги хъвада- ч1вадиялъул, ях1-намусалъул х1акъалъуль рицунел харбал ва куч1дул.	1			Гъум. 93-107 Хабаразул къокъал х1асилал рицине лъазаризе. «Адаб» рек1ехъе лъазабизе.
9.	Гъудуллъиялъул кеч1. Бицунго къуватаб ярагъ.	Художествияб асар пасих1го ц1ализе ва гъелъул х1асил г1енеккун бич1чи. Авторасул тексталдаса пайдаги босун, вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул х1акъалъуль хабар г1уц1и.	1			Гъум. 109-115 Кеч1 пасих1го ц1ализе лъазабизе. Хабаралъул къокъаб х1асил бицине лъазабизе.
10.	Гъудул. Гъудултъи лъилгун кквелеб? Гъудул г1емерасе талих1аб дунял.	Халкъазул вацлъиялъул ва гъудуллъиялъул бицунел куч1дул. Асаралда т1асан жиндирго пикру загъир гъаби. Асаразул героязул ишазе къимат къей.	1			Гъум. 116-119 Куч1дул пасих1го ц1ализе лъазаризе. Къурал суалазе жавабал къезе х1адурлъизе.

11.	МагIарулай. Къисас. Хинаб хасел. «ГIурхъо». Ихги хаселги.	Хасалил тIабигIаталъул хIакъалъуль рагIул устарзабаз хъварал асарал. КучIдул дандекквей, гъел рекIехъе лъазари. Хасалил тIабигIаталъул суратал рахъи.ЦIалараб асаралда тIасан жиндирго пикру загъир гъаби. Асаразул героязул ишазе къимат къей. Щвараб лъаялъе къимат къей.	1			Гъум. 120-133 Хабарахул къокъал хIасилал рицине лъазаризе. «Хинаб хасел» рекIехъе лъазабизе.
12.	ГIадилал-Самудилал. ХъахIилаб цIад. Хасел. ГIайнал макъу. ГъитIинаб ёлка.	Хасалил тIабигIаталъул хIакъалъуль рагIул устарзабаз хъварал асарал. Героязул гIамалхасияталъе ва рагIабазе къимат къей. ХIасилалда тIасан къурал суалазе къокъго жавабал къей.	1			Гъум. 134-144 Къокъаб хIасил бицине лъазабизе.
13.	Бищунго кутакаб жо. Гъабигъанасул лъимал.	ГIумруялдехун, гIадамаздехун ва тIабигIаталдехун авторасул ялъуни жидер бугеб бербалагъи загъир гъаби. Героязул гIамал-хасияталъе ва рагIабазе къимат къей.	1			Гъум. 145-151 Къокъаб хIасил бицине лъазабизе.

14.	Битlарабиц. Ралъад щай хъудулеб?Бакъулги Моцlролги къец. Бакъуе лагълги гъаби кин байбихъараб? Сихlирлги лъие къураб?	Темаялда лъураб цlаралъулгун лъай-хъвай гъаби. Асарал цlализе ва цlаларал асаразул хlасил гlенеккун бичlчи. Аслиял лъугъа-бахъиназде балагъун,маргъаялъул план гlуцlи. Планалда рекъон мухlканго яги тlасабищун маргъаялъулхlасил бицин. Темаялда тlасан щвараб лъаялъе жинцаго къимат лъезе. Планалда рекъон мухlканго яги тlаса бищун маргъаялъулхlасил бицине. Темаялда тlасан щвараб лъаялъе жинцаго къимат лъей.	1			Гъум. 154-166 Къокъаб хlасил бицине лъазабизе.
15.	Хlамаги оцги. Бесдалав. Кицаби ваабиял. Их. Цер ва бакъ. Их. Их. Ихдалил кечl. Чиярал.	Аваразул ва цогидал миллатазул маргъаби, кицаби,абиял. Халкъиял ва литературиял маргъаби дандекквей. Текстазул тайпаби. Литературиял маргъабазул хаслъаби. Темаялда лъураб цlаралъулгун лъай-хъвай гъаби. Ихдалил тlабигlат чlаголъулеб куцалъул, гъелъул берцинлъиялъ гъабулеб асаралъул, ихдалил байрамазул бицунел асарал.	1			Гъум. 167-186 Кицаби ва абиял лъазаризе. Маргъабазул къокъал хlасилал рицине лъазаризе.

		Ихдалил т1абиг1ат ч1аголъулѐб куц бицунел асарал. Аслияб пикру жидерго раг1абаздалъун загъир гъаби. Щвараб лъаялъѐ къимат къей.				
16.	Къвалул хоро. Рахъухъирщ. Меседил к1укъмахх. Гъайбатав инсан, г1ажаибав тохтур. Адабияталъул машгъурав зах1матчи. Узун- х1ажил х1акъалъулъ чанго раг1и.	Асаразул героязе характеристика къей. Текст бут1абазде биххи. Асаразулъ ихдалил г1аламатал рихъизари, ихдалил т1абиг1аталъул сурат бахъи. Темаялда лъураб ц1аралъулгун лъай-хъвай гъаби. К1удиял асаразул х1асил жидерго раг1абаздалъун ц1идасанбицин. Рух1ияб ва материалияб маданияталъул, рук1арахъиналъул, зах1маталъул, хъвадч1вадиялъул, адабияталъул хаслъабазул, къаг1идабазул, г1адатазул, г1умру гъабулѐб куцалъул х1акъалъулъ бицунел асарал. Щвараб лъаялъѐ къимат лъей.	1			Гъум. 186-210 Къокъаб х1асил бицине лъазабизе.

17.	Исаак Ньютонги вехъги. МагIарул росу. Нилъер районал. Авар литературияб мацIги, брлмацIги, диалекталги. Шамил. Шамилиде. ГъазимухIамад Хунзахъе богун ин. Шамил имам асирлъуде ккей. МагIарул халкъалъул мацIал.	Вехъасулги кIудияв гIалимчиясулги гIакълабазул накъит. Дагъистаналъул мацIазул, халкъазул тарихалъул, эркенлъиялъе гIоло къркъарал бахIарзазул (Шамилил, ГъазимухIамадил, ХIамзатил ва гъ.ц.) биографиялъул хIакъалъуль бицунел асарал.	1			Гъум. 211-235 Хабаралъул кьокъаб хIасил бицине лъазабизе. КечI пасихIго цIализе лъазабизе.
-----	--	---	---	--	--	---

